

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διακυβέρνηση, Ανάπτυξη και Ασφάλεια στη Μεσόγειο»

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ Ε.Ε. ΕΝΑΝΤΙ ΤΗΣ ΙΣΛΑΜΙΚΗΣ
ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ, 2001-2015

Διπλωματική εργασία της Λιοδάκη Αντωνίας (Α.Μ. 4332020021)

Επιβλέπων Καθηγητής

Σακκάς Ιωάννης

Μέλη Επιτροπής

Κεφαλά Παρασκευή

Ντάλης Σωτήριος

ΡΟΔΟΣ, ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2021

ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δε χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναμαι να αντιμετωπίσω σε περίπτωση που η εργασία μου αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Ιδρύματος.

Ένα ιδιαίτερο ευχαριστώ στους καθηγητές μου Ιωάννη Σακκά, Βιβή Κεφαλά, Σωτήρη Ντάλη, Χαράλαμπο Τσαρδανίδη, Ιωάννη Στριμπί, Γιώργο Μαρή και Σταματία Βόλου, που μου άνοιξαν ένα «παράθυρο» και μου έδειξαν την εικόνα έξω και πέρα από αυτό.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τις πολιτικές που ακολούθησε η Ε.Ε. από το 2001 μέχρι και το 2015 για την αντιμετώπιση της ισλαμικής τρομοκρατίας στην Ευρώπη. Η χάραξη της πολιτικής της έχει δυο διαστάσεις, αυτήν της πολιτικής που εξήγαγε προς τις τρίτες νότιες μεσογειακές χώρες προκειμένου να ανακόψει την ισλαμική τρομοκρατική απειλή προς εκείνην και αυτήν της εσωτερικής πολιτικής που ακολούθησε με αποφάσεις και σχεδιασμούς για την πρόληψη, δίωξη και καταπολέμηση του φαινομένου στην Ευρώπη. Η εξωτερική της πολιτική βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στη στήριξη μεταρρυθμίσεων -κυρίως με την παροχή οικονομικής αρωγής- που θα οδηγούσαν στον εκδημοκρατισμό, την ανάπτυξη και τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις χώρες της ΜΕΝΑ, πιστεύοντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα εξαλείφονταν και οι αιτίες της ριζοσπαστικοποίησης στην περιοχή που οδηγούσαν σε τρομοκρατική δράση. Στην εσωτερική της πολιτική η Ε.Ε., τα πρώτα χρόνια έδωσε περισσότερη έμφαση στην απειλή που προερχόταν από έξω, καθυστερώντας να προσανατολίσει τη στρατηγική της στην αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης που συντελείτο στους δικούς της κόλπους και γεννούσε την εγχώρια ισλαμική τρομοκρατία. Οι δε αποφάσεις που λαμβάνονταν κινούνταν περισσότερο σε θεωρητικό πλαίσιο, ενώ τα κράτη μέλη δεν επεδείκνυαν ιδιαίτερη θέρμη να τις εφαρμόσουν γρήγορα. Η αντιτρομοκρατική στρατηγική απαιτούσε την υιοθέτηση πρακτικών υπερεθνικού χαρακτήρα, όπως τη συνεργασία και ανταλλαγή στοιχείων των εθνικών υπηρεσιών πληροφοριών, κάτι που δεν ήταν πρόθυμα τα κράτη μέλη να πράξουν. Ωστόσο, η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας δεν παύει να θεωρείται κυρίως υπόθεση εθνική. Τα ευρωπαϊκά κράτη μέλη παρουσιάζουν αρκετές διαφοροποιήσεις στις πολιτικές καταπολέμησης του φαινομένου που υιοθετούν και αυτό γιατί υπάρχει διάσταση τόσο στον τρόπο που αισθάνονται τα ίδια την απειλή όσο και στον τρόπο που θεωρούν κατάλληλο για την αντιμετώπισή της. Κάποιες χώρες δίνουν έμφαση στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης στο εσωτερικό τους, άλλες στην αυστηρή και εντατική δίωξη και άλλες θεωρούν αιτία του κακού του πρόσφυγες από τα μουσουλμανικά κράτη. Οι διαφοροποιήσεις αυτές δε βοήθησαν στην υιοθέτηση μιας ενιαίας ή έστω συνεκτικής αντιτρομοκρατικής πολιτικής στην Ευρώπη, τουλάχιστον μέχρι το 2015, χρονολογία κατά την οποία η Ε.Ε. -μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα στη Γαλλία- αποφάσισε και δρομολόγησε γρήγορα, πιο απτά και δραστικά αντιτρομοκρατικά μέτρα.

ABSTRACT

This paper examines the E.U. policies pursued from 2001 to 2015 on countering islamic terrorism in Europe. Its policy-making has two dimensions, first one is the policy that was exported to the third southern Mediterranean countries in order to stop the Islamic terrorist threat to E.U. and the second one is the internal policy that was followed by making decisions and plans to prevent, prosecute and combat the phenomenon in Europe. Its foreign policy has relied mostly on supporting reforms -mainly through financial assistance- that would lead to democratization and respect for human rights in the MENA countries, with the belief that in this way the causes of radicalization in the region, that led to terrorist action would be eliminated. In its internal policy, the EU in the early years placed more emphasis on the threat coming from outside, delaying its strategy on countering radicalization that was taking place within its own borders and was giving rise to domestic islamic terrorism. The decisions that were taken were more in a theoretical context, while the member states did not show much willingness to implement them quickly. The counter-terrorism strategy required the adoption of supranational practices, such as the cooperation and exchange of information by national intelligence services, which member states were reluctant to do. However, counter terrorism is considered mainly a national affair. The european member states have many differences in their antiterrorism policies because there is a difference in the way they perceive the threat and in the way they believe is the right one to deal with it. Some emphasize the prevention of radicalization within the countries, others emphasize the strict and intensive persecution and others consider the source of the evil to be the immigrants from muslim states. These differences did not help the adoption of a single or at least coherent counter-terrorism policy in Europe, at least until 2015, when the EU -after the terrorist attacks in France- decided and launched fast, more tangible and drastic anti-terrorist measures.

Πίνακας περιεχομένων

Εισαγωγή.....	8
1 Η ισλαμική τρομοκρατία στη MENA.....	11
1.1 Η θρησκεία ως ιδεολογικό προκάλυμμα της ριζοσπαστικοποίησης στη MENA.....	11
1.2 Οι αιτίες της ισλαμικής ριζοσπαστικοποίησης στη MENA	14
1.3 Η εξέλιξη της ισλαμικής τρομοκρατίας στη Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική από το 2001 και μετά.....	17
2 Η ισλαμική τρομοκρατία στην Ε.Ε.....	20
2.1 Η εξέλιξη του φαινομένου μετά τις επιθέσεις της 11 ^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001	20
2.2 Οι αιτίες της ισλαμικής ριζοσπαστικοποίησης και τρομοκρατίας στην Ευρώπη	22
2.2.1 Οι παρεμβάσεις στα μουσουλμανικά κράτη και η «προσβολή» του ισλάμ	23
2.2.2 Οι εγχώριοι ισλαμιστές τρομοκράτες και οι λεγόμενοι «μοναχικοί λύκοι»	24
2.2.3 Κοινωνικοί – οικονομικοί παράγοντες.....	25
2.2.4 Οι επαναπατριζόμενοι ξένοι μαχητές	27
2.2.5 Προσφυγικό – μεταναστευτικό	29
2.2.6 Φυλακές.....	31
2.2.7 Οι εξτρεμιστές ιμάμηδες και τα κηρύγματα μίσους.....	32
2.2.8 Διαδίκτυο	33
2.2.9 Ζητήματα ψυχικής υγείας	34
3 Η αντιτρομοκρατική πολιτική ασφαλείας της Ε.Ε. προς τις χώρες της MENA	35
3.1 Η στροφή προς την ασφάλεια στην Ευρωμεσογειακή Εταιρική Σχέση	35
3.2 Η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας.....	37
3.3 Η αλλαγή πολιτικής και η αναπροσαρμογή της ΕΠΓ το 2011 και 2015	39
4 Η αντιτρομοκρατική πολιτική της Ε.Ε. στο εσωτερικό της.....	41
4.1 Σχεδιασμοί, μέτρα και στρατηγικές σε επίπεδο Ευρώπης	41
4.1.1 2001: Το σχέδιο δράσης της Ε.Ε. για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας.....	42
4.1.2 2002: Απόφαση πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας.....	43
4.1.3 2003: Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφαλείας.....	44
4.1.4 2004: Οι 7 στόχοι της αναθεώρησης του προγράμματος δράσης και το Πρόγραμμα της Χάγης.....	44
4.1.5 2005: Η Αντιτρομοκρατική Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	46
4.1.6 2007: Η ρήτρα αλληλεγγύης της Συνθήκης της Λισαβόνας	47
4.1.7 2008: Αναθεώρηση απόφασης πλαισίου 2002 και ισχύ του ΕΕΣΑΣ	48
4.1.8 2011: Η δημιουργία του Δικτύου Ευαισθητοποίησης για τη Ριζοσπαστικοποίηση (RAN).....	49

4.1.9	2013 - 2014: Στο επίκεντρο η ριζοσπαστικοποίηση και οι ξένοι μαχητές	49
4.1.10	2015: Η Ευρώπη διαμορφώνει την αντιτρομοκρατική της ατζέντα	50
4.1.11	Ο ρόλος των υπηρεσιών πληροφοριών και η έλλειψη συνεργασίας.....	51
4.2	Οι εθνικές πολιτικές αντιμετώπισης της τρομοκρατίας των κρατών μελών της Ε.Ε.	52
4.2.1	Οι διαφορετικές προσεγγίσεις των κρατών μελών.....	53
Συμπεράσματα		59
Βιβλιογραφία		62

Εισαγωγή

Το 2015 ένα κύμα τρομοκρατικών ισλαμιστικών επιθέσεων κλυδωνίζει την Ευρώπη, όχι μόνο γιατί το επίκεντρό τους, η Γαλλία, μετρά 153 νεκρούς και δεκάδες τραυματίες μετά από έξι «τυφλά» χτυπήματα, αλλά και γιατί εγκαινιάζεται μια περίοδος που το αίσθημα ασφάλειας διαδέχεται εκείνο της ανασφάλειας των πολιτών επί ευρωπαϊκού εδάφους. Βέβαια, δεν ήταν η πρώτη φορά που ευρωπαϊκό κράτος επλήγη από τρομοκρατικές επιθέσεις και δυστυχώς ούτε η τελευταία. Ωστόσο, η χρονιά εκείνη σηματοδότησε την έκρηξη της ισλαμικής ριζοσπαστικοποίησης στην Ευρώπη που υπέβασκε στους κόλπους της τα προηγούμενα χρόνια και έδινε σημάδια μιας αυξανόμενης τάσης υιοθέτησης του ισλαμικού εξτρεμισμού που είχε αναπτυχθεί τις προηγούμενες δεκαετίες στις χώρες της Μέσης Ανατολής και Βόρειας Αφρικής.

Η ριζοσπαστικοποίηση στη MENA υπήρξε ένα φαινόμενο που αναπτυσσόταν επί χρόνια στο ασταθές και εκρηκτικό περιβάλλον της νότιας Μεσογείου. Η ερμηνευτική διαστρέβλωση του δόγματος του ισλάμ και η έμφαση σε ορισμένα σημεία του κορανίου που μπορούν να θεωρηθούν εμπρηστικά, έδωσαν ιδεολογικό άλλοθι στον ισλαμικό εξτρεμισμό. Οι αιτίες του φαινομένου πρέπει να αναζητηθούν σε μια πλειάδα παραγόντων πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και ιστορικών. Οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης, οι πόλεμοι δια αντιπροσώπων και οι συνεχείς αναφλέξεις, με την αραβοϊσραηλινή διαμάχη άσβεστη, τον πόλεμο στο Ιράκ το 2003, τις αραβικές εξεγέρσεις του 2011, τη σύρραξη στη Λιβύη και τον εμφύλιο πόλεμο στη Συρία, δεν άφηναν περιθώρια εκτόνωσης του φαινομένου, αντίθετα το διόγκωναν.

Η δεκαπενταετία που εξετάζουμε, από το 2001 μέχρι και το 2015, ήταν κομβική για τη μετεξέλιξη του φαινομένου καθώς το μοντέλο της τρομοκρατίας που ακολουθούσε μια πυραμοειδή ιεραρχία άλλαξε και έδωσε τη σκυτάλη σε μια «ακέφαλη τζιχάντ». Αρχικά η τρομοκρατία θεωρείτο «εισαγόμενη», η απειλή δηλαδή ερχόταν προς την Ευρώπη από τρομοκρατικές οργανώσεις και δίκτυα που δρούσαν σε μουσουλμανικές χώρες. Αυτό άλλαξε άρδην ήδη από τα πρώτα χρόνια της νέας χιλιετίας, όταν η Ε.Ε. κλήθηκε να συνειδητοποιήσει ότι η ριζοσπαστικοποίηση που συντελείται στη MENA είναι ένα φαινόμενο που πλέον συντελείται και στο ευρωπαϊκό έδαφος. Η απειλή δεν είναι μόνο εξωτερική αλλά είναι και εγχώρια, θρέφεται στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών κρατών από Ευρωπαίους ριζοσπαστικοποιημένους μουσουλμάνους πολίτες – που λειτουργούν είτε ως μέλη ομάδας είτε εντελώς μεμονωμένα – και δυναμιτίζει εκ των έσω την ασφάλεια της Ευρώπης.

Είναι δύσκολο να καταλήξει κάποιος σε ένα ασφαλές συμπέρασμα για τις αιτίες τις ριζοσπαστικοποίησης στην Ευρώπη. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερος πολυπαραγοντικό και σύνθετο φαινόμενο με πολλές προεκτάσεις. Η Ε.Ε. επιχείρησε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα, τόσο σε επίπεδο εξωτερικής όσο και σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής. Αφενός σχεδίασε ευρωπαϊκές πολιτικές προς στις τρίτες χώρες σε μια προσπάθεια να πετύχει οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις που θα εξάλειφαν τις αιτίες της ριζοσπαστικοποίησης στην περιοχή της MENA. Αφετέρου, κλήθηκε να καταστρώσει μια δική της εσωτερική αντιτρομοκρατική στρατηγική που θα επικουρεί και ταυτόχρονα θα επικουρείται από τις αντιτρομοκρατικές πολιτικές των ίδιων των κρατών μελών. Το εγχείρημα και στις δυο περιπτώσεις δεν ήταν εύκολο και δεν έφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η πολιτική της οικονομικής ενίσχυσης των κρατών στη MENA για μεταρρυθμίσεις και εκδημοκρατισμό δεν ευοδώθηκε και σίγουρα δε χτύπησε το πρόβλημα στη ρίζα ενώ και η ευρωπαϊκή πολιτική που σχεδιάστηκε στο εσωτερικό της ήρθε αντιμέτωπη με την απροθυμία των κρατών μελών να προχωρήσουν σε μια συνεργασία υπερεθνικού χαρακτήρα.

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να αναλύσει τις πολιτικές αυτές που ακολούθησε η Ε.Ε. για την αντιμετώπιση της ισλαμικής τρομοκρατίας στην Ευρώπη τη χρονική περίοδο 2001-2015, να αναδείξει το σκεπτικό πίσω από αυτές αλλά και τον βαθμό αποτελεσματικότητας των μέτρων που αποφασίζονταν κάθε φορά. Θέση της εργασίας είναι πως η Ε.Ε. αναλώθηκε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα σε σχεδιασμούς που έδιναν περισσότερο γενικές γραμμές για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας παρά εξειδικευμένα και μετρήσιμα μέτρα. Δεν πρέπει βέβαια, να παραγνωρίζουμε ότι ελήφθησαν σημαντικές αποφάσεις από την Ευρώπη που είχαν στόχο να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα σφαιρικά. Υπήρξε όμως, καθυστέρηση στην αποτελεσματική συνεργασία των κρατών που είναι κομβική για την αντιμετώπιση του φαινομένου. Χρειάστηκε η πάροδος 15 χρόνων και οι πολύνεκρες επιθέσεις στη Γαλλία για να δράσει η Ε.Ε. πιο γρήγορα και πιο στοχευμένα και τα κράτη πιο συνεργατικά απέναντι σε μια κοινή απειλή.

Για τη συγγραφή της χρησιμοποιήθηκε ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία, επιστημονικές δημοσιεύσεις και έρευνες καθώς και διαδικτυακές πηγές με αποφάσεις και ανακοινώσεις κυρίως των οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η δομή της βασίζεται σε μια αλληλουχία ανάλυσης αιτίου και αιτιατού ώστε να γίνει κατανοητή η εξέλιξη του φαινομένου και ο τρόπος αντιμετώπισής του.

Ειδικότερα, η εργασία χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο αναλύουμε τις αιτίες της ριζοσπαστικοποίησης στη MENA. Επιχειρούμε αρχικά να εξηγήσουμε

με μια σύντομη αναφορά τις ερμηνείες και παρερμηνείες του ισλάμ και του τζιχάντ που αποτελούν και το ιδεολογικό «όχημα» των τρομοκρατών. Στη συνέχεια αναφέρουμε τις αιτίες της ριζοσπαστικοποίησης, τους λόγους δηλαδή για τους οποίους οι παρερμηνείες του δόγματος και οι εξτρεμιστικές ισλαμικές θέσεις μετουσιώνονται σε τρομοκρατία στις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής. Τέλος, επιχειρούμε μια σύντομη περιγραφή της εξέλιξης του φαινομένου της ισλαμικής τρομοκρατίας στην περιοχή της νότιας Μεσογείου κατά το χρονικό διάστημα που εξετάζουμε. Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας, μελετάμε την εξέλιξη της τρομοκρατίας και των επιθέσεων σε ευρωπαϊκό πλέον έδαφος. Μετά από μια συνοπτική αναφορά στα χαρακτηριστικά των επιθέσεων που έγιναν στην Ευρώπη από το 2001 μέχρι το 2015, αναλύουμε τις αιτίες της ριζοσπαστικοποίησης και της εγχώριας ισλαμικής τρομοκρατίας στην Ε.Ε.. Το τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο πραγματεύεται το θέμα των ευρωπαϊκών πολιτικών καταπολέμησης της ισλαμικής τρομοκρατίας. Συγκεκριμένα, στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται οι ευρωπαϊκές πολιτικές που ακολουθήθηκαν ως προς τις τρίτες χώρες της Μεσογείου, σε σχέση με την τρομοκρατία και την ασφάλεια. Κυρίως γίνεται αναφορά στην Ευρωμεσογειακή Εταιρική Σχέση και την Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας. Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύουμε τη στρατηγική και τα μέτρα που αποφασίστηκαν για την αντιμετώπιση της ισλαμικής τρομοκρατίας στο εσωτερικό της Ε.Ε. Αρχικά παραθέτουμε τις αποφάσεις που ελήφθησαν και την αντιτρομοκρατική στρατηγική που υιοθετήθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαπενταετίας σε επίπεδο Ε.Ε. και στη συνέχεια κάνουμε αναφορά στις επιμέρους, ξεχωριστές πολιτικές που ακολούθησαν κράτη μέλη, θέλοντας να καταδείξουμε τη διαφοροποιημένη στάση και αντίληψη που επέδειξαν απέναντι στο πρόβλημα της καταπολέμησης του φαινομένου.

1 Η ισλαμική τρομοκρατία στη MENA

1.1 Η θρησκεία ως ιδεολογικό προκάλυμμα της ριζοσπαστικοποίησης στη MENA

Σε μια συνέντευξή του το 2001 στην Ελένη Τσερεζόλε, που εντάσσεται στο βιβλίο του, *Τζιχάντ ο Ιερός Πόλεμος*, ο Γάλλος καθηγητής και μελετητής του ισλάμ, Ζιλ Κεπέλ, όταν ερωτάται για την πεποίθηση πολλών ότι το Κοράνι προστάζει τον θάνατο όλων όσοι δεν είναι μουσουλμάνοι, απαντά: «Όχι το Κοράνι. Ο Μπιν Λάντεν κηρύσσει τον θάνατο όλων των Αμερικανών όπου και αν βρίσκονται» και συνεχίζει σχολιάζοντας ότι το Κοράνι έχει έναν αόριστο λόγο που επιδέχεται πολλές ερμηνείες. Έτσι από τη μια πλευρά υπάρχουν αυτοί που στηρίζουν την ιδέα της σύγκρουσης των πολιτισμών και από την άλλη υπάρχουν, σύμφωνα με τον Ζιλ Κεπέλ, όσοι συνειδητοποιούν ότι «ο μουσουλμανικός κόσμος δεν εκφράζεται από τους Ταλιμπάν και τον Μπιν Λάντεν όπως και ο δυτικός κόσμος δεν εκφράζεται από τον πρόεδρο Μπους».¹ Οι θέσεις περί σύγκρουσης των πολιτισμών εξακολουθούν να περιγράφουν περίπου 20 χρόνια μετά, την αντίληψη που επικρατεί σε ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης, ίσως όχι άδικα αν αναλογιστεί κάποιος ότι σε αυτό το χρονικό διάστημα ο μέσος πολίτης στην Ευρώπη έγινε μάρτυρας πολύνεκρων τρομοκρατικών επιθέσεων στο όνομα ενός ισλαμισμού που προβάλλεται ότι φθονεί και αντιλαμβάνεται ως εχθρό τη Δύση. Αυτός είναι και ο λόγος που θα πρέπει πρώτα να επιχειρήσουμε μια πολύ σύντομη αποσαφήνιση όρων όπως το ισλάμ πριν αναφέρουμε τις αιτίες που οδήγησαν στη διαστρέβλωση της ερμηνείας του και τον τρόπο με τον οποίο αυτή η διαστρέβλωση πραγματώνεται και μεταφράζεται σε ισλαμική τρομοκρατία στη MENA και εν συνεχεία στην Ευρώπη.

Το ισλάμ εκτός από θρησκευτική έχει και πολιτική διάσταση που εμφανίζεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αποτελεί περισσότερο μια προσπάθεια του αραβικού κόσμου να οριοθετήσει τις κοινωνίες του και την ταυτότητά του μέσα σε μια δίνη αλλαγών που συντελούνταν από τις παρεμβάσεις δυτικών κρατών. Από τη μια έχει τον ρόλο της θρησκείας που ασπάζονται εκατομμύρια μουσουλμάνοι και από την άλλη τον ρόλο του πολιτικού και κοινωνικού ρυθμιστή του δημόσιου βίου. Έχει χρησιμοποιηθεί από μουσουλμανικά κράτη με φιλοδυτική πολιτική, ως αντίπαλον δέος των κοσμικών καθεστώτων, έχει μετατραπεί όμως και σε επαναστατικό

¹ Κεπέλ, Ζ. *Τζιχάντ ο Ιερός Πόλεμος*. Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2001, σ. 547

πρόταγμα στην ιρανική επανάσταση το 1979 στοχεύοντας στην αποτίναξη της καταπίεσης που βίωνε ο μουσουλμανικός κόσμος.²

Η σχέση μεταξύ θρησκευτικής και πολιτικής διάστασης του ισλάμ, ήταν μια ζωντανή διεργασία που οδήγησε κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα στη δημιουργία τριών τάσεων στην ισλαμική σκέψη. Η πρώτη ήταν η εκκοσμικευμένη εκδοχή που ενώ έδινε την ίδια σημασία στη θρησκεία και στους κρατικούς θεσμούς, θεωρούσε ότι πρέπει να υπάρχει διακριτός διαχωρισμός μεταξύ τους και οι νόμοι και οι κανόνες του κράτους να στηρίζονται σε κοσμικές αρχές. Η δεύτερη εκδοχή είχε να κάνει με τον εκσυγχρονισμένο ισλαμισμό. Πατούσε στα ίχνη του ισλαμικού ρεφορμισμού του 19^{ου} αιώνα και στόχευε στην προσαρμογή του ισλάμ σε μια πιο εκσυγχρονισμένη αντίληψή του που ενέτασσε ή αφομοίωνε δυτικά ή δυτικότερα στοιχεία είτε ως προς τη λειτουργία της κοινωνίας είτε ως προς την εφαρμογή της σαρία. Η τρίτη εκδοχή στηρίζεται σε φονταμενταλιστικές βάσεις που προάγουν την ισλαμική παράδοση και την «καθαρότητα» της κοινωνίας μέσω του τζιχάντ. Επιτάσσει ως υποχρέωση την τυφλή εφαρμογή του Κορανίου, την απεμπολή κάθε εκσυγχρονισμού και νεοτερισμού και τη λειτουργία της θρησκείας του ισλάμ ως αρχής οργάνωσης της κοινωνίας και της πολιτικής. Κατ' ουσίαν αποτελεί ένα δόγμα στο οποίο τα μουσουλμανικά κράτη αποδίδουν την ερμηνεία και τον ρόλο που επιθυμούν βάσει της ιστορίας τους, του ιστού και της οργάνωσης της κοινωνίας, του βιοτικού επιπέδου, της ανάπτυξης και φυσικά βάσει και των συγκυριών κάθε εποχής. Αλλιώς γίνεται αντιληπτό το ισλάμ στη Σαουδική Αραβία ή το Ιράν και το Πακιστάν και αλλιώς στην Τυνησία, την Τουρκία ή το Μαρόκο.³

Στο πολιτικό κομμάτι θα συναντήσει κάποιος τα μετριοπαθή κινήματα ή κόμματα καθώς και τα ριζοσπαστικά. Στα τελευταία συγκαταλέγονται τα άκρως συντηρητικά όπως οι σαλαφιστές, τα εξτρεμιστικά όπως οι Ταλιμπάν ή ακόμα και αυτά που ανάγονται πλέον σε τρομοκρατικές οργανώσεις όπως η Αλ Κάιντα. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχουν και οι ισλαμοεθνικιστές που εντάσσουν το ισλάμ στο πλαίσιο ενός εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα, όπως στην περίπτωση των οργανώσεων της Χαμάς και της Χεζμπολάχ.⁴ Την ίδια στιγμή, στο θρησκευτικό κομμάτι συναντάται η εκδοχή ενός εξωστρεφούς ισλάμ, του διαλόγου, της επιστήμης και των τεχνών και από την άλλη μεριά η εκδοχή ενός ισλάμ ακραίου πουριτανισμού, εμπάθειας απέναντι στο διαφορετικό και πρεσβευτή της διαίρεσης του κόσμου στα δύο, στον Οίκο του Θεού (Νταρ αλ Ισλάμ) στον οποίο ανήκουν όσοι εφαρμόζουν με ζήλο

² Κεφαλά, Β. *Βόρεια Αφρική Εσωτερική Πολιτική, Περιφερειακές και Διεθνείς Σχέσεις*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2015, σ. 48 - 49, 51

³ Σακκάς, Γ. *Οι Άραβες στη νεότερη και σύγχρονη εποχή Ιστορία και Κοινωνία*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2018, σ. 176-177, 179

⁴ Σακκάς, Γ. *Οι δυο όχθες της Μεσογείου Από τη συγκρότηση εθνών – κρατών στην ευρω – μεσογειακή συνεργασία*. Εκδόσεις Bookstars, Αθήνα, 2020, σ. 127-128

τις ακραίες δογματικές ερμηνείες και στον Οίκο του Πολέμου (Νταρ αλ Χαρμπ) στον οποίο ανήκουν όλοι οι υπόλοιποι. Η ακραία αυτή εκδοχή, έκφραση της οποίας για παράδειγμα αποτελεί ο σαλαφισμός, αναπτύσσεται ευκολότερα σε χώρες που βρίσκονται είτε υπό, είτε στο όριο της διάλυσης. Πολλές μαντράσες χρηματοδοτούνταν από αραβικά κράτη όπως η Σαουδική Αραβία για να προπαγανδίσουν τη μη ανοχή και τη φονταμενταλιστική ερμηνεία του δόγματος σε χώρες όπως το Αφγανιστάν, το Πακιστάν, τον Καύκασο αλλά και χώρες της MENA⁵, προτρέποντας σε τζιχάντ.

Η έννοια του τζιχάντ όπως και πολλοί άλλοι όροι που χρησιμοποιούνται στο Κοράνι επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες και αυτό φαίνεται μέσα από την ίδια τη βιβλιογραφία που βρίθκει πονημάτων από μελετητές που προσπαθούν να αποδώσουν με τον καλύτερο δυνατό ορισμό, το νόημα των λέξεων του κειμένου. Ο El Sayed M.A. Amin επιχειρεί μια σχολαστική παράθεση των ερμηνειών που έχουν αποδοθεί από μελετητές στους όρους του Κορανίου. Μια από αυτές αναφέρει μεταξύ άλλων ότι η λέξη τζιχάντ σημαίνει «να καταβάλεις τη μεγαλύτερη δυνατή προσπάθεια στον αγώνα μεταξύ του καλού και του κακού στην ψυχή». Αυτό το επιτυγχάνει κάποιος είτε πολεμώντας τον εχθρό και πρεσβευτή του κακού στο πεδίο της μάχης, είτε ελέγχοντας τα δικά του παράνομα πάθη, είτε προάγοντας, με τον λόγο του, το καλό και αποτρέποντας το κακό.⁶

Στον αντίποδα, βρίσκονται θέσεις όπως αυτές του Γάλλου ισλαμολόγου, Β. Ετιέν που παρατίθενται στο βιβλίο του Ι. Μάζη, *Γεωγραφία του ισλαμιστικού κινήματος στη Μέση Ανατολή*. Ο Β. Ετιέν αναφέρει ότι το τζιχάντ αποτελεί ένοπλο αγώνα με σκοπό όχι μόνο την άμυνα των εδαφών του αλλά και την εξάπλωση του ισλάμ ακόμα και δια του ξίφους όπως το ίδιο υπαγορεύει. Για τους απίστευτους προβλέπεται θάνατος ή εξισλαμισμός και δεν είναι εφικτό να επέλθει ειρήνη αν δεν απαλειφθεί ο οίκος του πολέμου δηλαδή ο οίκος των απίστων. Επομένως, όπως αναφέρει ο Γάλλος ισλαμολόγος, σε επίπεδο διεθνών σχέσεων υπάρχουν προσωρινές ανακωχές οι οποίες θα διακόπτονται αν αυτό κρίνεται προς το συμφέρον του ισλάμ.⁷

Από την άλλη, για τον ισλαμικό ρεφορμισμό αλλά και για μεταρρυθμιστές θεωρητικούς του ισλάμ, το τζιχάντ είναι ένας κατά βάση αμυντικός πόλεμος για την προάσπιση των

⁵ Στο ίδιο, σ. 70-71

⁶ Η ερμηνεία του τζιχάντ ως ιερού πολέμου είναι προβληματική και περισσότερο δυτικής προελεύσεως καθώς δε συναντάται ούτε στο Κοράνι ούτε αποτελεί συνήθη μουσουλμανικό όρο. Αν και υπάρχουν πάρα πολλές θεωρητικές προσεγγίσεις, στην πράξη αυτό που έχει επικρατήσει είναι το τζιχάντ να σημαίνει ένοπλος αγώνας ενάντια στους μη μουσουλμάνους. Βλ. Amin, M.A. E. *Reclaiming Jihad. A Qur'anic Critique of Terrorism*. The Islamic Foundation, United Kingdom, 2014, σ. 79-80, 84

⁷ Μάζη, Θ. Ι. *Γεωγραφία του ισλαμιστικού κινήματος στη Μέση Ανατολή*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2012, σ. 32-33

μουσουλμανικών κοινωνιών. Άλλοι μουσουλμάνοι θεολόγοι ορίζουν τον πόλεμο του τζιχάντ όχι ως ένοπλο αλλά ως αμιγώς ψυχικό και πνευματικό ενάντια στα πάθη του ίδιου του πιστού, ενάντια στην ηθική αλλοτρίωση και έκπτωση της κοινωνίας και ενάντια στον οίκο των απίστων. Οι πιο ριζοσπάστες δεν περιορίζονται στην ψυχική και πνευματική διάσταση του τζιχάντ, αλλά επεκτείνονται και στην ερμηνεία του ως ένοπλου αγώνα απέναντι σε κυβερνήσεις που εκδυτικοποιούνται, «προδίδοντας» με αυτόν τον τρόπο το ισλάμ και οδηγώντας τα μουσουλμανικά κράτη σε ηθική παρακμή, με τις ΗΠΑ και το Ισραήλ να αποτελούν τους διαφθορείς των κυβερνήσεων αυτών.⁸

Επομένως, η ερμηνεία του τζιχάντ δεν υπήρξε μονοδιάστατη κατά την πάροδο του χρόνου αλλά εξαρτιόταν κάθε φορά από την ιστορική, πολιτική και κοινωνική συγκυρία που τροφοδοτούσε ανάλογα τις τάσεις της θρησκευτικής, πολιτικής, ισλαμικής σκέψης. Το τζιχάντ κηρυσσόταν από μια αυθεντία που είχε βαθιά γνώση των ισλαμικών νόμων και κανόνων. Αρχικά γινόταν μόνο από τον χαλίφη, στη συνέχεια πέρασε στους Μάχτι (χαρισματικές προσωπικότητες που θεωρούνταν οδηγοί) και τέλος στους ουλεμάδες. Η κήρυξη του τζιχάντ από την Αλ Κάιντα ήρθε να αποκοπεί από την παράδοση αυτή και να μετατρέψει το τζιχάντ σε προσωπικό και αυτόνομο σκοπό ταυτίζοντάς το τελικά με την ισλαμική τρομοκρατία.⁹ Τρομοκρατικές οργανώσεις όπως η Αλ Κάιντα και το αυτοαποκαλούμενο ISIS έχουν χρησιμοποιήσει τον όρο για να δικαιολογήσουν τα εγκλήματά τους. Ριζοσπαστικοποιημένες ομάδες στις χώρες της MENA ενδύουν με έννοιες του κορανίου την τρομοκρατική τους δράση για να προσελκύσουν τη στήριξη μεγαλύτερου μέρους του μουσουλμανικού πληθυσμού.¹⁰ Οι ερμηνείες όμως, αυτές αποτελούν περισσότερο ιδεολογικό εργαλείο και όχι αιτία. Οι σπίθες που πυροδότησαν τον ισλαμικό εξτρεμισμό και το πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτό συνέβη πρέπει να αναζητηθούν αλλού.

1.2 Οι αιτίες της ισλαμικής ριζοσπαστικοποίησης στη MENA

Για τους Άραβες η σχέση με την Ευρώπη αποτελεί μια τραυματική εμπειρία, είτε λόγω της αποικιοκρατίας στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, είτε λόγω των πολιτικών παρεμβάσεων στα μουσουλμανικά κράτη είτε ακόμα και λόγω του τρόπου αντιμετώπισης των μουσουλμάνων που μετανάστευσαν στην Ευρώπη μετά τον αποαποικισμό.¹¹ Οι ισλαμιστές

⁸ Στο ίδιο, σ. 33, 164-165

⁹ Λίβας, Σ. *Όψεις της Μέσης Ανατολής Πόλεμος Ιδεολογία Θρησκεία*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2017, σ. 19 - 22

¹⁰ Dogan, R. *Terrorism and Violence in Islamic History and Theological Responses to the Arguments of Terrorists*. Nova Science Publishers, New York, 2018, σ. 193, 195

¹¹ Perry, M. and Negrin E. H. (eds). *The Theory and Practice of Islamic Terrorism An Anthology*. Palgrave Macmillan, U.S., 2008, σ. 192

θεωρούν υπεύθυνο τον δυτικό ιμπεριαλισμό για τη δημιουργία εθνικών κρατών και τη διάσπαση της κοινότητας των πιστών.¹² Το αποικιοκρατικού τύπου καθεστώς των Εντολών, υπονόμειυσε την ομαλή διαδικασία δημιουργίας εθνικής συνείδησης, τοποθέτησε διοικήσεις και εγκαθίδρυσε πολιτεύματα που δε βοήθησαν την πολιτική αυτονομία των χωρών, δημιούργησε τη μεγάλη πληγή του παλαιστινιακού προβλήματος και όξυνε τους ενδο-αραβικούς ανταγωνισμούς.¹³ Οι συνεχείς επεμβάσεις της Δύσης, είτε στρατιωτικές είτε πολιτικές, όχι μόνο αφαίρεσαν από τις χώρες του μουσουλμανικού κόσμου τη διατήρηση της πολιτισμικής τους αυτοτέλειας και κυριαρχίας αλλά τους στέρησαν και τα οφέλη των πλουτοπαραγωγικών τους πηγών που έσπευδαν να απομυζούν οι δυτικοί. Οπότε η Δύση εντυπώθηκε στη συνείδηση πολλών ως ο εχθρός στον οποίο οι μουσουλμάνοι έπρεπε να αντισταθούν με κάθε τρόπο.¹⁴

Την ίδια στιγμή, στο εσωτερικό των κρατών, ο αυταρχισμός των καθεστώτων που είχαν την εξουσία δημιουργούσε συνθήκες διαφθοράς, φτώχιας, καταπίεσης της πλειοψηφίας από τη μειοψηφία και οικονομικής και πολιτικής ασφυξίας για τον λαό. Η απόπειρα της Δύσης να αναδιαμορφώσει τη Μέση Ανατολή μέσω της εκδυτικοποίησής της και της εγκαθίδρυσης δυτικού τύπου κυβερνήσεων δεν απέδωσε τα προσδοκώμενα και αυτό γιατί η δημοκρατία αφενός δεν είναι κάτι που επιβάλλεται από τρίτους, αφετέρου προϋποθέτει την ανάλογη προοπτική ισότιμης οικονομικής και κοινωνικής μεταχείρισης του λαού. Επιπλέον εμπόδιο στην ευόδωση του σχεδίου ήταν και η μεροληπτική και άνιση αντιμετώπιση της Δύσης απέναντι στα αυταρχικά καθεστάτα φιλοδυτικών μουσουλμανικών χωρών και τα καθεστάτα χωρών που θεωρούσε εχθρικές. Το γεγονός ότι εγκαθιδρύθηκαν καθεστάτα κοσμικά τα οποία όμως δεν είχαν ούτε κατ' ευφημισμό σχέση με δυτικού τύπου δημοκρατικά μοντέλα διακυβέρνησης, αντίθετα ήταν αυταρχικά και όξυναν τις συνθήκες ανέχειας για την πλειοψηφία των πολιτών, αποτέλεσε πεδίο για την ανάπτυξη της ισλαμικής τρομοκρατίας και όχι την εξάλειψή της.¹⁵

Οι δυσμενείς αυτές συνθήκες διαβίωσης, η ανισότητα και το εκρηκτικό πολιτικό και κοινωνικό κλίμα που χαρακτηρίζει αρκετά κράτη της MENA και οδηγεί είτε σε συγκρούσεις είτε σε επισφαλείς και ρευστές ισορροπίες, αποτελούν βούτυρο στο ψωμί των εξτρεμιστών που επιδιώκουν να επεκτείνουν την επιρροή τους και να προσελκύσουν στους κόλπους τους, περισσότερους ανθρώπους που βρίσκονται στα όρια της εξαθλίωσης και της απόγνωσης. Με τη σειρά της, η εξέλιξη των συνεχών συγκρούσεων και η διάχυση των κρίσεων περιφερειακά

¹² Μάζης, Θ. Ι., ό.π., σ. 59

¹³ Κεφαλά, Β. *Διεθνής πολιτική στη Μέση Ανατολή και ανεπίλυτες συγκρούσεις, Παλαιστίνη, Λίβανος, Συρία, Ιράκ*. Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα, 2021, σ. 108

¹⁴ Μαριόρας, Μ. *Ισλαμικός Ριζοσπαστισμός Ιστορικές και θεολογικές προϋποθέσεις του τζιχάντ*. Πεδίο, Αθήνα, 2020, σ. 294-295

¹⁵ Κεφαλά, Β. *Διεθνής πολιτική στη Μέση Ανατολή*, ό.π., σ. 120-121

οδηγεί στη διασπορά και μετακίνηση των εξτρεμιστών ισλαμιστών που δημιουργούν νέους θύλακες σε ασταθείς περιοχές. Βοηθητικά σε αυτό, λειτουργούν ακόμα και οι γεωμορφολογικοί παράγοντες καθώς για παράδειγμα στη βόρεια Αφρική, η έρημος σε συνδυασμό με τους ορεινούς όγκους αποτελούν ιδανικές συνθήκες για να δημιουργηθούν κρησφύγετα εξτρεμιστικών ομάδων προφυλαγμένα από πιθανό τακτικό στρατιωτικό έλεγχο.¹⁶

Υπάρχει όμως και μια άλλη ερμηνεία που δίνει έναν πιο εργαλειακό χαρακτήρα στις τρομοκρατικές επιθέσεις. Σύμφωνα με αυτήν, οι ισλαμιστικές οργανώσεις προχωρούν σε τρομοκρατικά χτυπήματα μετά από στρατηγικό υπολογισμό, κρίνοντας ότι αυτές οι επιθέσεις θα τις βοηθήσουν να πετύχουν το μέγιστο δυνατό των στόχων τους. Η επίθεση δηλαδή δεν είναι τυχαία ή απλή έκφραση φανατισμού αλλά προκύπτει μέσα από μια στρατηγικά υπολογισμένη εκτίμηση της τρομοκρατικής οργάνωσης προκειμένου να αποκομίσει το όφελος και την πολιτική που επιδιώκει ασκώντας πίεση στον αντίπαλο, ειδικά όταν αυτός είναι μια φιλελεύθερη δημοκρατία.¹⁷ Η άποψη ωστόσο αυτή μοιάζει αδύναμη να ερμηνεύσει τα «τυφλά» τρομοκρατικά χτυπήματα των λεγόμενων «μοναχικών λύκων».

Οφείλουμε να επισημάνουμε ότι δεν αποδίδουν όλοι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις στο φαινόμενο της ισλαμικής τρομοκρατίας στην προσπάθειά τους να το εξηγήσουν. Υπάρχουν μελετητές που πρεσβεύουν ότι η αιτία βρίσκεται στο ίδιο το περιεχόμενο της ισλαμικής θρησκείας την οποία θεωρούν εγγενώς επιρρεπή στη βία. Διαφωνούν με την προσέγγιση ότι το ισλάμ δεν υποστηρίζει το μίσος και ότι είναι μια ηθική θρησκεία ανοχής. Ενδεικτικά αναφέρουμε, στο βιβλίο του, *The new Terrorism*, ο Walter Laqueur επισημαίνει ότι οι περισσότερες βίαιες συγκρούσεις γίνονται σε μουσουλμανικές χώρες ή σε άλλα εδάφη από μουσουλμάνους δράστες, με τους περισσότερους Άραβες να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως θύματα και όχι ως επιτιθέμενους. Ο δε υψηλού βαθμού αντιδυτικισμός που χαρακτηρίζει τις μουσουλμανικές κοινωνίες δεν είναι το πιο σημαντικό χαρακτηριστικό του φαινομένου αφού ένα μεγάλο μέρος της βίας που ασκούν οι ριζοσπαστικοποιημένοι ισλαμιστές στρέφεται εναντίον άλλων μουσουλμάνων. Τονίζει ότι σε γενικές γραμμές η βία όχι μόνο είναι δεκτή σε πολλά τμήματα του κορανίου αλλά αποτελεί και προτροπή όταν ασκείται εναντίον απίστων. Ο W. Laqueur, θα καταλήξει υποστηρίζοντας ότι η θρησκευτική τρομοκρατία δεν μονοπωλείται

¹⁶ Κεφαλά, Β. *Βόρεια Αφρική Εσωτερική Πολιτική*, ό.π., σ. 55-56

¹⁷ Dalacoura, Κ. *Islamist Terrorism and Democracy in the Middle East*. Cambridge University Press, New York, 2011, σ. 35-36

από το ριζοσπαστικό ισλάμ κατέχει όμως εξέχουσα θέση καθώς προτάσσει συνεχώς τα τμήματα του κορανίου που προβάλλουν ως καθήκον τον πόλεμο εναντίον των απίστων.¹⁸

Παρόλα αυτά, το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό αδιέξοδο σε αραβικές χώρες ως ένας από τους βασικούς λόγους στροφής ενός μουσουλμάνου στον εξτρεμισμό φαίνεται να είναι μια αρκετά διαδεδομένη και αποδεκτή θέση. Αυτό ωστόσο δεν αποτυπώνει με ακρίβεια το προφίλ ενός τρομοκράτη στη MENA. Μελέτη έχει δείξει ότι πολλοί εξτρεμιστές είναι πιο πλούσιοι και με καλύτερο μορφωτικό επίπεδο συγκριτικά με συνομιλήκους τους. Δεν είναι επομένως απαραίτητο ότι ο ριζοσπαστικοποιημένος μουσουλμάνος θα κατατρώχεται από την ανέχεια και τον αποκλεισμό. Υπάρχει μάλιστα, ένα ποσοστό ατόμων που έχει οικογένειες και εργασία και η ζωή του δεν προδίδει, κατά τα φαινόμενα, ροπή προς τον εξτρεμισμό.¹⁹ Αυτό είναι ίσως ένα ακόμα δείγμα του πόσο πολυσύνθετο είναι το φαινόμενο που έχει τις ρίζες του στο παρελθόν και παρουσίασε διάφορα στάδια εξέλιξης με την πάροδο του χρόνου.

1.3 Η εξέλιξη της ισλαμικής τρομοκρατίας στη Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική από το 2001 και μετά

Με την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των Ταλιμπάν στο Αφγανιστάν, το πολιτικό ισλάμ αποκτά φονταμενταλιστικό χαρακτήρα και καθίσταται ιδεολογική μήτρα ανάπτυξης των θέσεων της τρομοκρατικής οργάνωσης Αλ Κάιντα. Αποκορύφωμα της τρομοκρατικής της δράσης ήταν οι πολύνεκρες επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001 στις ΗΠΑ που είχε σαν αποτέλεσμα την άμεση στρατιωτική απάντηση των ΗΠΑ με την εισβολή τους στο Αφγανιστάν τον Οκτώβριο του 2001. Η Ουάσιγκτον έθεσε ως προμετωπίδα των πολεμικών της επιχειρήσεων τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας» -στον οποίο συμμετείχαν και δυνάμεις του NATO- και βάφτισε ως «Άξονα του Κακού» χώρες που θεωρούσε ότι υπέθαλπαν την τρομοκρατία, μεταξύ αυτών το Ιράν, το Ιράκ και τη Συρία.

Ακολούθησε το 2003 η εισβολή στο Ιράκ με το πρόσχημα της καταστροφής όπλων μαζικής καταστροφής που υποτίθεται ότι κατείχε η Βαγδάτη. Μπορεί επιχειρησιακά να νίκησαν οι δυτικές δυνάμεις, όμως το αποτέλεσμα δεν ήταν το ίδιο σε επίπεδο εξάλειψης του ισλαμικού εξτρεμισμού. Αντίθετα, οι επεμβάσεις αυτές κράτησαν ζωντανές υπάρχουσες εστίες ριζοσπαστικοποίησης και δημιούργησαν επιπλέον νέες σε ασταθείς περιοχές όπως το ίδιο το

¹⁸ Laquer, W. *The New Terrorism Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*. Oxford University Press, New York, 1999, σ. 127-129

¹⁹ Harrigan, J. and El-Said, H. (eds). *Globalisation, Democratisation, and Radicalisation In the Arab World*. Palgrave Macmillan, UK, 2011, σ. 205-206

Ιράκ, τη Συρία, τη Βόρεια Αφρική.²⁰ Ο πόλεμος στο Ιράκ και η ανατροπή του καθεστώτος του Σαντάμ Χουσεΐν επέφεραν ρήξη στη χώρα και πυροδότησαν αντιδράσεις από την πλευρά και των σουνιτών και των σιιτών. Η κρίση που επήλθε αποτέλεσε ιδανική αφορμή για να προσελκύσει η Αλ Κάιντα περισσότερους μαχητές και να αναπτυχθεί η ισλαμιστική τρομοκρατική οργάνωση του αυτοαποκαλούμενου Ισλαμικού Κράτους του Ιράκ και του Λεβάντε (ISIL).²¹

Το 2011 οι αραβικές εξεγέρσεις ενάντια σε αυταρχικά καθεστώτα καταστολής και σε συνθήκες πολιτικής και οικονομικής καταπίεσης, υποδαυλίζουν εκ νέου την ούτως ή άλλως αναπτυσσόμενη δράση των ισλαμιστικών τρομοκρατικών ομάδων που πολλαπλασιάζουν τις επιθέσεις τους σε μουσουλμανικές χώρες στη Μέση Ανατολή, τη βόρεια και υποσαχάρια Αφρική αλλά και την Ευρώπη. Η κρίση οδηγεί παράλληλα σε αύξηση της σύγκρουσης μεταξύ σουνιτών και σιιτών. Το ρήγμα μεταξύ των δυο κλάδων του ισλάμ είχε ως αποτέλεσμα να ευνοηθεί η σαλαφοποίηση σουνιτικών ομάδων κηρύσσοντας την εξόντωση των «αιρετικών» μέσω του τζιχάντ.²² Τον θρησκευτικό ριζοσπαστισμό τον εκμεταλλεύτηκε στη ρητορική και στρατηγική της η συνδεδεμένη με την Αλ Κάιντα, αυτοαποκαλούμενη οργάνωση ISIL που, όπως προαναφέρθηκε, είχε αναπτυχθεί στο Ιράκ την περίοδο του πολέμου και της πτώσης του καθεστώτος του Σαντάμ Χουσεΐν. Μετά από μια περίοδο περιορισμού της δυναμικής της το 2007, ανέκαμψε το 2011 μέσα στο εκρηκτικό κλίμα των αραβικών εξεγέρσεων, δεδομένης και της αποχώρησης των αμερικανικών δυνάμεων από τη Βαγδάτη. Για την επέκτασή της δυναμικής της εκμεταλλεύτηκε το γεγονός ότι η κυβέρνηση στο Ιράκ δεν μπορούσε να διασφαλίσει ούτε πολιτική σταθερότητα, ούτε το αίσθημα της ενότητας, της ασφάλειας και της δίκαιης αντιμετώπισης του λαού.

Η τρομοκρατική δράση του λεγόμενου ISIL που αναπτύσσεται στο ιρακινό έδαφος, εξαπλώνεται γρήγορα στη Συρία με τους ισλαμιστές τρομοκράτες να προσπαθούν να οικειοποιηθούν την εξέγερση εναντίον του καθεστώτος του Μπασάρ Αλ Άσαντ. Το 2014 και 2015 το αυτοαποκαλούμενο πλέον Ισλαμικό Κράτος ήλεγχε ένα μεγάλο μέρος της βορειοανατολικής επικράτειας της Συρίας καθώς και κομβικής σημασίας πόλεις του Ιράκ.²³ Εκμεταλλεύτηκε τον πόλεμο δι' αντιπροσώπων στη Συρία και την επιθυμία πολλών κρατών όπως του Κατάρ και της Σαουδικής Αραβίας για ανατροπή του καθεστώτος του Σύρου

²⁰ Κεφαλά, Β. *Βόρεια Αφρική Εσωτερική Πολιτική*, ό.π., σ. 52-54

²¹ Goldshmidt, A. *Ιστορία της Μέσης Ανατολής*. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2016, σ. 458

²² Kepel, G. *Εξοδος από το χάος Κρίση στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή*. Εκδόσεις Κλειδάριθμος, Αθήνα, 2020, σ. 159-160

²³ Καρατράντος, Τ. *Σφάξε με Αγά μου να Αγιάσω Ισλαμικό Κράτος, Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Ελλάδα*. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2016, σ. 30, 36-37

προέδρου, Μπασάρ Αλ Άσαντ, εξασφαλίζοντας για το ίδιο χρηματοδότηση²⁴ και φροντίζοντας να καταλάβει περιοχές σημαντικές σε φυσικούς πόρους. Παράλληλα, σε ένα ασταθές και έκρυθμο περιφερειακό περιβάλλον τόσο στη Μέση Ανατολή όσο και στη βόρεια Αφρική, διακήρυξε το μήνυμα της ίδρυσης και επιστροφής στη χρυσή εποχή του χαλιφάτου για το ισλάμ.²⁵

Στη Λιβύη το ντόμινο των αραβικών εξεγέρσεων οδήγησε τη χώρα σε εμφύλια σύρραξη. Η στρατιωτική επέμβαση της δύσης, η πτώση του Μουαμάρ Καντάφι και η πολιτική και κοινωνική διάλυση της χώρας ευνόησε τη δράση τζιχαντιστικών ομάδων. Και εδώ φαίνεται ότι ακολούθηθηκε το παράδειγμα του Αφγανιστάν και του Ιράκ, όπου οι δυτικές δυνάμεις ανέτρεψαν καθεστώτα τα οποία δεν ήταν αρεστά σε αυτές αλλά δεν κατάφεραν να εξασφαλίσουν βιώσιμες λύσεις.²⁶ Έτσι συνέβη και στην περίπτωση της Λιβύης όπου το κενό εξουσίας έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης εξτρεμιστών που συνδέονταν και με την Αλ Κάιντα και με το λεγόμενο ISIS.²⁷ Οι αντίπαλες πλευρές της Βουλής των Αντιπροσώπων και της κυβέρνησης εθνικής σωτηρίας στην Τρίπολη ανάλωναν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις στη μεταξύ τους διαμάχη αφήνοντας έτσι ελεύθερο το αυτοαποκαλούμενο ISIS να επεκτείνει τη δράση του με στόχο να εξουδετερώσει τους τοπικούς αντιπάλους του.²⁸

Το χαρακτηριστικό που κατέστησε το λεγόμενο ISIS σε μια εξαιρετικά επικίνδυνη και ασύμμετρη απειλή διαφορετική από τις προηγούμενες, ήταν ο σύγχρονος χαρακτήρας του στον τρόπο λειτουργίας του, όσο και αν αυτό μοιάζει άκρως οξύμωρο και αντιφατικό με τη σκοταδιστική μεσαιωνική του φύση. Το σύγχρονο έγκειται στα αντανάκλαστικά που επέδειξε ώστε να αξιοποιήσει τις δυνατότητες της παγκοσμιοποίησης και της τεχνολογίας.²⁹ Είναι ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα η σχεδόν προφητική μελέτη του Γερμανικού Ινστιτούτου Friedrich

²⁴ Λάμβανε χρηματοδότηση από ιδιώτες ή ομάδες χωρών του Κόλπου. Εκτιμάται ότι το 2013-14 τα χρήματα που δόθηκαν για ενίσχυση της οργάνωσης από χρηματοδότες της Σαουδικής Αραβίας, του Κατάρ και του Κουβέιτ ανέρχονται περίπου στα 40 εκατ. δολάρια. Επίσης υπήρχε εισροή κεφαλαίων από εταιρείες του εξωτερικού. Πέραν αυτών η οργάνωση αποκόμιζε κέρδη από πλήθος παράνομων πράξεων όπως λαθρεμπόριο πετρελαίου στη Συρία και το Ιράκ, λύτρα απαγωγών, εκβιασμούς και έλεγχο τραπεζών ή είσπραξη φόρου στις τραπεζικές αναλήψεις. Βλ. Lovelace, C. D. (ed.). *Terrorism Commentary on Security Documents The Evolution Of the Islamic State*. Oxford University Press, New York, 2016, σ. 108-109, 111, 114

²⁵ Napoleoni, L. *Ο ισλαμιστικός Φοίνικας Το Ισλαμικό Κράτος και οι Γεωπολιτικές Ανακατατάξεις στη Μέση Ανατολή*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2014, σ. 17-18

²⁶ Η ανάπτυξη των δυτικών χωρών ότι φιλοδουτικές δημοκρατίες στη Μέση Ανατολή που θα αντικαταστήσουν ανταρτικά καθεστώτα θα σταθούν τροχοπέδη στη τρομοκρατία κρύβει μια αντίφαση. Αν επρόκειτο όντως για δημοκρατικές κυβερνήσεις, είχαν προκύψει δηλαδή μέσα από καθαρές δημοκρατικές εκλογικές διαδικασίες, θα αντιτάσσονταν ως ανεξάρτητες κυβερνήσεις που αναδείχθηκαν από τον λαό σε κάθε προσπάθεια χειραγώγησής τους από τη Δύση. Βλ. Goldshmidt, A., ό.π., σ. 472

²⁷ Λυγερός, Σ. *Η ισλαμική τρομοκρατία*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2016, σ. 112-113

²⁸ Gartenstein R. D., Barr, N. and Moreng, B. *The Islamic State's Global Propaganda Strategy*. Terrorism and Counter-Terrorism Studies. International Centre for Counter - Terrorism, Hague, 2016, σ. 28

²⁹ Napoleoni, L., ό.π., σ. 17-18

Ebert Stiftung, το 2008, όταν το ενδιαφέρον των μελετητών της ισλαμικής τρομοκρατίας επικεντρωνόταν ακόμα στον ρόλο της Αλ Κάιντα. Η μελέτη αφορούσε στην εξέλιξη της τρομοκρατίας στον 21^ο αιώνα και προοιωνιζόταν τη δημιουργία μιας «ακέφαλης τζιχάντ», τη μετάβαση δηλαδή από ένα σχήμα κεντρικής οργάνωσης και ιεραρχίας όπως αυτό της Αλ Κάιντα σε μια μορφή ριζοσπαστικοποίησης από κάτω προς τα πάνω, κατακερματισμένα και χωρίς κεντρικό συντονισμό, λαμβάνοντας τη μορφή αποκεντρωμένων τοπικών δικτύων ή μεμονωμένων μαχητών.³⁰ Την τραγική επαλήθευση της εκτίμησης αυτής των μελετητών για τη μετεξέλιξη της ισλαμικής τρομοκρατίας και την ανάπτυξη ουσιαστικά μιας ακέφαλης τζιχάντ δυστυχώς τη βίωσε κάποια χρόνια αργότερα η Ευρώπη.³¹

2 Η ισλαμική τρομοκρατία στην Ε.Ε.

2.1 Η εξέλιξη του φαινομένου μετά τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001

Αν και το φαινόμενο της ισλαμικής τρομοκρατίας στην Ευρώπη έχει τις ρίζες του πίσω στο παρελθόν, άρχισε να γίνεται πιο έντονο από το 2001 και μετά, όταν πλέον οι ισλαμικές επιθέσεις εντάχθηκαν στο πλαίσιο της κήρυξης μιας παγκόσμιας τζιχάντ από την Αλ Κάιντα. Ο κύριος λόγος των επιθέσεων στην Ε.Ε. από το 2003 μέχρι το 2005 ήταν η συμμετοχή ευρωπαϊκών χωρών στον πόλεμο στο Ιράκ, ενώ το 2004 με τη δολοφονία του σκηνοθέτη Τέο Βαν Γκονγκ στο Άμστερνταμ, εκτελείται για πρώτη φορά τρομοκρατική επίθεση λόγω προσβολής του ισλάμ.³² Την πρώτη δεκαετία του 2000 η πλειοψηφία των ολοκληρωμένων ή σχεδιαζόμενων επιθέσεων συνδέεται με την Αλ Κάιντα ή παρακλάδια της. Μετά το 2009 επικρατεί η τάση μιας «αποκεντρωμένης τζιχάντ». Σε αυτό βοηθά και η στροφή των τζιχαντιστών στην προπαγάνδα μέσω του διαδικτύου. Ομάδες ή ριζοσπαστικοποιημένα άτομα

³⁰ Καρατράντος, Τ., ό.π., σ. 42-43

³¹ Σύμφωνα με το στέλεχος των τζιχαντιστών του Αφγανιστάν, Αμπού Μπουσάμπ, η στρατηγική της Αλ Κάιντα ήταν εσφαλμένη γιατί δεν κατάφερε να προσελκύσει στους κόλπους της κόσμο. Ο λόγος είναι ότι η οργάνωση έβαλε σε πρώτη μοίρα τον πόλεμο εναντίον ενός μακρινού εχθρού με αποτέλεσμα το πλήθος των απλών μουσουλμάνων να μην μπορεί να ταυτιστεί με τον σκοπό της μάχης αφού αυτός δε συνδεόταν άμεσα με την καθημερινότητά του και τα δεινά της. Οπότε έπρεπε ο τρόπος δράσης τους να αλλάξει και να μετατρέψει τη μέχρι τότε στρατηγική «από τα πάνω» που ακολουθούσε η οργάνωση λειτουργώντας ως πυραμίδα, σε στρατηγική «από τα κάτω» και η παγκόσμια ισλαμιστική αντίσταση να φύγει από το πλαίσιο λειτουργίας μιας οργάνωσης και να μετεξελιχθεί σε ένα ευρύ σύστημα. Οι ΗΠΑ που ήταν ούτως ή άλλως μακριά μπορούσαν να αντικατασταθούν από την πολύ πιο κοντινή Ευρώπη στην οποία ζούσαν εκατομμύρια μουσουλμάνοι που δυσφορούσαν με τις συνθήκες διαβίωσής τους και την αίσθηση του κοινωνικού τους παραγκωνισμού. Βλ. Kepel, G. *Έξοδος από το χάος*, ό.π., σ. 148-159

³² Ο σκηνοθέτης είχε δημιουργήσει την ταινία "Υποταγή" που πραγματευόταν τη ζωή και τον ρόλο των γυναικών στο ισλάμ, με κεντρικό πρόσωπο τη Σομαλή Χίρσι Άλι η οποία και αποποιήθηκε το ισλάμ. Βλ. «The murder that shattered Holland's liberal dream», The Guardian, 7 November 2004, πρόσβαση στις 11/06/21 στο <https://www.theguardian.com/world/2004/nov/07/terrorism.religion>

στην Ευρώπη απογαλακτισμένα από τη μητέρα οργάνωση δρουν είτε κάτω από μια πιο άμορφη και άνευ συμπαγούς διοικητικής δομής ομάδα είτε μεμονωμένα.³³ Το 2011 παρατηρείται μια υποχώρηση του φαινομένου η οποία ενδεχομένως αποδίδεται στον θάνατο του Μπιν Λάντεν. Μετά όμως τις αραβικές εξεγέρσεις και τη δυναμική ανάδυση το 2012 του αυτοαποκαλούμενου ISIS στη Συρία, τα τρομοκρατικά χτυπήματα στην Ευρώπη άρχισαν να αυξάνονται. Η δράση μάλιστα του λεγόμενου ISIS επανανεργοποίησε τζιχαντιστικά δίκτυα στην Ε.Ε. και οδήγησε στη στρατολόγηση χιλιάδων Ευρωπαίων που αποφάσισαν να συμμετάσχουν ως μαχητές στον πόλεμο της Συρίας.³⁴

Το 2015 παρατηρείται «τρομοκρατική έκρηξη» για τα δεδομένα της Ευρώπης συγκρίνοντας τα στοιχεία και των ετήσιων εκθέσεων της Europol για την τρομοκρατία. Από 4 τζιχαντιστικές επιθέσεις το 2014, ο αριθμός εκτοξεύτηκε σε 17 επιθέσεις το 2015 (συμπεριλαμβανομένων και των επιθέσεων που εκτελέστηκαν και αυτών που ματαιώθηκαν ή απέτυχαν). Οι δε συλλήψεις ριζοσπαστικοποιημένων ατόμων, ύποπτων για εμπλοκή σε ισλαμιστικές τρομοκρατικές ομάδες, από 395 το 2014 έφτασαν τις 687 το 2015. Πρόκειται για μια χρονιά που σηματοδοτεί μια απότομα ανοδική καμπύλη στην ισλαμική τρομοκρατία σε ευρωπαϊκό έδαφος με τραγικότερες των επιθέσεων το χτύπημα με 12 νεκρούς στο περιοδικό Charlie Hebdo και τις πολύνεκρες επιθέσεις του Νοεμβρίου σε διάφορα σημεία του Παρισιού, με 130 νεκρούς.³⁵

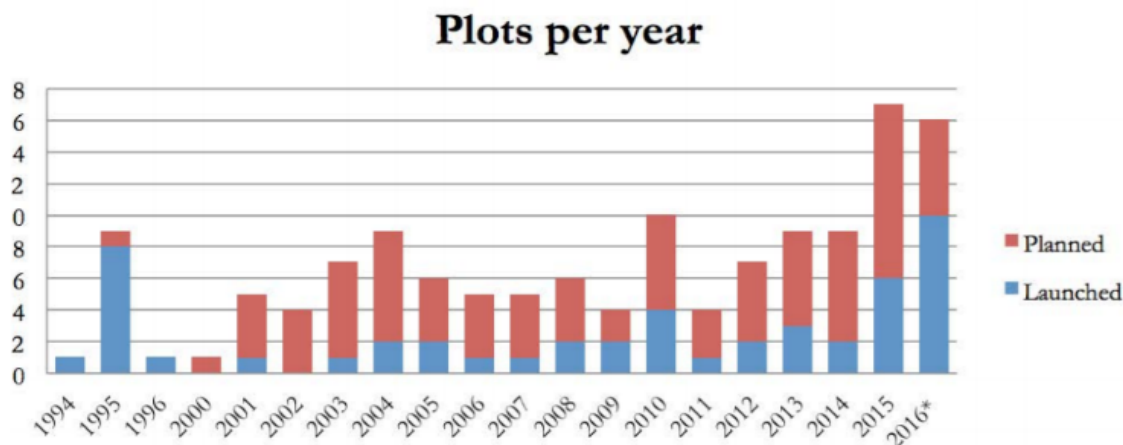
Η επίδραση του αυτοονομαζόμενου ISIS στην αύξηση της ισλαμικής τρομοκρατίας στην Ευρώπη είναι σημαντική όπως φαίνεται και στο γράφημα που ακολουθεί (Εικ.1). Από το 1994 μέχρι την 1^η Νοεμβρίου του 2016 έχουν καταγραφεί στη δυτική Ευρώπη 135 οργανωμένα τρομοκρατικά χτυπήματα συνολικά, τα οποία είτε εκτελέστηκαν είτε απετράπησαν είτε απέτυχαν. Από αυτά, τα 50 εκτελέστηκαν πλήρως. Τις χρονιές 2014-2016, περίοδο διαρκούς ανόδου και εξάπλωσης της τρομοκρατικής οργάνωσης, καταγράφηκαν συνολικά 42

³³ Nesser, P. *Islamist Terrorism in Europe*. Hurst & Company, London, 2018, σ. 54-56

³⁴ Το αυτοαποκαλούμενο ISIS παρουσιάζοντας το προφίλ μιας πιο ισχυρής, βίαιης και πλούσιας οργάνωσης και ταυτόχρονα προπαγανδίζοντας ότι ίδρυσε δικό του χαλιφάτο κατέστη για τους ριζοσπαστικοποιημένους Ευρωπαίους πιο δημοφιλής οργάνωση από την Αλ Κάιντα Βλ. Στο ίδιο, σ. 55-56, 99

³⁵ Η πρώτη επίθεση στο περιοδικό εκτελέστηκε από δυο αδέρφια Γάλλους με αλγερινή καταγωγή, ο ένας ριζοσπαστικοποιημένος στη φυλακή και ο άλλος εκπαιδευμένος από την AQAP σε ταξίδι του στην Υεμένη το 2011. Το περιοδικό αποτέλεσε στόχο λόγω της δημοσίευσης σατιρικών σκίτσων του Μωάμεθ και της άσκησης κριτικής στο ισλάμ. Οι δεύτερες μαζικές επιθέσεις του Νοεμβρίου έγιναν από μέλη του λεγόμενου ΙΚ στη Συρία και το Ιράκ ως αντίποινα για τις γαλλικές αεροπορικές επιθέσεις σε κέντρα της τρομοκρατικής οργάνωσης στις δυο αυτές χώρες. Να σημειωθεί ότι στα υπόλοιπα τρομοκρατικά χτυπήματα που έγιναν το 2015, το προφίλ των δραστών ποικίλλει καθώς περιλαμβάνει είτε άτομα που δεν είχαν ποτέ ταξιδέψει σε εμπόλεμη ζώνη για να συμμετάσχουν σε τρομοκρατική οργάνωση αλλά είχαν ριζοσπαστικοποιηθεί μέσω προπαγάνδας, είτε άτομα τα οποία είχαν αποτραπεί από το να ταξιδέψουν είτε επαναπατριζόμενους ξένους μαχητές. Βλ EU Terrorism Situation & Trend Report (TE-SAT) 2016, Reviewing the terrorism phenomenon, Europol, 2016.

σχεδιαζόμενα ή εκτελεσμένα χτυπήματα. Από αυτά τα 18 ολοκληρώθηκαν και εκτελέστηκαν. Επομένως μέσα στις δυο χρονιές της κατίσχυσης του λεγόμενου ISIS είτε σχεδιάστηκε είτε υλοποιήθηκε πάνω από το 1/3 των ισλαμικών επιθέσεων που καταγράφηκαν συνολικά μέσα σε 22 χρόνια.³⁶

Εκκ.1 Number of Well-Documented Jihadi Terrorist Plots per Year in Western Europe Πηγή: Nesser, P., «Jihadi Terrorism in Europe...», ό.π., σ. 4

2.2 Οι αιτίες της ισλαμικής ριζοσπαστικοποίησης και τρομοκρατίας στην Ευρώπη

Η ριζοσπαστικοποίηση στην Ευρώπη και η ανάπτυξη ισλαμικής τρομοκρατικής δράσης είναι πολυσύνθετο ζήτημα η ερμηνεία του οποίου δεν μπορεί να εξαντληθεί σε μια μονομερή προσέγγιση. Ένα από τα θεωρητικά μοντέλα που μπορεί να εφαρμοστεί για τον προσδιορισμό των αιτιών ενός τόσο πολυπαραγοντικού φαινομένου είναι το οικολογικό μοντέλο.³⁷ Το μοντέλο αυτό ορίζει την πολύπλευρη θέαση ενός ζητήματος μέσα από τρία επίπεδα, το μακροσύστημα -που έχει σχέση με το ευρύ πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό πλαίσιο-, το εξωσύστημα -που έχει σχέση με τον περίγυρο και το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου-

³⁶ Nesser, P., Stenersen, A. and Oftedal, E. « Jihadi Terrorism in Europe: The IS-Effect», *Perspectives on Terrorism*, vol. 10, no. 6, Terrorism Research Initiative, 2016, σ. 4

³⁷ Η οικολογική θεώρηση προβλέπει τη σφαιρική και διεπιστημονική μελέτη των φαινομένων. Η εξέλιξη του ανθρώπου είναι αποτέλεσμα των διεργασιών που συντελούνται σε συγκεκριμένες χωροχρονικές συνθήκες και της αλληλεπίδρασης οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών και ατομικών παραγόντων (η προσωπικότητά του, η εικόνα που έχει για τον εαυτό του, οι εμπειρίες του). Η ανάπτυξή του επομένως γίνεται μέσα σε μια «οικολογία συστημάτων» ή αλλιώς μέσα σε μια αλληλεξάρτηση οργανισμών και περιβαλλόντων. Για να γίνει κατανοητό πώς ο κάθε παράγων επιδρά στο άτομο, πρέπει να εξετάζονται όλες οι παράμετροι. Βλ. Πετρογιάννης, Κ. *Η μελέτη της ανθρώπινης ανάπτυξης υπό το πρίσμα της οικοσυστημικής προσέγγισης του Urie Bronfenbrenner (in Greek)*. Μέρος Τρίτο, Τόμος 30, Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2001, σ. 129, 131-132, 151

και το μικροσύστημα -που έχει σχέση με το ίδιο το άτομο.³⁸ Θα επιχειρήσουμε να αγγίξουμε όσο γίνεται το φάσμα και των τριών αυτών διαστάσεων κατά την παρουσίαση παραγόντων που ευνοούν τη ριζοσπαστικοποίηση και την ισλαμική τρομοκρατία στην Ευρώπη.

2.2.1 Οι παρεμβάσεις στα μουσουλμανικά κράτη και η «προσβολή» του ισλάμ

Η παρεμβατική τακτική της Ευρώπης στον μουσουλμανικό κόσμο είτε πρόκειται για στρατιωτική επέμβαση είτε για πολιτική παρέμβαση αποτελεί σημείο αιχμής για τις χώρες της Μέσης Ανατολής και Βόρειας Αφρικής -ήδη από την εποχή της αποικιοκρατίας- και έναν από τους βασικούς λόγους πρόκλησης τρομοκρατικών επιθέσεων. Μπορεί το ισλαμικό «*aqd al aman*» να αποτελεί ένας είδος «διαθήκης ασφαλείας» και υπόσχεσης των μουσουλμάνων να μη βλάπτουν μη μουσουλμάνους πολίτες της χώρας που τους παρέχει στέγη και ασφάλεια, ωστόσο για τους εξτρεμιστές η συγκεκριμένη αρχή μπορεί να αθετηθεί όταν η χώρα αυτή βρίσκεται σε σύγκρουση με μουσουλμάνους ή προσβάλλει το ισλάμ. Το αν αυτή η ερμηνεία ή παράφραση της ισλαμικής «συμφωνίας ασφαλείας» έχει ιδεολογικό έρεισμα τίθεται προς εξέταση. Εξηγεί πάντως, με ποιον τρόπο οι τζιχαντιστές δικαιολογούν τις τρομοκρατικές τους επιθέσεις σε ευρωπαϊκές χώρες που συνδέθηκαν είτε με το αποικιοκρατικό τους παρελθόν, είτε με την επέμβαση στο Αφγανιστάν, το Ιράκ, τη Λιβύη και τη Συρία, είτε με παρέμβαση σε μουσουλμανικές χώρες -όπως αυτή της Γαλλίας στην Αλγερία.³⁹ Εξάλλου καταδεικνύεται από τη γεωγραφική κατανομή των τρομοκρατικών επιθέσεων στην Ευρώπη, ότι τα ευρωπαϊκά κράτη που αποτελούν τις περισσότερες φορές στόχο τρομοκρατικών χτυπημάτων είναι αυτά με το μεγαλύτερο στρατιωτικό αποτύπωμα στις μουσουλμανικές χώρες, όπως για παράδειγμα η Γαλλία και η Βρετανία, ενώ χώρες με μικρότερη στρατιωτική επεμβατική πολιτική, όπως η Ιταλία και η Σουηδία, δεν αποτελούν πρώτο στόχο της ισλαμικής τρομοκρατίας. Αυτό έχει

³⁸ Το μακροσύστημα είναι αυτό που περιλαμβάνει ενδεχομένως τους πιο προφανείς λόγους που έχουν σχέση με το πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό περίγραμμα της κοινωνίας μέσα στο οποίο ζει και κινείται ένα άτομο καθώς και τις προσλαμβάνουσες που έχει σε επίπεδο ριζοσπαστικών αντιλήψεων οι οποίες μπορούν να το στρέψουν στον εξτρεμισμό. Το εξωσύστημα αφορά στις σχέσεις του ατόμου είτε έχουν να κάνουν με την οικογένεια, είτε με το σχολείο, είτε με τους φίλους, είτε με ομάδες πχ θρησκευτικές, είτε με πρότυπα πχ ηγέτες. Οι κανόνες και οι αντιλήψεις που προωθεί η ομάδα ασκούν μεγάλη επιρροή στα μέλη της. Η ανεργία, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η κοινωνική δικτύωση μέσω διαδικτύου, η αδυναμία κοινωνικής ενσωμάτωσης, διευκολύνουν τάσεις ριζοσπαστικοποίησης. Το μικροσύστημα τέλος, επικεντρώνεται στο ίδιο το άτομο, την προσωπικότητά του, την ψυχολογία του, το πνευματικό και ψυχικό του επίπεδο και τη συμπεριφορά του. Βλ. Viejo, P. J. and Boye M. A. «An analysis of the Psycho-Social Factors Involved in Jihadist Radicalization Process and Terrorist Violence» στο Sroka, A., Garrone, C.R. F. and Kumbrián, D.T. R. (eds.). *Radicalism and Terrorism in the 21st Century: Implications for Security*. Frankfurt Am Main: Peter Lang Edition, 2017, σ. 98-100

³⁹ Nesser, P. *Islamist Terrorism in Europe*, ό.π., σ. 33, 64

σημασία αν αναλογιστεί κάποιος ότι και οι 4 χώρες έχουν υψηλά ποσοστά μουσουλμάνων μεταναστών.⁴⁰

Δεν είναι όμως μόνο οι παρεμβάσεις της Δύσης στα μουσουλμανικά κράτη που πυροδοτούν το φαινόμενο της ισλαμικής τρομοκρατίας. Ο χαρακτήρας των τρομοκρατικών επιθέσεων κατά το διάστημα 2001 – 2015 παρουσιάζει μια αξιοσημείωτη αλλαγή με χρονικό ορόσημο το 2004, όταν αναδύεται ένα μοντέλο δράσης που αφορά σε επιθέσεις εναντίον ατόμων που θεωρούνται ότι δε σέβονται το ισλάμ. Η Ευρώπη μέχρι το 2004 δεχόταν ισλαμικά τρομοκρατικά χτυπήματα στο έδαφός της ως αντεπίθεση στις στρατιωτικές της επιχειρήσεις στον μουσουλμανικό κόσμο ή στη στήριξη που παρείχε σε φιλοδυτικά καθεστώτα. Για παράδειγμα, στις τρομοκρατικές επιθέσεις του Μαρτίου του 2004 στη Μαδρίτη, ο στόχος των τρομοκρατών δεν ήταν να «τιμωρήσουν» τα θύματα για ασέβεια προς το ισλάμ, αλλά να «τιμωρήσουν» την Ισπανία και να την πιάσουν να αποσύρει τα στρατεύματά της από το Ιράκ.⁴¹ Τον Νοέμβριο όμως του ίδιου χρόνου οι επιθέσεις επί ευρωπαϊκού εδάφους λαμβάνουν έναν επιπλέον χαρακτήρα, αυτόν της «τιμωρίας» για λόγους βλασφημίας και προσβολής του ισλάμ, με τη δολοφονία του σκηνοθέτη Τέο Βαν Γκογκ από έναν δεύτερης γενιάς Ολλανδό - Μαροκινό, τον Mohamed Bouyeri που ενήργησε μόνος του. Αυτού του είδους η επίθεση σηματοδοτεί μια νέα φάση κατά την οποία αφενός οι επιθέσεις στην Ευρώπη λαμβάνουν και χαρακτήρα εκδίκησης απέναντι στους «βλάσφημους», αφετέρου αναδύεται μια γενιά ριζοσπαστικοποιημένων μουσουλμάνων που δρουν μεμονωμένα και όχι ως πλήρως ενταγμένα μέλη τρομοκρατικής οργάνωσης.⁴²

2.2.2 *Οι εγχώριοι ισλαμιστές τρομοκράτες και οι λεγόμενοι «μοναχικοί λύκοι»*

Η ριζοσπαστικοποίηση φαίνεται ότι θρέφεται και αναπτύσσεται στους κόλπους της Ευρώπης την περίοδο 2001-2005, για να μετουσιωθεί σε τρομοκρατική πράξη το 2004 με τη δολοφονία του Ολλανδού σκηνοθέτη Τέο Βαν Γκογκ και το 2005 με τις βομβιστικές επιθέσεις σε μέσα μαζικής μεταφοράς στο Λονδίνο. Οι επιθέσεις αυτές ανέτρεψαν τη μέχρι τότε επικρατούσα άποψη ότι η τρομοκρατική απειλή στην Ευρώπη ερχόταν από έξω προς τα μέσα. Πλέον προερχόταν και από μεμονωμένους μουσουλμάνους που είχαν γεννηθεί και μεγαλώσει στην Ευρώπη και είχαν μυηθεί στο εξτρεμιστικό ισλάμ και τον τζιχαντισμό. Οι αποκαλούμενοι

⁴⁰ Στο ίδιο, σελ. 307-308

⁴¹ Amghar, S. «Salafism and Radicalisation of Young European Muslims» στο Amghar, S., Boubekeur, A., Emerson, M. (eds). *European Islam: Challenges for Public Policy and Society*. Centre for European Policy Studies, Brussels, 2007, σ. 41

⁴² Addressing Terrorism European Research in social sciences and the humanities in support to policies for inclusion and security A Policy Review, European Commission, Brussels, 2016, σ. 32

και ως «μοναχικοί λύκοι» δρουν κυρίως αυτόνομα και όχι κατ' εντολή διεθνών τρομοκρατικών οργανώσεων, ενώ παρόμοια δρουν και αυτόνομες ομάδες ριζοσπαστικοποιημένων ατόμων.⁴³ Παρόλα αυτά, υπάρχουν και περιπτώσεις μεμονωμένων δραστών που δε λειτουργούν αυτοτελώς αλλά καθοδηγούνται εν μέρει από οργανώσεις μέσω κρυπτογραφημένων υπηρεσιών επικοινωνίας.⁴⁴

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία της Europol, βάσει των οποίων οι «μοναχικοί λύκοι» στην Ευρώπη δεν είναι απαραίτητως πολύ θρησκευόμενοι. Αντίθετα είναι πιθανό να έχουν ελάχιστη γνώση του ισλάμ και να μην έχουν διαβάσει καν το κοράνι.⁴⁵ Αυτά τα άτομα, είτε θρησκευόμενα είτε νέοι που κατάγονται από μουσουλμανικές χώρες αλλά δε δείχνουν ιδιαίτερο θρησκευτικό ζήλο, φαίνεται ότι αντιμετωπίζουν μια εσωτερική σύγχυση ταυτότητας, πολιτισμικής και θρησκευτικής, έχοντας την αίσθηση ότι βρίσκονται μεταξύ δυο πόλων, του οικογενειακού μουσουλμανικού περιβάλλοντος και του κοσμικού ανεξίθρησκου κοινωνικού περιβάλλοντος. Αξίζει δε, να σημειωθεί ότι συνήθως οι γονείς τους ως πρώτη γενιά μεταναστών δεν έχουν εκφράσει τουλάχιστον έμπρακτα, αντίστοιχη εχθρότητα ή αποστροφή απέναντι στις ευρωπαϊκές χώρες που εγκαταστάθηκαν. Η κρίση ταυτότητας με την κατάλληλη προπαγάνδα μίσους από εξτρεμιστές γεννά σε άτομα συναισθήματα εμπάθειας προς τη Δύση, ακόμα και στη χώρα στην οποία γεννήθηκαν και ζουν.⁴⁶

2.2.3 Κοινωνικοί – οικονομικοί παράγοντες

Ο διαχωρισμός του «εμείς» από τους «άλλους» υπάρχει ακόμα σε μεγάλο βαθμό στην αντιμετώπιση αφενός των μεταναστών και αφετέρου του μουσουλμανικού πολιτισμού που θεωρείται από κάποιους υποδεέστερος του δυτικού. Η οικονομική κρίση του 2008 ενέτεινε τη διαίρεση αυτή μεταξύ των πληθυσμών και τη στροφή προς τα άκρα. Η πολιτική άνοδος της ακροδεξιάς στην Ευρώπη και η αύξηση της ισλαμοφοβίας ενεργοποίησε τον εξτρεισμό στις μουσουλμανικές κοινότητες.⁴⁷ Την ίδια ώρα οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες μέσα στις

⁴³ Precht, T. «Home Grown Terrorism and Islamist Radicalisation in Europe: From Conversion to Terrorism», *Research Report Funded by the Danish Ministry of Justice*, 2007, σ. 18-19

⁴⁴ Mehra, T. «Foreign Terrorist Fighters: Trends, Dynamics and Policy Responses». *International Centre for Counter-Terrorism*, Hague, 2016, σ. 512-513

⁴⁵ Οι διαπιστώσεις αυτές αποδυναμώνουν την επιχειρηματολογία όσων υποστηρίζουν ότι η θρησκεία είναι η βασική αιτία που προκαλεί το φαινόμενο της ισλαμικής ριζοσπαστικοποίησης. Βλ. «Η τζιχαντιστική τρομοκρατία στην Ε.Ε. από το 2015», Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Επικαιρότητα, 01/08/18, πρόσβαση στις 13/8/21 στο <https://www.europarl.europa.eu/news/el/headlines/security/20180703STO07127/i-tzichantiki-tromokratia-stin-ee-apo-to-2015>

⁴⁶ Μαριόρας, Μ., ό.π., σ. 322-323

⁴⁷ Abbas, T. «Far Right and Islamist Radicalisation in an Age of Austerity: A Review of Sociological Trends and Implications for Policy», *International Centre for Counter-Terrorism Policy Brief*, January 2020, σ. 4-5, 7

οποίες ένας μουσουλμάνος που ζει στην Ευρώπη αισθάνεται ή είναι κοινωνικά αποκλεισμένος, αδικημένος ή αποξενωμένος, δημιουργούν τις ρωγμές μέσα από τις οποίες μπορούν να παρεισφρήσουν εξτρεμιστικές ομάδες. Οι ομάδες αυτές έρχονται να παράσχουν στο άτομο μια ατομική και παράλληλα συλλογική ταυτότητα μέσα από τη συμμετοχή του σε έναν κοινό σκοπό, αυτόν του τζιχάντ. Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις ομάδων που παρέχουν και οικονομική στήριξη σε νέους μουσουλμάνους που στερούνται πόρους, εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο τη διαβίωσή τους.⁴⁸

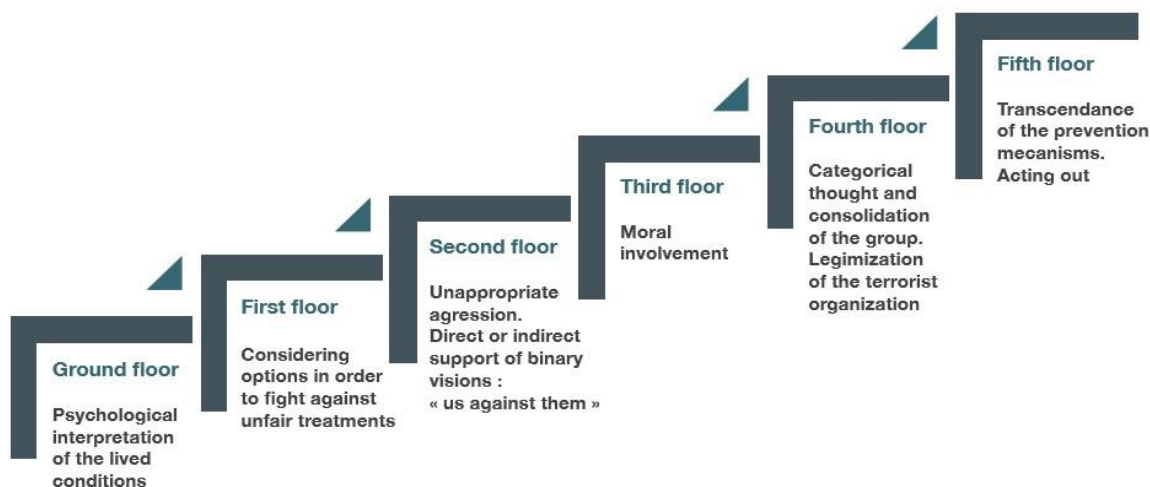
Κάνοντας λόγο για ισλαμοποίηση της ριζοσπαστικοποίησης ο πολιτικός επιστήμονας Ολιβιέ Ρουά, στο βιβλίο του *Το παγκοσμιοποιημένο ισλάμ*, περιγράφει την περίπτωση της Γαλλίας αναφέροντας ότι εκεί οι ριζοσπαστικοποιημένοι μουσουλμάνοι δεύτερης γενιάς συνήθως προέρχονται από αυτό που αποκαλεί «θερμές συνοικίες». Το μορφωτικό τους επίπεδο φτάνει μέχρι την υποχρεωτική εκπαίδευση και η πορεία τους δε προδιαγράφει κάποιου είδους οικονομική, επαγγελματική ή κοινωνική ανέλιξη και προοπτική. Υπάρχει όμως και ένα άλλο προφίλ μουσουλμάνου που καταλήγει στη ριζοσπαστικοποίηση. Πρόκειται για τον άνθρωπο που ενώ έχει προσπαθήσει να θέσει τα θεμέλια για μια καλύτερη ζωή διαγράφοντας μια εξελικτική πορεία σε επίπεδο σπουδών, καταλήγει πάλι να απασχολείται σε θέσεις που δεν καλύπτονται από τους Γάλλους και βρίσκονται συνήθως σε υποβαθμισμένες περιοχές. Επιστρέφει εν ολίγοις στο σημείο από όπου προσπαθούσε να ξεφύγει. Το εξτρεμιστικό ισλάμ μπορεί να αποτελέσει σε αυτές τις περιπτώσεις την έκφραση της απόγνωσης και της διαμαρτυρίας του.⁴⁹

Σύμφωνα με τον καθηγητή Fathali Moghaddam που διατύπωσε τη θεωρία της «Σκάλας της Τρομοκρατίας», η διαδικασία της ριζοσπαστικοποίησης δεν ακολουθεί μια γραμμική αλλά μια κλιμακωτή πορεία που θυμίζει σκάλα ενός κτιρίου με 5 ορόφους και έχει να κάνει με εμπειρίες και βιώματα που οδηγούν το άτομο στο επόμενο στάδιο της ριζοσπαστικοποίησης (Εικ.2). Στο ισόγειο υπάρχει ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα ερμηνεύουν και αντιλαμβάνονται τις υλικές συνθήκες της ζωής τους. Δεν είναι από μόνα τους η φτώχεια ή το χαμηλό μορφωτικό ή επαγγελματικό επίπεδο παράγοντες που ωθούν στον εξτρεμισμό. Έχει σημασία η ψυχολογική οπτική του ατόμου απέναντι στην πραγματικότητα που βιώνει. Στον επόμενο, τον πρώτο όροφο, το άτομο αναζητά ευκαιρία να αντιμετωπίσει την αδικία που θεωρεί ότι υφίσταται. Όσοι δεν έχουν ή χάνουν την ευκαιρία να βελτιώσουν τη ζωή τους και τη θέση τους, μπορεί να προχωρήσουν στον επόμενο όροφο τον δεύτερο. Εκεί εμφανίζεται ο γνωστός στην ψυχολογία μηχανισμός της μετάθεσης. Όταν γίνεται αντιληπτό ότι δεν υπάρχει προοπτική βελτίωσης της

⁴⁸ Viejo, P. J., ό.π., σ. 97-98

⁴⁹ Roy, Olivier. *Το παγκοσμιοποιημένο Ισλάμ*. Αθήνα, Εκδόσεις Scripta, 2006, σ. 296-297

ζωής τους, τα άτομα αυτά αποδίδουν το λάθος, τις αιτίες της αδικίας και της απογοήτευσης σε έναν τρίτο, έναν εχθρό, είτε είναι άτομα, είτε κοινωνίες πχ. ο δυτικός κόσμος. Από αυτά τα άτομα, όσα θέλουν να εκφράσουν τη δυσαρέσκειά τους σε πράξη απέναντι στον «εχθρό» θα ανέβουν στον τρίτο όροφο. Εκεί συναντάμε την «ηθική δέσμευση», όταν τα άτομα δηλαδή αρχίζουν να αντιλαμβάνονται τις τρομοκρατικές οργανώσεις ως έναν κόσμο που δρα δικαιολογημένα και ηθικά αναζητώντας δικαιοσύνη. Σε αυτό το στάδιο τα άτομα είναι ευάλωτα να πειστούν και να συμμετάσχουν τα ίδια ως μέλη οργάνωσης. Η συμμετοχή τους, τα ανεβάζει στον τέταρτο όροφο όπου γίνεται η στρατολόγηση σε εξτρεμιστικούς πυρήνες. Εκεί πλέον η σκέψη της τρομοκρατικής οργάνωσης έχει νομιμοποιηθεί στη συνείδησή τους. Πλέον γίνεται «κτήμα» η ιδέα του «εμείς έναντι των υπολοίπων». Στον τελευταίο όροφο, τον πέμπτο, δεν υπάρχει κάτι που να τους αποτρέπει από μια τρομοκρατική πράξη. Το άτομο έχει εκπαιδευτεί ή μυηθεί στον τρόπο δημιουργίας μια ψυχολογικής απόστασης του ίδιου από τους ανθρώπους που βρίσκονται εκτός της ομάδας του και άρα αυτομάτως είναι με το μέρος του εχθρού. Αυτή η αποστασιοποίηση βοηθά να κάμψει οποιαδήποτε αναστολή ή ενδιασμό για εκτέλεση επίθεσης ειδικά όταν πρόκειται για άμαχο πληθυσμό,⁵⁰ όπως θα έκαναν χωρίς δισταγμό εκπαιδευμένοι ισλαμιστές μαχητές, μέλη τρομοκρατικών οργάνωσης.

Εικ. 2. Research and Innovation Action, Practices Partnership Against Violent Radicalization in Cities Network, D3.3 – Stages of the radicalization and deradicalization process, 2018, σ. 12

2.2.4 Οι επαναπατριζόμενοι ξένοι μαχητές

Περίπου 5000 Ευρωπαίοι ταξίδεψαν από το 2012 μέχρι και το 2018 στη Συρία και το Ιράκ για να πολεμήσουν ως μέλη εξτρεμιστικών ισλαμιστικών ομάδων και τρομοκρατικών

⁵⁰ Meringolo, P. (ed). *Preventing Violent Radicalisation in Europe Multidisciplinary Perspectives*. Springer, Switzerland, 2020, σ. 9-10

οργανώσεων όπως το αυτοαποκαλούμενο ISIS.⁵¹ Οι περισσότεροι ξένοι μαχητές που ταξίδεψαν στη Συρία και το Ιράκ, συμμετείχαν στον ISIS και την Τζαμπχάτ Φάταχ αλ Σαμ που αποτελεί μετεξέλιξη της οργάνωσης Αλ Νούσρα. Αξίζει να σημειωθεί ότι υπήρχε και ένα μικρό ποσοστό που ταξίδεψε για να πολεμήσει εναντίον των τρομοκρατικών οργανώσεων μέσα από τη συμμετοχή τους σε ομάδες όπως το YPG.⁵²

Βάσει μαρτυριών έχει γίνει γνωστό ότι η ένταξη των μαχητών στην οργάνωση του λεγόμενου ISIS, δε γινόταν με πρόχειρες διαδικασίες, αντίθετα υπήρχε κάποιου είδους ταυτοποίηση. Από την πρώτη στιγμή που ξένοι μαχητές πατούσαν σε έδαφος ελεγχόμενο από την οργάνωση για να συμμετάσχουν σε αυτήν, έδιναν προς καταγραφή στοιχεία όπως ονόματα, εθνικότητα, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο και βαθμό γνώσης του ισλάμ. Κατά τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας αξιολογείτο συν τοις άλλοις κατά πόσο ήταν κατάλληλοι να εκτελέσουν μια τρομοκρατική επίθεση εναντίον της Δύσης. Για τον λόγο αυτό μάλιστα, οι τρομοκρατικές οργανώσεις έδειχναν ιδιαίτερη προτίμηση σε άτομα με βαρύ ποινικό μητρώο που θα έδειχναν μεγαλύτερη ευελιξία και ικανότητα στην απόκτηση και χρήση όπλων και πλαστών εγγράφων.⁵³

Με την αποδυνάμωση του ISIS ο αριθμός των μαχητών που επεδίωκε να ταξιδέψει και να δράσει σε εμπόλεμες ζώνες της Συρίας και του Ιράκ παρουσίασε κατακόρυφη πτώση. Οι ξένοι μαχητές που ήταν ήδη μέλη του, είτε παρέμειναν στη Συρία και το Ιράκ δρώντας ως υποβόσκουσες δυνάμεις ριζοσπαστισμού, είτε διαχύθηκαν σε άλλες περιοχές που αντιμετωπίζουν κρίση ή αστάθεια -όπως τη Λιβύη και το Αφγανιστάν συμμετέχοντας σε παρακλάδια ισλαμικών τρομοκρατικών οργανώσεων- είτε αποριζοσπαστικοποιήθηκαν γιατί μέσα στην οργάνωση αποδόμησαν τον αρχικά εξιδανικευμένο στόχο του τζιχάντ και τις προσδοκίες που είχαν χτίσει πάνω σε αυτόν. Υπάρχει όμως και η κατηγορία εκείνων που αποφασίζουν να επιστρέψουν στην Ευρώπη. Δε σημαίνει απαραίτητα ότι θα συμμετάσχουν σε μια τρομοκρατική επίθεση εντός Ευρώπης. Συνήθως αυτού του είδους οι μαχητές αν μετά την επιστροφή τους «διψάσουν» πάλι για μάχη, επιδιώκουν να επιστρέψουν σε εμπόλεμες περιοχές ή να ταξιδέψουν σε χώρες με ισχυρά παρακλάδια ισλαμιστικών τρομοκρατικών οργανώσεων.⁵⁴

⁵¹ Brzuskiewicz, S. «Radicalisation in Europe after the Fall of Islamic State: Trends and Risks», *European View*, 17, no. 2, October 2018, σ. 147-148

⁵² Mehra, T., ό.π., σ. 5

⁵³ Παρόλα αυτά, η πλειοψηφία των μαχητών προοριζόταν πρωτίστως για την εμπόλεμη ζώνη του αποκαλούμενου ISIS. Η πολεμική τους εκπαίδευση διαρκούσε 2 έως 3 μήνες και περιελάμβανε γνώση χρήσης όπλων, απόκτηση αντοχής σε κακουχίες καθώς και κατήχηση μέσω της οποίας αποδιδόταν θρησκευτική νομιμοποίηση και δικαιολογία στις βιαιότητες που καλούνταν να πράξουν. Van Dongen, T. «The More Things Change, the More They Stay the Same: The Post-Caliphate Jihadist Modus Operandi in Europe.» στο Pektaş, S. and Leman, J. (eds.). *Militant Jihadism: Today and Tomorrow*. Leuven University Press, Belgium, 2019, σ. 124-125

⁵⁴ Van Dongen, T., ό.π., σ. 131-132

Σε κάθε περίπτωση όμως, η επιστροφή τους στην Ευρώπη αποτελεί πρόβλημα για το επίπεδο ασφάλειας στην Κοινότητα. Παρόλο που το ποσοστό των επαναπατριζόμενων ξένων μαχητών που συμμετείχαν σε τρομοκρατικές επιθέσεις εντός Ευρώπης είναι χαμηλότερο συγκριτικά με άλλα προφίλ δραστών, όπως για παράδειγμα των μεμονωμένων τρομοκρατών, αυτό δε σημαίνει ότι δεν είναι υπαρκτός ο κίνδυνος. Εξάλλου η χρησιμότητα των ξένων μαχητών μπορεί να είναι πολλαπλή. Μπορούν να έχουν τον ρόλο είτε του επιτιθέμενου, είτε του ενορχηστρωτή της επίθεσης, είτε του στρατολόγου. Η συμμετοχή τους στις επιθέσεις είναι σημαντική καθώς αυξάνει τον αριθμό των θυμάτων που είναι και το επιθυμητό αποτέλεσμα για τους δράστες.⁵⁵ Κεντρικός μπορεί να είναι και ο ρόλος τους ως οργανωτές ενός τρομοκρατικού χτυπήματος παρέχοντας από μακριά καθοδήγηση στους επιτιθέμενους – που συνήθως είναι μεμονωμένοι δράστες – επιλέγοντας τον στόχο, τον τρόπο και τον χρόνο εκτέλεσης της τρομοκρατικής πράξης.⁵⁶ Δεν παύει να είναι έμπειροι μαχητές, εκπαιδευμένοι στα πεδία συγκρούσεων, που μπορούν να οργανώσουν καλύτερα την εκτέλεση ενός τρομοκρατικού χτυπήματος. Τέλος δεν πρέπει να υποτιμάται και ο ρόλος που μπορούν να διαδραματίσουν ως νέες εστίες εξτρεμισμού με τους ίδιους να ενδύονται ακόμα και τον μανδύα του ανδρείου και γενναίου μαχητή που πολέμησε στο πλευρό του λεγόμενου ISIS.⁵⁷

2.2.5 Προσφυγικό – μεταναστευτικό

Η αύξηση των προσφυγικών ροών από ανθρώπους που αιτούνταν άσυλο στην Ε.Ε. και προέρχονταν από επικίνδυνες σε τρομοκρατία, ζώνες συγκρούσεων ειδικά από το 2012 και μετά λόγω του πολέμου στη Συρία⁵⁸ οδήγησε κάποιους κύκλους να συνδέσουν τον κίνδυνο της τρομοκρατίας με το προσφυγικό ζήτημα. Θεωρούσαν ότι το προσφυγικό κύμα θα έδινε τη δυνατότητα σε τρομοκράτες να διεισδύσουν στην Ευρώπη χρησιμοποιώντας το προσωπείο του πρόσφυγα.⁵⁹ Νερό στον μύλο της ρητορικής ακροδεξιών κύκλων στην Ε.Ε. έριξε η

⁵⁵ Σε έρευνα που εξέτασε τις επιθέσεις που έγιναν στη Δύση από τον Ιούνιο του 2014 μέχρι τον Ιούνιο του 2017, αναφέρεται ότι μόλις το 18% των δραστών ήταν ξένοι μαχητές, όμως οι επιθέσεις τους ήταν πολύ πιο θανατηφόρες. Βλ. United Nations Security Council, CTED Trends Report, The Challenge of Returning and Relocating Foreign Terrorist Fighters: Research Perspectives, March 2018, πρόσβαση στις 02/08/21 στο <https://www.un.org/securitycouncil/ctc/sites/www.un.org.securitycouncil.ctc/files/files/documents/2021/Jan/cted-trends-report-march-2018.pdf>, σ. 9

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 9, 11

⁵⁷ Brzuskiewicz, S., ό.π., σ. 147-148

⁵⁸ UNHRC, Global trends 2013, War's Human Cost, πρόσβαση στις 24/08/21 στο <https://www.unhcr.org/statistics/country/5399a14f9/unhcr-global-trends-2013.html>

⁵⁹ Ενδεικτική ήταν η δήλωση του Γενικού Γραμματέα του NATO, Γενς Στόλτενμπεργκ, το 2015 για ενδεχόμενο ύπαρξης τρομοκρατών που θα προσπαθήσουν να αναμειχθούν με πρόσφυγες. Βλ. NATO Newsroom, «Doorstep statement by NATO Secretary General Jens Stoltenberg prior to the meeting of the EU Foreign Affairs Council in the format of Ministers of Defence and Ministers of Foreign Affairs», 18/05/15, πρόσβαση στις 24/08/21 στο https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_119822.htm

τρομοκρατική επίθεση στο γήπεδο Stade de France του Παρισιού το 2015, από δυο μαχητές που όπως αποδείχτηκε είχαν ταξιδέψει με πλαστά διαβατήρια χρησιμοποιώντας τις προσφυγικές ροές και περνώντας στην Ευρώπη μέσω Ελλάδας.⁶⁰ Στον αντίποδα υπάρχουν μελετητές που θεωρούν ότι η ισλαμική τρομοκρατία συνδέεται περισσότερο με το φαινόμενο της ριζοσπαστικοποίησης μουσουλμάνων εντός Ευρώπης και ότι η σύνδεσή της με τις προσφυγικές ροές είναι λανθασμένη και επικίνδυνη, χωρίς ωστόσο να αρνούνται το γεγονός ότι πρέπει σε κάθε περίπτωση να γίνεται εκτίμηση κινδύνου.⁶¹

Οι δυο βασικές προσφυγικές διαδρομές προς την Ε.Ε., η κεντρική και η ανατολική, δεν αποτελούν εύκολα επιλογή για τρομοκράτες που θέλουν να διεισδύσουν στην Ευρώπη με το προφίλ του πρόσφυγα καθώς εκτός από πλεονεκτήματα παρουσιάζουν σημαντικά μειονεκτήματα. Η διαδρομή της κεντρικής Μεσογείου από τη Λιβύη προς την Ευρώπη, δίνει άμεση πρόσβαση στην καρδιά της Σένγκεν καθώς μόλις φτάσουν οι πρόσφυγες στην Ιταλία, μπορεί να συναντήσουν περιπολίες στα σύνορα οι οποίες τους καθυστερούν αλλά δύσκολα τους αποτρέπουν από το να κινηθούν προς τα εμπρός. Όμως, η κεντρική αυτή διαδρομή είναι ιδιαίτερος δαπανηρή και κυρίως επικίνδυνη λόγω της μεγάλης θαλάσσιας απόστασης που πρέπει να διαπλεύσουν μέσα σε επισφαλείς συνθήκες. Από την άλλη, η προσφυγική διαδρομή της ανατολικής Μεσογείου, που περνά από Τουρκία και φτάνει Ελλάδα, δίνει στους πρόσφυγες το πλεονέκτημα της χερσαίας κατά το μεγαλύτερο μέρος μετακίνησης που σημαίνει αποφυγή των κινδύνων της θάλασσας. Ωστόσο, η ανατολική αυτή διαδρομή εξασφαλίζει πρόσβαση σε ευρωπαϊκό έδαφος -την Ελλάδα- αλλά όχι στην καρδιά του χώρου Σένγκεν, καθώς η μετακίνηση και μεταφορά των προσφύγων στην κεντρική Ευρώπη που είναι και το ζητούμενο γι' αυτούς, παραμένει μια εξαιρετικά δύσκολη διαδικασία. Το γεγονός επομένως ότι οι προσφυγικές διαδρομές απαιτούν πολύ χρήμα, χρόνο, κινδύνους και υποβολή των προσώπων σε διαδικασίες καταγραφής και ταυτοποίησης, καθιστά όχι απορριπτέα αλλά μη προτιμητέα για τους τρομοκράτες την επιλογή διείσδυσής τους στα κύματα προσφύγων.⁶²

Συζήτηση έχει επίσης προκύψει για το κατά πόσο οι εγκαταστάσεις πρώτης υποδοχής προσφύγων μπορούν να αποτελέσουν εστίες ριζοσπαστικοποίησης. Οι συνθήκες διαβίωσης και οι αντιδράσεις κάποιων τοπικών κοινωνιών στην άφιξη προσφύγων και στην παρουσία hotspot θα μπορούσε να αποτελεί το φυτίλι με το οποίο εξτρεμιστές θα πυροδοτήσουν ακραία

⁶⁰ United Nations Office on Drugs and Crime, Investigation, Prosecution and Adjudication of Foreign Terrorist Fighter Cases for South and South-East Asia, Vienna, 2018, σ. 9-10

⁶¹ Ντόκος, Θ. "Πώς μπορεί να καταπολεμηθεί η τρομοκρατία;", ΕΛΙΑΜΕΠ, 26/07/16, πρόσβαση στις 24/08/21 στο <https://bit.ly/3nCL9h1>

⁶² Funk, M. and Parkes, R. «Refugees versus terrorists», *European Union Institute for Security Studies, January*, Issue 6, 2016, σ. 1-2

συναισθήματα μίσους σε πρόσφυγες.⁶³ Αυτός ωστόσο ο προβληματισμός δε φαίνεται να επαληθεύεται στην πράξη. Οι πρακτικές ελέγχου που εφαρμόζονται και η ανάπτυξη συστήματος συγκέντρωσης πληροφοριών από μυστικές υπηρεσίες και από πληροφοριοδότες που κινούνται μεταξύ των προσφύγων βοηθούν στον γρήγορο εντοπισμό τυχόν εξτρεμιστών⁶⁴ και αποτρέπουν τη ριζοσπαστικοποίηση εντός των κέντρων υποδοχής.⁶⁵

2.2.6 Φυλακές

Οι φυλακές αποτελούν για τους εξτρεμιστές δεξαμενή υποψήφιων τζιχαντιστών. Σε έρευνα του Bakker που εξέτασε 31 περιπτώσεις ισλαμικών τρομοκρατικών επιθέσεων στην Ευρώπη από τον Σεπτέμβριο του 2001 μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2006, στις οποίες συμμετείχαν πάνω από 200 ισλαμιστές τρομοκράτες, αποδεικνύεται ότι τουλάχιστον το 25% αυτών είχαν βαρύ ποινικό μητρώο για υποθέσεις που αφορούσαν κατά πλειοψηφία περιπτώσεις του κοινού ποινικού κώδικα.⁶⁶ Τα άτομα με ποινικό μητρώο και οι κρατούμενοι θεωρούνται ευάλωτοι στον ριζοσπαστισμό και αυτό είναι κάτι που τα τρομοκρατικά δίκτυα φροντίζουν να το εκμεταλλευτούν. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι το Al Haramain Foundation, που αποτελούσε φιλανθρωπικό ίδρυμα βοήθειας μουσουλμάνων αλλά χρηματοδοτούσε και την Αλ Κάιντα, είχε στη βάση δεδομένων του, στοιχεία τουλάχιστον 15.000 κρατουμένων, υποψηφίων για στρατολόγηση.⁶⁷

Το κενό στήριξης του οικείου και κοινωνικού περιβάλλοντος προς τους κρατούμενους όταν αυτοί αποφυλακίζονται αποτελεί ευκαιρία για τις τζιχαντιστικές ομάδες να προωθήσουν τις ιδέες τους. Σε αυτή την εξέλιξη συμβάλλει και η απουσία οργανωμένων προγραμμάτων μέσα στη φυλακή που θα βοηθούσαν στη μετέπειτα επανένταξη του κρατούμενου στο κοινωνικό σύνολο. Ο εξτρεμισμός και ο τζιχαντισμός σε αυτές τις περιπτώσεις δίνει ένα

⁶³ Council of Europe Parliamentary Assembly, Report Doc. 14625, Radicalisation of migrants and diaspora communities in Europe, 25/09/18, πρόσβαση στις 25/08/21 στο <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=25054&lang=en>

⁶⁴ Sude, H. B. "Prevention of Radicalization to Terrorism in Refugee Camps and Asylum Centers" στο Schmid, P. A. (ed.), *Handbook of Terrorism Prevention and Preparedness*. ICCT, The Hague, 2020, σελ. 255

⁶⁵ Αξίζει, να σημειωθεί ότι ενώ υπάρχουν οργανωτικές δομές και στρατιωτικοί σχηματισμοί μεταξύ Σύρων προσφύγων σε γειτονικές χώρες της Συρίας, όπως την Τουρκία και την Ιορδανία, δεν υπάρχουν στοιχεία που να καταδείνουν στην ύπαρξη αντίστοιχων στρατιωτικών σχηματισμών μεταξύ των προσφύγων που έχουν φτάσει στην Ευρώπη, χωρίς αυτό να πρέπει να αποκλείει το ενδεχόμενο ύπαρξης μαχητών μεταξύ των προσφύγων, κάτι που επιβάλλει την τήρηση των απαραίτητων ελέγχων από την πλευρά των αρχών Βλ. Eleftheriadou, M. «Refugee Radicalization/Militarization in the Age of the European Refugee Crisis: A Composite Model», *Terrorism and Political Violence*, Routledge, 2020, σ. 8

⁶⁶ Bakker, E. *Jihadi terrorists in Europe Their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study*. Netherlands Institute of International Relations Clingendael, Hague, 2006, σ. 7, 40

⁶⁷ Cilluffo, F. J., Cardash, L. S. and Whitehead, J. A. «Radicalization: Behind Bars and Beyond Borders», *The Brown Journal of World Affairs*, 13, no. 2, 2007, σ. 114-115

ιδεολογικό άλλοθι στην επιθετικότητα και την εγκληματική δράση σε βάρος της κοινωνίας.⁶⁸ Μέσα στον χώρο της φυλακής, η ένταξη σε μια θρησκευτική ομάδα παρέχει στους κρατούμενους την αίσθηση της ασφάλειας και της δικτύωσης. Το ισλάμ αλλά και όλες οι μεγάλες μονοθεϊστικές θρησκείες μπορούν να προσφέρουν την αίσθηση του ανήκειν και της κοινωνικοποίησης μέσα στο σκληρό σωφρονιστικό περιβάλλον. Όμως, η έλλειψη στις φυλακές εκπαιδευμένων ιμάμηδων -σε αντίθεση με τους χριστιανούς ιερείς- που θα έχουν τον ρόλο των θρησκευτικών λειτουργών, οδηγεί μουσουλμάνους κρατούμενους που έχουν στρεβλή εικόνα για το ισλάμ, να αναλάβουν ρόλο αυτόκλητου καθοδηγητή των συγκρατουμένων τους.⁶⁹

2.2.7 Οι εξτρεμιστές ιμάμηδες και τα κηρύγματα μίσους

Εξίσου σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του φαινομένου της ισλαμικής τρομοκρατίας, επιτελούν ριζοσπαστικοποιημένοι ιμάμηδες στην Ευρώπη οι οποίοι επιδίδονται σε μια ρητορική που προτρέπει στη βιαιότητα και τον τζιχαντισμό. Το γεγονός ότι λειτουργούν αίθουσες προσευχής σε υπόγεια και γκαράζ, χωρίς να ελέγχεται αυτό που διακηρύσσεται, τροφοδοτεί ακόμα περισσότερο τον φόβο διάχυσης της ριζοσπαστικοποίησης.⁷⁰ Τα τζαμιά σπάνια αποτελούν χώρους ριζοσπαστικοποίησης. Ενδεχομένως όμως να είναι χώροι μέσα στους οποίους εξτρεμιστές επιχειρούν σιωπηρά να εντοπίσουν άτομα που διακρίνουν ότι έχουν τις προϋποθέσεις για στρατολόγηση και να τους συναντήσουν εκ νέου σε άλλα σημεία όπως για παράδειγμα σε ανεπίσημους υπόγειους χώρους προσευχής, δημιουργώντας ομάδες μελέτης στις οποίες προπαγανδίζουν τις ακραίες θέσεις τους.⁷¹

Αυτό το ζήτημα έχει προκαλέσει τη δυσαρέσκεια μουσουλμάνων θρησκευτικών ηγετών που θεωρούν ότι οι ριζοσπαστικοποιημένοι ιερείς αποτελούν μειοψηφία που διαβάλλει την πλειοψηφία των ιμάμηδων. Δεν αρνούνται ωστόσο, ότι η μειοψηφία αυτή διαδραματίζει ρόλο στη ριζοσπαστικοποίηση μουσουλμάνων. Με τον προπαγανδιστικό τους λόγο και τη δράση τους καταφέρνουν να δημιουργήσουν δίκτυα και να αποτελέσουν τον συνεκτικό ιστό μεταξύ ατόμων και ομάδων με διαφορετικό υπόβαθρο. Τέτοιοι ιμάμηδες αντιμετωπίζονται από εξτρεμιστές ως θρησκευτική αρχή που μπορεί να εκδίδει φετβά -παρόλο που δε διαθέτουν τα απαραίτητα διαπιστευτήρια γι' αυτό- και να προτρέπει σε βίαιο τζιχάντ. Παρόλα αυτά, η δυναμική τους έχει μειωθεί αρκετά. Κάποιοι από αυτούς είχαν απελαθεί ή φυλακιστεί. Διάθεση

⁶⁸ Leman, J. and Pektas, S. (eds). *Militant Jihadism: Today and Tomorrow*. Belgium: Leuven University Press, 2019, σ. 223

⁶⁹ Μαριόρας, Μ., ό.π., σ. 364-366

⁷⁰ Haddad, Y. and Balz, M. «Taming the Imams: European Governments and Islamic Preachers since 9/11», *Islam and Christian-Muslim Relations*, 2008, σ. 2

⁷¹ Ran Centre of Excellence, *Islamist Extremism*, Ενημερωτικό Εγχειρίδιο του Δικτύου RAN, 2019, σ. 19-20

να τους παρασχεθεί βήμα στα τζαμιά δεν υπάρχει, ενώ τη δράση τους έχει ανακόψει επίσης, η αυστηροποίηση των αντιτρομοκρατικών νόμων.⁷² Σύμφωνα με την έκθεση του Βασιλικού Κολεγίου του Λονδίνου για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, οι εξτρεμιστές μιάμηδες δεν αποτελούν βασικούς φορείς της ριζοσπαστικοποίησης στην Ευρώπη, αντίθετα η σημασία του ρόλου τους είχε υποκατασταθεί από τη δυναμική και επιρροή ομάδων στρατολόγησης που δρουν ειδικά μέσα από το διαδίκτυο.⁷³

2.2.8 Διαδίκτυο

Το διαδίκτυο αποδείχτηκε ένα από τα πιο χρήσιμα εργαλεία των τρομοκρατών. Μπορεί να φέρει σε επικοινωνία και σύνδεση διαφορετικά άτομα είτε πρόκειται για εγχώριους ριζοσπαστικοποιημένους ισλαμιστές είτε για ξένους τζιχαντιστές, δημιουργώντας μάλιστα την ψευδαίσθηση μιας μεγάλης ψηφιακής κοινότητας «αδερφών» που έχουν έναν κοινό ιερό σκοπό. Η ομπρέλα της ανωνυμίας, παρέχει πολλαπλές δυνατότητες καθώς το διαδίκτυο μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο οργάνωσης τρομοκρατικών δικτύων ή ατόμων, ως μέσο παροχής γνώσης για την κατασκευή και χρήση εκρηκτικών και ως βάση πληροφοριών για στόχους επιθέσεων. Επιπλέον αποτελεί ιδανικό εργαλείο στρατολόγησης, προπαγάνδας και διάδοσης εξτρεμιστικών ιδεών απέναντι σε ένα κοινό εκατομμυρίων ατόμων, χρηστών του διαδικτύου.⁷⁴

Οι στρατολόγοι έχουν μάθει να διακρίνουν ποιοι από τους χρήστες του διαδικτύου και τους επισκέπτες των ιστοτόπων δείχνουν περισσότερο ενδιαφέρον ή είναι περισσότερο τρωτοί στον εξτρεμισμό. Μόλις τους εντοπίσουν ανοίγουν διάυλο επικοινωνίας μαζί τους μέσα σε διαδικτυακά forum και chat rooms, ή μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, με σκοπό να προσεγγίσουν και να δημιουργήσουν έναν υποψήφιο νέο τζιχαντιστή. Για να διαδώσουν τις ακραίες τους ιδέες χρησιμοποιούν σε μεγάλο βαθμό οπτικοακουστικό υλικό το οποίο ως μέσο φαίνεται να ασκεί ιδιαίτερη επιρροή στα ευάλωτα για ριζοσπαστικοποίηση άτομα. Τέτοιου είδους βίντεο έχει αποδειχτεί ότι είναι ιδιαίτερος αποτελεσματικά στη στρατολόγηση νέων ισλαμιστών τρομοκρατών.⁷⁵

⁷² Neumann, R. P. and Rogers, B. *Recruitment and Mobilisation for the Islamist Militant Movement in Europe*. King's College London, U.K., 2007, σ. 55-59, 91

⁷³ Hashas, M., De Ruiter, J., Vinding, N. and Hajji, K. (eds.). *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2018, σ. 86, 91

⁷⁴ Schuurman, B. *Becoming a European Homegrown Jihadist: a Multilevel Analysis of Involvement in the Dutch Hofstadgroup, 2002-2005*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018, σ. 100-101

⁷⁵ Το υλικό προβάλλει ως μείζον καθήκον των μουσουλμάνων την προάσπιση της ούμμα και τη μύηση στον τζιχαντισμό ως υπέρτατο ιερό αγώνα. Μάλιστα, για να γίνουν τα βίντεο αυτά πιο ελκυστικά στους νεαρούς μουσουλμάνους, προβάλλουν το κάλεσμα στην τρομοκρατία υπό τους ήχους rap και hip hop μουσικής Βλ. Cilluffo, J., ό.π., σ. 116-117

2.2.9 Ζητήματα ψυχικής υγείας

Η φρικαλεότητα της δράσης των τζιχαντιστών ειδικά στην εποχή του αποκαλούμενου ISIS, αναζωπύρωσε τη συζήτηση περί συσχετισμού των τρομοκρατών με την ύπαρξη προβλημάτων ψυχικής υγείας. Σε μελέτες των E. Corner και P. Gill⁷⁶ και του W. Weenink⁷⁷, παρουσιάζονται κάποια ποσοστά σύνδεσης του φαινομένου με ψυχικές διαταραχές. Παρόλα αυτά οι ίδιοι οι μελετητές των ερευνών αυτών στα συμπεράσματά τους δηλώνουν ότι δεν μπορούν να καταλήξουν με βεβαιότητα σε κάποιου είδους συσχετισμό των προβλημάτων ψυχικής υγείας με τη δράση των ισλαμιστών τρομοκρατών. Ο μικρός αριθμός δειγμάτων που ερευνούν, οι μη επαρκείς πληροφορίες εξαιτίας της δυσκολίας πρόσβασης των ειδικών στους τρομοκράτες και η αδυναμία να διενεργήσουν κλινικές μελέτες σε εκείνους, δε βοηθούν στην εξαγωγή τεκμηριωμένου και ασφαλούς συμπεράσματος.⁷⁸ Σε γενικές γραμμές, φαίνεται -όχι σε όλες αλλά σε κάποιες περιπτώσεις δραστών- μια ψυχική διαταραχή να διευκολύνει μέσω της αστάθειας ή μιας παραληρηματικής σκέψης, τη ριζοσπαστικοποίηση. Θα σημειώσουμε όμως και πάλι, ότι αυτό μπορεί να ισχύει σε κάποιες περιπτώσεις, σε κάποιες άλλες περιπτώσεις δραστών να υπάρχει πρόβλημα ψυχικής υγείας αλλά να μη συνδέεται με την ανάπτυξη βίαιης δράσης και σε κάποιες άλλες περιπτώσεις να μην έχει διαγνωστεί καν πρόβλημα ψυχικής υγείας.⁷⁹

Αυτός ο πολυπαραγοντικός χαρακτήρας της ισλαμικής τρομοκρατίας την καθιστά σύνθετο φαινόμενο και γι' αυτό δύσκολο να αντιμετωπιστεί ριζικά και αποτελεσματικά. Ειδικά όταν αυτή που καλείται να το καταπολεμήσει είναι μια ένωση κρατών με διαφορετικές εθνικές πολιτικές και αντιλήψεις για τις αιτίες του φαινομένου και του τρόπου που πρέπει αυτό να αντιμετωπιστεί.

⁷⁶ Μελέτη των E. Corner και P. Gill σε δείγμα 153 τρομοκρατών που έδρασαν μόνοι τους – μεταξύ αυτών και ισλαμιστών τρομοκρατών - αποκαλύπτει ότι πάνω από το 40% είχαν διαγνωσμένη διαταραχή. Σε άλλη μελέτη 55 επιθέσεων που είτε ήταν εμπνευσμένες από το λεγόμενο Ι.Κ., είτε κατευθυνόμενες από αυτό, είτε καθοδηγούμενες από τρομοκράτες χωρίς όμως να υπάρχει προσωπική επαφή με τους επιτιθέμενους, διαπιστώθηκε ότι το 27,6% των δραστών είχαν ιστορικό ψυχολογικής αστάθειας το οποίο είναι συμβατό με τον παγκόσμιο μέσο όρο. Βλ. Corner, E. and Gill, P. «Is There a Nexus Between Terrorist Involvement and Mental Health in the Age of the Islamic State?», *Combating Terrorism Center at West Point CTC Sentinel*, 2017, σ. 1, 4

⁷⁷ Σε έρευνα που διενήργησε ο W. Weenink εξετάζοντας τα δεδομένα της αστυνομίας για 140 άτομα που ταξίδεψαν στη Συρία και θεωρήθηκαν ξένοι μαχητές, φαίνεται ότι το 6% του δείγματος -ποσοστό μεγαλύτερο από αυτό του γενικού πληθυσμού- είχε διαγνωσμένη διαταραχή προσωπικότητας ή πρόβλημα ψυχικής υγείας, το 46% εμφάνιζε προβληματική συμπεριφορά αλλά όχι ζήτημα ψυχικής υγείας και το 48% δεν παρουσίαζε προβλήματα ούτε ψυχικής υγείας ούτε συμπεριφοράς, είχε όμως προβληματικό κοινωνικό υπόβαθρο. Βλ. Weenink, W. A. «Behavioral Problems and Disorders among Radicals in Police Files», *Perspectives on Terrorism*, 9, no. 2, Terrorism Research Initiative, 2015, σ. 19, 24, 26

⁷⁸ Schuurman, B., ό.π., σ. 195

⁷⁹ Corner, E. and Gill, P., ό.π., σ. 6

3 Η αντιτρομοκρατική πολιτική ασφαλείας της Ε.Ε. προς τις χώρες της MENA

Η αντιμετώπιση της ισλαμικής τρομοκρατίας επιχειρήθηκε τόσο με μέτρα και αποφάσεις πρόληψης και δράσης στο εσωτερικό της Ε.Ε. όσο και με εξαγωγή πολιτικής προς τις τρίτες χώρες της νότιας Μεσογείου, με γνώμονα την καταπολέμηση της ριζοσπαστικοποίησης και του ισλαμικού εξτρεμισμού στις χώρες της MENA. Η εξωτερική πολιτική που ακολούθησε η Ε.Ε. από το 2001 και μετά, βασίζεται στην Ευρωμεσογειακή Εταιρική Σχέση που σχεδιάστηκε το 1995 και στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας του 2004.

3.1 Η στροφή προς την ασφάλεια στην Ευρωμεσογειακή Εταιρική Σχέση

Οι σχέσεις της Ε.Ε. με τα κράτη της MENA χρονολογούνται ήδη από την εποχή της δεκαετίας του '60, με τον χαρακτήρα τους να είναι κυρίως οικονομικός και εμπορικός. Το εύθραυστο και σύνθετο όμως πολιτικό κλίμα στην περιοχή έκανε σαφές ότι η επίτευξη σταθερότητας στη Μεσόγειο απαιτούσε έναν ευρύτερο στρατηγικό σχεδιασμό. Η στροφή της Ε.Ε. σε πολιτικές που δεν περιορίζονται μόνο στις οικονομικές – εμπορικές σχέσεις με τις χώρες της MENA αλλά επεκτείνονται πλέον και στον τομέα της ασφαλείας είχε ήδη διαφανεί από το 1995 με την υπογραφή της Ευρωμεσογειακής Εταιρικής Σχέσης (ΕΕΣ) ή αλλιώς της Διαδικασίας της Βαρκελώνης. Ένας από τους άξονες της ΕΕΣ ήταν αυτός της ασφαλείας καθώς και της αντιμετώπισης του ισλαμικού φονταμενταλισμού.⁸⁰ Η ΕΕΣ επένδυσε στο σκεπτικό μιας αλυσιδωτής αντίδρασης που προέβλεπε ότι η αμοιβαία εμπορική συνεργασία σε συνδυασμό με επενδύσεις και ευρωπαϊκές χρηματοδοτήσεις θα συνέβαλλαν στην οικονομική ανάπτυξη των τρίτων χωρών η οποία θα βοηθούσε στη λειτουργία ενός κράτους δικαίου που θα ευνοούσε με τη σειρά του, την πολιτική σταθεροποίηση, τον εκδημοκρατισμό και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όλα αυτά σε συνδυασμό με την ενίσχυση της εκπαίδευσης και τη συνεργασία με οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών, θα είχαν σαν αποτέλεσμα τον περιορισμό της ριζοσπαστικοποίησης και την πολυπόθητη ασφάλεια στην περιοχή.⁸¹

Στο πλαίσιο της Ευρωμεσογειακής Εταιρικής Σχέσης προβλέπονταν συμφωνίες σύνδεσης με χώρες όπως η Τунησία, το Ισραήλ, το Μαρόκο, η Αίγυπτος, η Ιορδανία, η Αλγερία

⁸⁰ Τσαρδανίδης, Χ. «Η νότια διάσταση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας» στο Μπλαβούκος, Σ., Μπουραντώνης, Δ. και Τσάκωνας, Π. (επιμ.), *Εσωτερικές Σχέσεις της Ε.Ε.* Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα, 2019, σ. 282

⁸¹ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid and Scientific Council for Government Policy. *Dynamism in Islamic Activism, Reference Points for Democratization and Human Rights.* Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006, σ. 175

καθώς και συνομιλίες για σύναψη συμφωνίας με την Παλαιστινιακή Αρχή. Αυτές οι συμφωνίες κάλυπταν ένα ευρύ φάσμα ανάπτυξης πολιτικών και οικονομικών συνεργασιών. Σε κάποιες από αυτές γίνεται αναφορά ειδική στο θέμα της τρομοκρατίας. Για παράδειγμα η συμφωνία σύνδεσης με την Αίγυπτο που ετέθη σε ισχύ το 2004 προέβλεπε τη συνεργασία των δυο μερών στο θέμα της αντιμετώπισης της τρομοκρατίας κυρίως στο επίπεδο ανταλλαγής πληροφοριών για τη δράση των τρομοκρατών αλλά και ανταλλαγής εμπειριών στον τρόπο πρόληψης. Επίσης, στη συμφωνία με την Αλγερία που ετέθη σε ισχύ το 2005 υπάρχει σχετικό άρθρο για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας στο οποίο προβλέπεται ανταλλαγή πληροφοριών για τη δράση και ανάπτυξη των τρομοκρατικών ομάδων αλλά και των δικτύων που τις στηρίζουν καθώς και εφαρμογή του ψηφίσματος 1373 του Συμβουλίου Ασφαλείας των Η.Ε. για την τρομοκρατία.⁸²

Το 2006, στο πλαίσιο της ΕΕΣ, αποφασίζεται η εφαρμογή του ευρωμεσογειακού κώδικα δεοντολογίας για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας με στόχο να τεθούν στην πράξη τα μέτρα που έχουν αποφασιστεί και αφορούν στη συνεργασία των δικαστικών και αστυνομικών αρχών αλλά και στον ρόλο των μέσων ενημέρωσης στην πρόληψη υποκίνησης τρομοκρατικών ενεργειών.⁸³ Παρόλο που η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας απέκτησε υψηλή θέση στην ατζέντα της Ε.Ε., η Ευρωμεσογειακή Εταιρική Σχέση δεν αποδείχθηκε ιδιαίτερα αποτελεσματική στον τομέα αυτό. Η Ευρώπη μέσω της ΕΕΣ προώθησε την ιδέα ενός ευρέος σχεδιασμού αντιμετωπίζοντας τις χώρες της νότιας Μεσογείου ως μια συνολική περιφέρεια. Η ιδέα ύπαρξης μιας μεσογειακής περιφέρειας στον νότο, από υπόθεση έγινε αυτονόητη αντίληψη. Το αν ίσχυε στην πραγματικότητα ή όχι, φαίνεται ότι δεν έπαιξε ρόλο καθώς στην ΕΕΣ η υπόθεση αυτή αντιμετωπιζόταν εκ προοιμίου ως αρχή. Η δε προσπάθεια διάχυσης των αξιών της Ε.Ε. που θεωρείται μια κοινότητα, σε μια περιοχή η οποία δεν εντάσσεται στην κοινότητα αυτή παρόλα αυτά καλείται να εφαρμόσει τις αρχές της, αποδείχτηκε προβληματική. Οι κοινές αξίες και το αίσθημα ασφάλειας ως αδιαίρετα στοιχεία μπορούν να εμπεδωθούν σε μια κοινότητα στην οποία τα κράτη θεωρούν ότι υπάγονται σε μια κοινή τάξη. Η Ε.Ε. προσπάθησε να αναπαραγάγει κατά κάποιο τρόπο την τάξη αυτή σε μια περιοχή που

⁸² Kaunert, C. and Leonard, S. « EU Counterterrorism and the European Neighbourhood Policy: An Appraisal of the Southern Dimension», *Terrorism and Political Violence*, 23:2, Routledge Taylor & Francis Group, 2011, σ. 290-291

⁸³ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για την προετοιμασία της Ευρωμεσογειακής Διάσκεψης Υπουργών Εξωτερικών του Τάμπερε (27-28 Νοεμβρίου 2006), Η ευρωμεσογειακή εταιρική σχέση: έφτασε η ώρα για αποτελέσματα, COM(2006)620, Βρυξέλλες, 2006, σ. 6-7 πρόσβαση στις 02/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0620:FIN:EL:PDF>

χαρακτηρίζεται από αντιπαλότητα κρατών και δρώντων τόσο στις μεταξύ τους σχέσεις όσο και στις σχέσεις τους με την Ευρώπη.⁸⁴

Η εντύπωση της Ε.Ε. ότι μέσω της οικονομικής συνεργασίας με τις τρίτες χώρες θα μπορέσει να αποδυναμώσει τις εξτρεμιστικές τάσεις και κατ' επέκταση να αποσοβήσει τους κινδύνους που απειλούν την ασφάλειά της, κινείται σε λανθασμένη βάση. Για να αμβλύνει κάποιος μια σχέση ή μια συνθήκη κρίσης δεν αρκούν τα χρήματα, χρειάζεται προσπάθεια προσέγγισης και κατανόησης της σκέψης και της θέσης του άλλου. Ήταν πολύ εύκολο η οικονομική αυτή ενίσχυση να θεωρηθεί σαν μια προσπάθεια της Ευρώπης να εξαγοράσει την ασφάλεια και ηρεμία της, διατηρώντας τον ρόλο όχι του εταίρου, αλλά του κυρίαρχου από θέση οικονομικής ισχύος, με κίνδυνο η ΕΕΣ να θεωρηθεί μια άλλη μορφή αποικιοκρατίας.⁸⁵

3.2 Η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας

Χωρίς να υποκαταστήσει την ΕΕΣ, αλλά λειτουργώντας παράλληλα με εκείνη, αναπτύχθηκε το 2004 η Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας (ΕΠΓ), με την Ε.Ε. να δίνει έμφαση στη σύναψη διμερών σχέσεων με τρίτες χώρες που εντάσσονται στη Γειτονία. Στόχος ήταν η υιοθέτηση των αξιών και των αρχών της Ε.Ε. από τις τρίτες χώρες και η δέσμευση για την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων⁸⁶ στα πρότυπα ενός ευρωπαϊκού σχεδιασμού.⁸⁷ Η εκπόνηση σχεδίων δράσης για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας τίθεται σε προτεραιότητα στην ΕΠΓ, ωστόσο πρέπει να επισημανθεί ότι τα σχέδια αυτά περιορίστηκαν κυρίως σε θεωρητικές προσεγγίσεις πολιτικού διαλόγου. Για παράδειγμα σε πρακτικό επίπεδο η Europol δεν υπέγραψε κάποιου είδους συμφωνία αντιτρομοκρατικής συνεργασίας με κράτος της Γειτονίας παρόλο που υπήρξαν προσπάθειες διαπραγμάτευσης με το Μαρόκο και το Ισραήλ, χωρίς όμως να καρποφορήσουν. Τα πράγματα δε διαφέρουν ούτε σε επίπεδο δικαστικής συνεργασίας που προβλεπόταν στα σχέδια δράσης της ΕΠΓ τα οποία είχαν καταρτιστεί με την Αίγυπτο, την Ιορδανία, το Ισραήλ και τον Λίβανο. Η Eurojust επίσης δεν είχε έρθει σε συμφωνία με τρίτη χώρα της Νότιας Διάστασης της ΕΠΓ, παρά τις ανάλογες επαφές που είχαν γίνει με Αίγυπτο,

⁸⁴ Del Sarto, A. R. *Contested State Identities and Regional Security in the Euro-Mediterranean Area*. Palgrave Macmillan, New York, 2006, σ. 13-14

⁸⁵ Ντάλης, Σ. «Η Ευρώπη και το φονταμενταλιστικό ισλάμ» στο Λιούσης, Ν. και Ντάλης, Σ. (επιμ.). *Οι Διεθνείς Σχέσεις στη Μεταπολεμική Εποχή, Από τη Γεωπολιτική στη Γεωοικονομία και οι προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1999, σ. 238-239

⁸⁶ Τσαρδανίδης, Χ. «Η νότια διάσταση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας», ό.π., σ. 283

⁸⁷ Για τις μεταρρυθμίσεις αυτές, προβλεπόταν για παράδειγμα παροχή κινήτρων από την Ε.Ε. όπως οικονομική στήριξη και πρόσβαση στην ευρωπαϊκή αγορά, κάτι που φάνηκε να έχει κάποιο αποτέλεσμα στην Τυνησία και το Μαρόκο. Βλ. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, ό.π., σ. 177-178

Ισραήλ και Τυνησία. Πολύ μικρή πρόοδος υπήρξε μόνο στον τομέα της συνεργασίας της Ε.Ε. και των χωρών Γειτονίας για την αντιμετώπιση της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας.⁸⁸

Το 2007 υπήρξε πρωτοβουλία του Γάλλου προέδρου Νικολά Σαρκοζί να δημιουργηθεί η Μεσογειακή Ένωση μεταξύ κρατών της βόρειας και νότιας Μεσογείου που συν τοις άλλοις θα προέβλεπε συνεργασία για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Όμως ο κίνδυνος να δημιουργηθεί στην ένωση μια ελίτ χωρών -αυτή των ευρωπαϊκών μεσογειακών κρατών έναντι των υπολοίπων- ανακατανέμοντας τις ευρύτερες ισορροπίες στην περιοχή και την ίδια στιγμή η πιθανότητα να λειτουργήσει αυτή η Ένωση ως αντίπαλον δέος της Ε.Ε., δεν οδήγησε στην πραγμάτωσή της αλλά στην αντικατάστασή της από την Ένωση για τη Μεσόγειο⁸⁹ που ενσωματώθηκε στις πολιτικές της Ευρωμεσογειακής Εταιρικής Σχέσης. Η Ένωση για τη Μεσόγειο τοποθετούσε και πάλι σε προτεραιότητα την ασφάλεια και τη σταθερότητα μέσω οικονομικών και πολιτικών δεσμών μεταξύ των κρατών, έστω και αν αυτό έθετε σε δεύτερη μοίρα τα ανθρώπινα και δημοκρατικά δικαιώματα.⁹⁰ Το γεγονός ότι η Ευρώπη στις πολιτικές της, δηλώνει ότι προωθεί τον εκδημοκρατισμό και τον σεβασμό των δικαιωμάτων δε σημαίνει ότι το απαιτεί από τους εταίρους όταν διακυβεύεται το συμφέρον της. Σε περίπτωση που καθεστώτα - εταίροι της δεν είναι πρόθυμα να εφαρμόσουν ένα δημοκρατικό μοντέλο διακυβέρνησης και προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η Ευρώπη δε διακινδυνεύει την αποσταθεροποίησή τους καθώς αυτό θα επηρεάσει τη δική της ασφάλεια. Αν η Ευρώπη πρέπει να επιλέξει μεταξύ του συμφέροντος και των αξιών της, θα επιλέξει το πρώτο.⁹¹

Επιχειρώντας να αντιμετωπίσει μια από τις αιτίες που πυροδοτούν την τάση ριζοσπαστικοποίησης, δηλαδή την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε χώρες της MENA, στις οποίες την εξουσία έχουν αυταρχικά καθεστώτα, η Ε.Ε. θέλησε να δώσει έμφαση στη σημασία λειτουργίας του κράτους δικαίου. Εκπόνησε ένα σχέδιο «Αντιμετώπισης της Τρομοκρατίας στη Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική» το οποίο περιλάμβανε κατάρτιση σε νομοθέτες, δικαστικούς, εισαγγελείς και αστυνομικές αρχές. Παράλληλα, χρηματοδότησε χώρες όπως το Μαρόκο, την Τυνησία, την Αίγυπτο και την Ιορδανία για μεταρρυθμίσεις στον χώρο της ασφάλειας αλλά και της δικαιοσύνης ώστε να προστατευτεί η ανεξαρτησία της

⁸⁸ Lavalée, C., Leonard, S., & Kaunert, C. «Counter-terrorism Cooperation» στο Schumacher, T., Marchetti, A. & T. Demmelhuber (eds.), *The Routledge Handbook on the European Neighbourhood Policy*. London: Routledge, 2017, σ. 9-10

⁸⁹ Tsardanidis, C. «EU and its Neighbours: A Wider Europe through Asymmetrical Interregionalism or Through Dependencia Sub-regionalism?» στο Robinson, N., Rosamond, B., Warleigh, L. A. (eds). *New Regionalism and the European Union. Dialogues, Comparisons and New Research Directions*. Routledge, U.K., 2011, σ. 245-246

⁹⁰ Mason, R. (ed). *Transnational Security Cooperation in the Mediterranean*. Palgrave Macmillan, Switzerland, 2021, σ. 5

⁹¹ Bindi, F. (ed.). *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*. Brookings Institution Press, Washington, 2010, σ. 193-194

δικαστικής εξουσίας. Χρηματοδότηση πρόσφερε και στο Ιράκ και συγκεκριμένα στο Γραφείο Συμβούλου Εθνικής Ασφάλειας με στόχο την ανάπτυξη ενός ποινικού συστήματος που θα σέβεται τα δικαιώματα καθώς και την ανάπτυξη μιας αντιτρομοκρατικής εθνικής πολιτικής. Επιπλέον, χρηματοδότησε με 34 εκατ ευρώ την Euromed Justice και την Euromed Police ώστε να ενισχυθούν οι τομείς της δικαιοσύνης και της ασφάλειας αντίστοιχα, ενώ διόρισε σε κράτη όπως την Τυνησία, το Μαρόκο, την Ιορδανία και τον Λίβανο, εμπειρογνώμονες σε θέματα αντιτρομοκρατικής αντιμετώπισης για να συμβάλουν στην ανάπτυξη σχέσεων με τις τοπικές αρχές.

Μόνο το 2015 η Ε.Ε. χρηματοδότησε με 334 εκατ. ευρώ ενέργειες αντιτρομοκρατικής προστασίας στην περιοχή της νότιας Μεσογείου. Οι δράσεις αυτές επικεντρώνονταν κυρίως στους ελέγχους των συνόρων, στην αντιμετώπιση της χρηματοδότησης των τρομοκρατικών οργανώσεων, στην ενίσχυση του κράτους δικαίου και της προστασίας των δικαιωμάτων και στην προώθηση της περιφερειακής συνεργασίας. Ο έλεγχος των συνόρων είναι ιδιαίτερος καθοριστικός καθώς οι τρομοκράτες εκμεταλλεύονται τα κενά ασφαλείας στα σύνορα με αποτέλεσμα να ξεφεύγουν από τις διωκτικές αρχές και να γίνεται ευκολότερη η μετακίνηση μαχητών και η διακίνηση όπλων και χρημάτων από λαθρεμπόριο. Γι' αυτούς τους λόγους η Ε.Ε. προχώρησε σε διάφορες ενέργειες προφύλαξης των συνόρων στα κράτη της MENA, χρηματοδοτώντας με εκατομμύρια ευρώ, χώρες όπως την Τυνησία, τη Λιβύη και τον Λίβανο με στόχο την ενίσχυση της φύλαξης των συνόρων τους, την εκπαίδευση των αξιωματούχων τους και τον αποτελεσματικότερο έλεγχο εγγράφων των ατόμων που μετακινούνται. Επιπλέον, η Ε.Ε. στοχεύοντας να εμποδίσει τη νομιμοποίηση των παράνομων εσόδων των τρομοκρατικών οργανώσεων μέσω της χρήσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος ενθάρρυνε την παροχή τεχνογνωσίας στις τρίτες χώρες ώστε οι συναλλαγές αυτές να μπορούν άμεσα να εντοπίζονται.⁹²

3.3 Η αλλαγή πολιτικής και η αναπροσαρμογή της ΕΠΓ το 2011 και 2015

Οι προσδοκίες για εκδημοκρατισμό και σταθερότητα στην περιοχή με ανάπτυξη συνεργασιών και πολιτικών διαλόγου για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας κατέρρευσαν μπροστά στις ραγδαίες εξελίξεις στη Βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή, με τις αραβικές εξεγέρσεις το 2011, τις συγκρούσεις στη Λιβύη, τον εμφύλιο στη Συρία και την ανάδυση του λεγόμενου ISIS. Το εκρηκτικό κλίμα στην περιοχή δεν άφηνε περιθώρια παραμονής στα ίδια, ούτως ή άλλως όχι και τόσο αποτελεσματικά, μοντέλα πολιτικής που μέχρι τότε είχε εφαρμόσει

⁹² Kaunert, C., Lionard, S. and Wertman, O., «EU Counter-Terrorism Cooperation with the Middle East and North Africa» στο Cusumano, E. and Hofmaier, S. (eds). *Projecting Resilience Across the Mediterranean*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020 σ. 95-99

η Ε.Ε. σε σχέση με τις χώρες της MENA. Η ΕΠΓ έπρεπε να αναπροσαρμοστεί μπροστά στα νέα δεδομένα.⁹³ Σε δυο κοινές ανακοινώσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Υπατού Εκπροσώπου της Ένωσης για θέματα Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι οι εξελίξεις επιβάλλουν την αναθεώρηση των σχέσεων με τους νότιους εταίρους της Ε.Ε. και ότι η Ευρώπη θα σταθεί αρωγός σε όλα τα κράτη της νότιας Μεσογείου που θα δρομολογήσουν μεταρρυθμίσεις για τη μετάβασή τους στη δημοκρατία και σε μια κοινωνία σεβασμού των ελευθεριών και των δικαιωμάτων.⁹⁴ Παρουσιάζοντας την πρόθεσή της να λειτουργήσει υπό τους όρους πιο ενισχυμένης θετικής ή αρνητικής αιρεσιμότητας η Επιτροπή αναφέρει ότι όσο περισσότερες και ταχύτερες θα είναι οι διαδικασίες μεταρρυθμίσεων στις χώρες τόσο μεγαλύτερη θα είναι και η στήριξη που θα παράσχει η Ε.Ε. με χρηματοδοτήσεις, θέσπιση προγραμμάτων, εξασφάλιση μεγαλύτερης προσβασιμότητας στην αγορά και διευκόλυνση των επενδύσεων. Η χρηματική ενίσχυση μάλιστα θα καθοριζόταν από τις προσπάθειες μεταρρυθμίσεων που έγιναν από τα κράτη το 2010-2012, ενώ όπου δεν έχουν γίνει μεταρρυθμίσεις η Ευρώπη θα αναθεωρούσε τη στήριξή της με ενδεχόμενη ακόμα και τη μείωση της χρηματοδότησης. Στο κείμενο η Επιτροπή τονίζει ότι θα χρησιμοποιήσει τις διατάξεις της Συνθήκης της Λισαβόνας για θέματα ασφάλειας και καταπολέμησης της τρομοκρατίας, στοχεύοντας στη συνεργασία με τις γειτονικές χώρες για την αντιμετώπιση των απειλών, της τρομοκρατίας και των συγκρούσεων.⁹⁵

Υπό το βάρος των τρομοκρατικών επιθέσεων στη Γαλλία, η ΕΠΓ υφίσταται εκ νέου αναθεώρηση με το ζήτημα της τρομοκρατίας και της ασφάλειας να γίνεται κυρίαρχο. Η αναδιαμόρφωσή της, στόχευε κυρίως στην πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης αναγνωρίζοντας τη φτώχεια, την κοινωνική και οικονομική ανισότητα και την αίσθηση αδικίας και έλλειψης ευκαιριών ως παράγοντες που μπορούν να ωθήσουν κυρίως τους νέους στη ριζοσπαστικοποίηση. Επίσης εγκαταλείπεται από την Ε.Ε. η μέχρι τότε κανονιστική προσέγγιση των χωρών εταίρων και γίνεται πλέον σαφής η πρόθεση να διαμορφώνονται από κοινού με κάθε χώρα ξεχωριστά, οι προτεραιότητες της εταιρικής σχέσης που επιθυμούν με την

⁹³ Τσαρδανίδης, Χ., ό.π., σ. 284

⁹⁴ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Υπατη Εκπρόσωπος της Ε.Ε. για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, COM(2011) 200, Κοινή ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Εταιρική Σχέση με τις Χώρες της Νότιας Μεσογείου για τη Δημοκρατία και την Κοινή Ευημερία, Βρυξέλλες, 08/03/11, πρόσβαση στις 05/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:52011DC0200>

⁹⁵ Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Υπατη Εκπρόσωπος της Ε.Ε. για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, COM(2011) 303, Κοινή ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Μια νέα απάντηση σε μια γειτονιά που αλλάζει, Βρυξέλλες 25/05/11 πρόσβαση στις 05/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0303&from=EL>

Ε.Ε.⁹⁶ Στην ανασκόπηση της ΕΠΓ το 2015 από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αναφέρεται ότι οι χώρες θα προχωρήσουν σε μεταρρυθμίσεις στον τομέα της ασφάλειας, με τους εταίρους να αναπτύσσουν συνεργασία που θα περιλαμβάνει συμβουλευτική και κατάρτιση για στρατηγικές αντιμετώπισης της τρομοκρατίας καθώς και ανάπτυξη μεθόδων καταπολέμησής της. Επιπλέον, θα στηριχθεί η διαδικασία απόδοσης ποινικής δικαιοσύνης σε θέματα τρομοκρατίας και θα αντιμετωπιστεί η χρηματοδότηση των εξτρεμιστικών οργανώσεων μέσω της πάταξης των δικτύων νομιμοποίησης παράνομων εσόδων. Η συμμετοχή στην κοινωνία των πολιτών, το έργο του Δικτύου Ευαισθητοποίησης για τη Ριζοσπαστικοποίηση στην Ε.Ε. (RAN) και ο διαπολιτισμικός διάλογος θα λειτουργήσουν επίσης επικουρικά.⁹⁷

4 Η αντιτρομοκρατική πολιτική της Ε.Ε. στο εσωτερικό της

4.1 Σχεδιασμοί, μέτρα και στρατηγικές σε επίπεδο Ευρώπης

Από την 11^η Σεπτεμβρίου και μετά η συνειδητοποίηση της παγκοσμιοποιημένης μορφής που λάμβανε η τρομοκρατία, έκανε την Ε.Ε. να στρέψει την προσοχή της στη χάραξη μιας κοινής πολιτικής στο εσωτερικό της για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας.⁹⁸ Μέχρι και το 2003 τα σχέδια δράσης στο πλαίσιο μιας κοινής αντιτρομοκρατικής πολιτικής δεν περιλάμβαναν μέτρα ενάντια στη ριζοσπαστικοποίηση καθώς μέχρι τότε η τρομοκρατία είχε ταυτιστεί με ισλαμιστές που εμπνέονται από οργανώσεις και τρομοκράτες εκτός Ευρώπης. Η επίθεση στη Μαδρίτη το 2004 άλλαξε την οπτική για το φαινόμενο. Ήταν η πρώτη φορά που η Ευρώπη θα έθετε στο τραπέζι του προβληματισμού και της ανάληψης δράσης -αν και όχι με

⁹⁶ Στην ανακοίνωση για την επανεξέταση της ευρωπαϊκής πολιτικής γειτονίας τονίζεται ότι δεν είναι μόνο οι τρομοκρατικές οργανώσεις που δυναμιτίζουν την ασφάλεια αλλά είναι και κάποιες κυβερνήσεις που με την εξουσία που ασκούν οδηγούν σε έκρηξη των συγκρούσεων και των κρίσεων στην περιοχή. Βλ. Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «Κοινή ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών — Επανεξέταση της ευρωπαϊκής πολιτικής γειτονίας», (2016/C 303/20), Βρυξέλλες, 25/05/16, πρόσβαση στις 05/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52016AE0518>

⁹⁷ European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, JOIN(2015) 50, Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Review of the European Neighbourhood Policy, Brussels, 18/11/15, πρόσβαση στις 05/09/21 στο https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/review-european-neighbourhood-policy-enp_en, σ. 12-13

⁹⁸ Από το 2001 και μετά, η Ε.Ε. προχώρησε και σε αύξηση των δαπανών για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Ενδεικτικά, οι δαπάνες από 5,7 εκατ. ευρώ το 2002 έφτασαν στα 93,5 εκατ. ευρώ το 2009. Η έρευνα έχει δείξει ότι η αύξηση των δαπανών για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας συνδέεται κατ' αναλογία με την αύξηση του τρομοκρατικού κινδύνου. Όταν μεγαλώνει η απειλή μεγαλώνει και η χρηματοδότηση αντιτρομοκρατικών πολιτικών. Εξάλλου, η αύξηση των δαπανών δίνει κατά κάποιο τρόπο και μια απάντηση στις ανησυχίες των πολιτών για την ασφάλειά τους. Βλ. European Parliament Briefing, Counter – terrorism Funding in the EU budget, June 2015, σ. 2

απόλυτη σαφήνεια- το ζήτημα της ριζοσπαστικοποίησης. Κάθε ασάφεια ήρθε να διαλυθεί με τις επιθέσεις το 2005 στο Λονδίνο από ισλαμιστές κατοίκους της βρετανικής πρωτεύουσας.

Μέχρι το τρομοκρατικό χτύπημα στο Λονδίνο, η Ευρώπη αντιδρούσε περισσότερο εκ των υστέρων σε κάθε επίθεση. Από το 2005 και μετά, υιοθετεί στρατηγική για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας στην οποία σημαντικό ρόλο παίζει πλέον η πρόληψη. Αρχικά ο όρος χρησιμοποιήθηκε περισσότερο με την έννοια της πρόληψης της ριζοσπαστικοποίησης ατόμων που θα μπορούσαν να αποδειχθούν ευάλωτα στον εξτρεμισμό παρά της πρόληψης των επιθέσεων από ήδη ριζοσπαστικοποιημένα άτομα. Σταδιακά όμως η πρόληψη πήρε τη μορφή κυρίως της παρακολούθησης, γνωστών στις αρχές, εξτρεμιστών, προκειμένου να αποτραπεί μια επίθεση.⁹⁹ Ο εμφύλιος της Συρίας και η άνοδος του αποκαλούμενου ISIS, οδήγησαν στην επικαιροποίηση το 2014 της αντιτρομοκρατικής πολιτικής της Ε.Ε. καθώς ήταν εμφανής η συνεχώς διογκούμενη τρομοκρατική απειλή που αντιμετώπιζε η Ευρώπη. Εκεί στόχος δεν ήταν να προλάβει η Ε.Ε. τις πράξεις των ριζοσπαστικοποιημένων αλλά να προλάβει την ίδια τη ριζοσπαστικοποίησή τους και όλους τους παράγοντες που ευνοούν τη δημιουργία μιας νέας γενιάς τρομοκρατών.¹⁰⁰

Αναλυτικά οι αποφάσεις και δράσεις της Ε.Ε. από το 2001 έως και το 2015 εξελίσσονται ως εξής:

4.1.1 2001: Το σχέδιο δράσης της Ε.Ε. για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας

Με το Σχέδιο δράσης που κατήρτισε στο Έκτακτο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στις 21 Σεπτεμβρίου 2001, η Ε.Ε. δηλώνει θετική στην εισαγωγή ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης που θα αντικαθιστούσε το σύστημα έκδοσης εγκληματιών μεταξύ των κρατών και θα επέτρεπε την παράδοση δραστών από τη μια δικαστική αρχή στην άλλη. Επιπλέον το Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων (ΔΕΥ) καλείται να αναλάβει την ταυτοποίηση ατόμων ή οργανώσεων ύποπτων για τρομοκρατία στην Ευρώπη ώστε να καταρτιστεί ένας συνολικός κατάλογος ονομάτων τρομοκρατών.¹⁰¹ Αυτό απαιτεί ανταλλαγή πληροφοριών και δεδομένων μεταξύ κρατών, Europol και ευρωπαϊκών υπηρεσιών που έχουν σχέση με την

⁹⁹ Martins, B. And Ziegler, M. «Counter-Radicalization as Counter-Terrorism: The European Union Case» στο Steiner, K. and Önnersfors, A. (eds.) *Expressions of Radicalization Global Politics, Processes and Practices*. Palgrave Macmillan, 2018, σ. 326-328

¹⁰⁰ Καρατράντος, Τ. «Η Νέα Αντιτρομοκρατική Αρχιτεκτονική της Ε.Ε.», ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 2021, σ. 160

¹⁰¹ Ο Ενωσιακός Κατάλογος Τρομοκρατών καταρτίστηκε την ίδια χρονιά και περιλαμβάνει πρόσωπα, ομάδες και οντότητες που έχουν εμπλακεί σε τρομοκρατικές ενέργειες ή υφίστανται ειδικά περιοριστικά μέτρα στο πλαίσιο της καταπολέμησης της τρομοκρατίας Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ενωσιακός κατάλογος τρομοκρατών, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/fight-against-terrorism/terrorist-list/>

ασφάλεια. Σε αυτό το πνεύμα αποφασίζεται να συσταθεί και μια αντιτρομοκρατική ομάδα στο πλαίσιο της Europol. Ανατίθεται επιπλέον στο Συμβούλιο Γενικών Υποθέσεων ο ρόλος του συντονισμού των πολιτικών των κρατών μελών και της αξιολόγησης των σχέσεων της Ε.Ε. με τρίτες χώρες στη βάση της καταπολέμησης της τρομοκρατίας. Στο σχέδιο αυτό γίνεται κατά ένα τρόπο, προσπάθεια να προωθηθεί και ένα θέμα που κατά βάση, αποτελεί μια από τις αδυναμίες της Ε.Ε., η απόκτηση ενιαίας και συνεκτικής στάσης σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας που αφορούν στην Κοινότητα. Επιχειρείται να αποδοθεί στην Ε.Ε. ο ρόλος ενός διεθνούς δρώντος που σε συνεργασία με τις ΗΠΑ, τη Ρωσία και τα αραβικά και μουσουλμανικά κράτη θα επιχειρήσει να προαγάγει τον διάλογο μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών. Αυτό σύμφωνα με το σχέδιο δράσης θα επιτευχθεί με την ενίσχυση του ρόλου της Κοινής Εξωτερικής Πολιτικής και Πολιτικής Ασφαλείας και της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφαλείας και Άμυνας (ΕΠΑΑ).¹⁰²

4.1.2 2002: Απόφαση πλαίσιο για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας

Στο Συμβούλιο της Ευρώπης της 13^{ης} Ιουνίου 2002, η Ε.Ε. εξέδωσε μεταξύ άλλων, δυο αποφάσεις πλαίσιο που αφορούσαν στην τρομοκρατία. Στην πρώτη ορίζονται όλες οι έννοιες και περιπτώσεις που συνιστούν εγκλήματα τρομοκρατίας και ζητείται από τα κράτη μέλη η θέσπιση νομικού πλαισίου για την ποινικοποίηση όλων των κατηγοριών που συνδέονται με τρομοκρατικές πράξεις καθώς και την ποινικοποίηση της ηθικής αυτουργίας, συνέργειας και απόπειρας τέλεσης.¹⁰³ Στη δεύτερη, αποφασίζεται να τεθεί σε ισχύ το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης που θεωρείται ορόσημο για τη δικαστική συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και προβλέπεται μεταξύ άλλων και για αξιόποινες πράξεις τρομοκρατίας.¹⁰⁴ Νωρίτερα στο ίδιο έτος, είχε αποφασιστεί η σύσταση της Eurojust που στόχευε συν τοις άλλοις, στη δικαστική συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών και τον ορισμό από κάθε κράτος, εθνικών ανταποκριτών με προτεραιότητα σε θέματα τρομοκρατίας.¹⁰⁵ Επιπλέον το 2002 λειτούργησε το Δίκτυο των

¹⁰² CVCE., Conclusions and plan of action of the Extraordinary European Council Meeting on 21 September 2001, πρόσβαση στις 06/09/21 στο https://www.cvce.eu/en/obj/conclusions_and_plan_of_action_of_the_extraordinary_european_council_meeting_21_september_2001-en-a012ede7-96d9-4c37-a7ce-cae949ddf401.html

¹⁰³ Απόφαση πλαίσιο του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (2002/475/ΔΕΥ), 22/06/02, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32002F0475>

¹⁰⁴ Απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2002, για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών - Δηλώσεις τις οποίες έκαναν ορισμένα κράτη μέλη με την ευκαιρία της έκδοσης της απόφασης-πλασίου, (2002/584/ΔΕΥ), 18/07/02, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32002F0584>

¹⁰⁵ Απόφαση του Συμβουλίου, της 28ης Φεβρουαρίου 2002, σχετικά με τη σύσταση της Eurojust προκειμένου να ενισχυθεί η καταπολέμηση των σοβαρών μορφών εγκλήματος, (2002/187/ΔΕΥ), 06/03/02, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32002D0187>

Μονάδων Διερεύνησης Χρηματοοικονομικών Πληροφοριών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FIU-Net).¹⁰⁶

4.1.3 2003: Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφαλείας

Η διάσταση θέσεων μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών μελών γύρω από τον πόλεμο στο Ιράκ το 2003, οδήγησε την Ε.Ε. στη διαμόρφωση της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής Ασφαλείας (ΕΣΑ) που ανατέθηκε στον τότε Υπατο Εκπρόσωπο της ΚΕΠΠΑ, Χαβιέ Σολάνα. Στην ΕΣΑ γίνεται σαφές ότι η Ε.Ε. αποτελεί διεθνή παράγοντα και γι' αυτό θα πρέπει να έχει και αυτή μερίδιο ευθύνης για την παγκόσμια ασφάλεια.¹⁰⁷ Παράλληλα η τρομοκρατία χαρακτηρίζεται ως κύρια απειλή που συνδέεται με τον βίαιο θρησκευτικό εξτρεμισμό, τονίζοντας σε κάποιο σημείο ότι η πρώτη γραμμή άμυνας συχνά θα βρίσκεται στο εξωτερικό.¹⁰⁸ Η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας το 2003, σαν ένα φαινόμενο που γεννάται εκτός ευρωπαϊκής κοινωνίας και την απειλεί έξωθεν, δεν επέτρεψε να δοθεί από νωρίς η δέουσα προσοχή στο πρόβλημα της ενδογενούς ριζοσπαστικοποίησης στην Ευρώπη, αφήνοντάς το να διογκωθεί.¹⁰⁹

4.1.4 2004: Οι 7 στόχοι της αναθεώρησης του προγράμματος δράσης και το Πρόγραμμα της Χάγης

Μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στη Μαδρίτη το 2004, η Ε.Ε. προχώρησε σε μια Δήλωση για την Καταπολέμηση της Τρομοκρατίας¹¹⁰ που συνοδευόταν από ένα Αναθεωρημένο Πρόγραμμα Δράσης το οποίο έθετε επτά στρατηγικούς στόχους για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας. Μεταξύ αυτών, ήταν η δημιουργία θέσεως Συντονιστή Αντιτρομοκρατικής Δράσης που θα παρακολουθεί την πολιτική της Ε.Ε. κατά την τρομοκρατίας και θα έχει την εποπτεία των μέσων καταπολέμησής της, η διακοπή της πρόσβασης τρομοκρατικών

¹⁰⁶ Το πρωτότυπο σύστημα είχε δημιουργηθεί το 1999 και είχε υιοθετηθεί το 2000 από το Συμβούλιο Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων. Σκοπός του ήταν η λειτουργία ενός ευρέος ευρωπαϊκού δικτύου στο οποίο θα συμμετείχαν όλες οι μονάδες χρηματοοικονομικών πληροφοριών των κρατών για την ανταλλαγή πληροφοριών σχετικά με τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας. Βλ. Kaunert, C. «The External Dimension of EU Counter-Terrorism Relations: Competences, Interests, and Institutions», *Terrorism and Political Violence*, vol. 22, Routledge, 2009, σ. 53

¹⁰⁷ Κιντής, Α. «Πρόσφατες εξελίξεις στον τομέα της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφαλείας και Άμυνας και στο ΝΑΤΟ: Συνέπειες για την Ελλάδα», ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 2005, σ. 16

¹⁰⁸ Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφαλείας, Μια ασφαλής Ευρώπη σ' έναν καλύτερο κόσμο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο, 2009, σ. 30, 34, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/media/30807/qc7809568elc.pdf>

¹⁰⁹ Καρατράντος, Τ. *Σφάξε με Αγά μου να Αγιάσω*, ό.π., σ. 158

¹¹⁰ Σε αυτή τονίζεται ότι είναι επιτακτική ανάγκη η εφαρμογή μέτρων για την καταπολέμηση του φαινομένου και των αιτιών του μέσω της εντατικοποίησης της συνεργασίας των υπηρεσιών των κρατών σε επίπεδο νομικό, επιχειρησιακό και ανταλλαγής πληροφοριών. Βλ. Wade, M. and Maljevic, A. (eds). *A War on Terror? The European Stance on a New Threat, Changing Laws and Human Rights Implications*. Springer, New York, 2010, σ. 134-135

οργανώσεων σε οικονομικούς πόρους,¹¹¹ και η βελτίωση των συντοριακών ελέγχων.¹¹² Επιπλέον ένας από τους στόχους που ετέθησαν ήταν και η αντιμετώπιση των παραγόντων που συμβάλουν στη στρατολόγηση νέων στελεχών. Αν και δε διατυπώνεται με σαφήνεια, θεωρείται η πρώτη φορά που η Ε.Ε. κάνει αναφορά στην ανάγκη σχεδιασμού αντιμετώπισης των αιτιών ριζοσπαστικοποίησης.¹¹³

Τον Νοέμβριο του 2004 εγκρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Πρόγραμμα της Χάγης που περιλάμβανε 10 προτεραιότητες στις οποίες η Ε.Ε. καλείτο να εστιάσει στα επόμενα πέντε χρόνια. Στο κείμενο υπογραμμίζεται εμφατικά μεταξύ άλλων, η ανάγκη συνεργασίας με τρίτες χώρες καθώς και η συνεργασία μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών μελών με τη Europol και τη Eurojust.¹¹⁴ Τονίζεται ότι για την αντιμετώπιση του φαινομένου, η Ε.Ε. θα πρέπει επίσης να δώσει βάση στην παρεμπόδιση της χρηματοδότησης των τρομοκρατικών δικτύων, ενώ προτείνεται και η εφαρμογή ενός κώδικα διαφάνειας και λογοδοσίας των ΜΚΟ ώστε αυτές να μη γίνονται εργαλείο ή προκάλυμμα δράσεων χρηματοδότησης της τρομοκρατίας.¹¹⁵ Επιπλέον, προτείνεται η χρήση βιομετρικών αναγνωριστικών στοιχείων σε ταξιδιωτικά έγγραφα και συστήματα πληροφοριών ώστε να γίνουν αποτελεσματικές οι διαδικασίες εισόδου και εξόδου στα εξωτερικά σύνορα.¹¹⁶

¹¹¹ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Δήλωση για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, Βρυξέλλες, 25/03/04, πρόσβαση στις 07/09/21 στο https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/79648.pdf

¹¹² Οι τρομοκρατικές επιθέσεις οδήγησαν και σε αλλαγή πολιτικής που ακολουθείται στο θέμα της μετανάστευσης, του ασύλου, της διαχείρισης των συνόρων και σε ζητήματα που αφορούν στις μετακινήσεις ατόμων. Αμέσως μετά την 11^η Σεπτεμβρίου η Ε.Ε. ανέβαλε τη δρομολόγηση προτάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που είχαν να κάνουν με ευνοϊκές πρακτικές σε σχέση με υπηκόους τρίτων χωρών ως προς τις διαδικασίες ασύλου, επανένωσης οικογενειών, απαιτούμενων εγγράφων. Μετά και τις επιθέσεις του 2004 ελήφθησαν περισσότερα μέτρα ελέγχου των συνόρων και διαχείρισης των ροών παράνομης μετανάστευσης, ενώ ακολούθησε και η προσπάθεια βελτίωσης του επιπέδου ασφάλειας με χρήση βιομετρικών δεδομένων στα διαβατήρια. Βλ. Wade, M. and Maljevic, A., ό.π., σ. 134-135

¹¹³ Martins, B. and Ziegler, M., ό.π., σ. 327

¹¹⁴ Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Το πρόγραμμα της Χάγης: Δέκα προτεραιότητες για την επόμενη πενταετία, Η εταιρική σχέση για την ανανέωση της Ευρώπης στον τομέα της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης, COM(2005)184 Βρυξέλλες 10/05/05, πρόσβαση στις 07/09/21 στο [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM\(2005\)184&lang=el](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM(2005)184&lang=el)

¹¹⁵ Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Συμβούλιο, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, Πρόληψη και Καταπολέμηση της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας με την ενίσχυση συντονισμού σε εθνικό επίπεδο και με τη βελτίωση της διαφάνειας των οργανισμών μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, COM(2005) 620, Βρυξέλλες, 29/11/05, πρόσβαση στις 07/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A52005DC0620>

¹¹⁶ Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, «Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Το πρόγραμμα της Χάγης», ό.π.

4.1.5 2005: Η Αντιτρομοκρατική Στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Μετά την τρομοκρατική επίθεση στο Λονδίνο το 2005 η Ευρώπη κατήρτισε μια στρατηγική με πιο απτά μέτρα, που χωρίζεται ευδιάκριτα σε 4 πυλώνες και θα αποτελέσει τη βάση της αντιτρομοκρατικής πολιτικής της -χωρίς να λείπουν οι απαραίτητες αναδιαμορφώσεις- κατά τα επόμενα έτη. Στον σχεδιασμό της το ζήτημα της εγχώριας πλέον ριζοσπαστικοποίησης καταλαμβάνει πρωταρχική θέση. Η στρατηγική θέτει τους εξής 4 πυλώνες της αντιτρομοκρατικής της δράσης: Πρόληψη, Προστασία, Καταδίωξη, Αντίδραση.

Πρόληψη

Στον πρώτο πυλώνα η Ε.Ε. στοχεύει στην καταπολέμηση των αιτιών της ριζοσπαστικοποίησης και της στρατολόγησης, αναγνωρίζοντας ότι τα κίνητρα εμπλοκής σε τρομοκρατικές δράσεις να μεν ποικίλουν από άτομο σε άτομο, ανήκουν όμως σε μια γκάμα παραγόντων που συχνά επαναλαμβάνεται σαν μοτίβο. Η προπαγάνδα και οι συνθήκες που ωθούν τα άτομα στη ριζοσπαστικοποίηση πρέπει να αντιμετωπιστούν. Παρά το γεγονός ότι την κύρια ευθύνη γι' αυτό έχουν τα ίδια τα κράτη σε εθνικό επίπεδο, η Ε.Ε. μπορεί να σταθεί αρωγός σε επίπεδο συντονισμού των εθνικών πολιτικών, τήρησης ορθών πρακτικών και ανάπτυξης ενός συστήματος ανταλλαγής πληροφοριών. Κάποια από τα μέτρα που προτείνονται είναι η δημιουργία νομικού πλαισίου για τον περιορισμό όσων είναι φορείς ριζοσπαστικοποίησης, λήψη μέτρων ώστε να παρεμποδίζεται η στρατολόγηση στο διαδίκτυο ή σε περιβάλλοντα όπως χώροι θρησκευτικής λατρείας ή φυλακές και παρακολούθηση ταξιδιών που γίνονται σε περιοχές σύγκρουσης. Παράλληλα ο πολιτικός λόγος που θα αρθρώνεται πρέπει να μην ευνοεί τον διχασμό.¹¹⁷

Προστασία

Τα ίδια τα κράτη έχουν την κύρια ευθύνη να προστατεύσουν στόχους ευάλωτους σε τρομοκρατική επίθεση, ωστόσο η ασφάλεια των συνόρων, των διασυνοριακών υποδομών και των μεταφορών απαιτούν μέτρα προστασίας σε επίπεδο Ε.Ε. Μεταξύ των στόχων είναι η τεχνολογική ανάπτυξη συστημάτων ελέγχου των ατόμων που εισέρχονται στην Ε.Ε. Ο έλεγχος θα γίνεται μέσω βιομετρικών δεδομένων που θα υπάρχουν σε επίσημα έγγραφα, ταυτότητας ή

¹¹⁷ Η προπαγάνδα και η προώθηση της ιδέας μιας υποτιθέμενης σύγκρουσης πολιτισμών, πρέπει να αντιμετωπιστεί με την προώθηση μετριοπαθών φωνών μέσω της δράσης της κοινωνίας των πολιτών αλλά και θρησκευτικών ομάδων που αποστρέφονται τον εξτρεμισμό. Βλ. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Προεδρία και Συντονιστής Αντιτρομοκρατικής Δράσης, Η αντιτρομοκρατική στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πρόληψη, Προστασία, Καταδίωξη, Αντίδραση, 14469/4/05 REV4, Βρυξέλλες 30/11/05, πρόσβαση στις 08/09/21 στο <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2014469%202005%20REV%204/EL/pdf>

ταξιδιωτικά. Ενισχυτικό ρόλο στη διαφύλαξη των εξωτερικών συνόρων της Ευρώπης θα επιτελεί ο FRONTEX. Η δημιουργία και εφαρμογή του Συστήματος Πληροφοριών για θεωρήσεις καθώς και η δεύτερη γενιά του Συστήματος Πληροφοριών Σένγκεν, θα δώσουν τις δυνατότητες σε όλες τις αρμόδιες αρχές να συγκεντρώνουν πληροφορίες και να τις αξιοποιούν για την ασφάλεια της Ευρώπης ακόμα και αν αυτό σημαίνει και άρνηση εισόδου στην Ε.Ε. Επιπλέον αποφασίστηκε η αναθεώρηση της νομοθεσίας για την εφαρμογή κοινών κανόνων ασφαλείας στις αεροπορικές και θαλάσσιες μεταφορές.

Καταδίωξη

Πολύ σημαντικό ρόλο στη δίωξη των δραστών και την προσαγωγή τους στη δικαιοσύνη έχουν τα ίδια τα κράτη μέλη στο εσωτερικό τους, τα οποία όμως πρέπει να μεριμνούν και για την ασφάλεια της Ένωσης. Τονίζεται για μια ακόμα φορά η ανάγκη συνεργασίας των δικαστικών και αστυνομικών αρχών και η αντίστοιχη αξιοποίηση της Europol και της Eurojust καθώς και του Κέντρου Επιχειρήσεων (SITCEN) για την εκτίμηση των απειλών που θα βασίζεται στα δεδομένα από υπηρεσίες πληροφοριών. Σημαντική χαρακτηρίζεται και η εφαρμογή του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Συγκέντρωσης Αποδεικτικών Στοιχείων με το οποίο τα κράτη μέλη θα συγκεντρώνουν αποδεικτικά στοιχεία μεταξύ τους προκειμένου να προχωρήσουν σε συλλήψεις τρομοκρατών.

Αντίδραση

Στόχος είναι η συνδρομή στους πολίτες που πλήττονται από τις συνέπειες μιας επίθεσης. Ως προτεραιότητες ετέθησαν ο συντονισμός της Ε.Ε. για την επιχειρησιακή αντιμετώπιση των κρίσεων και τη συνεργασία με διεθνείς οργανισμούς και η υιοθέτηση τρόπων αποτελεσματικής και άμεσης παροχής βοήθειας στα θύματα της τρομοκρατίας και τις οικογένειές τους.¹¹⁸

4.1.6 2007: Η ρήτρα αλληλεγγύης της Συνθήκης της Λισαβόνας

Η πρόβλεψη για συνεργασία στον αμυντικό τομέα που εισάγεται το 2007 στη Συνθήκη της Λισαβόνας, αποκτά ιδιαίτερη διάσταση απέναντι στην παγκοσμιοποιημένη μορφή της τρομοκρατικής απειλής η οποία δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί επαρκώς σε στενά εθνικά επίπεδα αλλά απαιτεί συνολική και ενιαία ευρωπαϊκή αντιμετώπιση. Πέρα από την Κοινή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας (ΚΠΑΑ) που θέτει το πλαίσιο συντονισμού και αμυντικής συνεργασίας στη διαχείριση κρίσεων από τα μέλη της Ε.Ε., η Συνθήκη της Λισαβόνας ορίζει

¹¹⁸ Στο ίδιο

μα ακόμα μεταρρύθμιση, αυτή της αρχής της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών - μελών. Πρόκειται για μια ρήτρα που ενεργοποιείται όταν ένα κράτος της Ε.Ε. δεχθεί τρομοκρατική επίθεση και τα υπόλοιπα κράτη μέλη καλούνται να προσφέρουν κάθε δυνατή συνδρομή με όλα τα διαθέσιμα μέσα.¹¹⁹ Στη Συνθήκη εισάγεται επίσης και η ρήτρα αμοιβαίας άμυνας που προβλέπει τη συνδρομή των κρατών μελών σε μέλος της Ε.Ε. όταν αυτό δεχτεί ένοπλη επίθεση στο έδαφός του.¹²⁰

4.1.7 2008: Αναθεώρηση απόφασης πλαισίου 2002 και ισχύ του ΕΕΣΑΣ

Το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εκδίδει τον Νοέμβριο του 2008 μια απόφαση πλαίσιο στην οποία διευρύνεται το φάσμα των εγκλημάτων που νοούνται ως τρομοκρατικές πράξεις, περιλαμβάνοντας σε αυτές τη διάδοση με οποιοδήποτε τρόπο, μηνύματος που υποκινεί σε τέλεση τρομοκρατικής ενέργειας, τη στρατολόγηση τρομοκρατών και την εκπαίδευσή τους με παροχή οδηγιών για την κατασκευή όπλων και εκρηκτικών μηχανισμών. Καλεί επιπλέον κάθε κράτος να λάβει μέτρα και να θεσπίσει ποινές για τα τρομοκρατικά εγκλήματα.¹²¹ Τον Δεκέμβριο αποφασίζει να θέσει σε ισχύ το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Συγκέντρωσης Αποδεικτικών Στοιχείων (ΕΕΣΑΣ). Πρόκειται για δικαστική απόφαση που θα εκδίδεται από ένα κράτος μέλος για τη συγκέντρωση στοιχείων, δεδομένων, αντικειμένων και εγγράφων από άλλο κράτος με στόχο να χρησιμοποιηθούν για την ποινική δίωξη εγκλημάτων. Η εκτέλεση του ΕΕΣΑΣ δεν υπόκειται ποτέ σε έλεγχο διττού αξιόποινου¹²² - ακόμα και αν απαιτείται διεξαγωγή έρευνας ή κατάσχεσης - σε συγκεκριμένα εγκλήματα μεταξύ των οποίων η τρομοκρατία.¹²³

¹¹⁹ Ντάλης, Σ. *Η Δύσκολη Ευρώπη, Σε αναζήτηση της Νέας Ευρωπαϊκής Αλληλεγγύης*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2017, σ. 79-81

¹²⁰ Η πρώτη φορά στην ιστορία της Ε.Ε. που έγινε επίκληση της ρήτρας αυτής, ήταν το 2015 από τη Γαλλία μετά τις πολύνεκρες τρομοκρατικές επιθέσεις στο έδαφός της. Αναλυτές αναφέρουν ότι ο λόγος που επικαλέστηκε τη ρήτρα αμοιβαίας άμυνας και όχι τη ρήτρα αλληλεγγύης που θα προσδιόριζε περισσότερο ως ενέργεια στη συγκεκριμένη κρίση, ήταν γιατί η Γαλλία προτίμησε να προχωρήσει σε διμερείς συνεργασίες για την παροχή βοήθειας και να μην εμπλέξει τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. η ανάμιξη των οποίων προβλέπεται στην ενεργοποίηση της ρήτρας αλληλεγγύης. Βλ. European Parliament, The EU's mutual assistance clause, First ever activation of article 42(7) TEU, Briefing November 2015, πρόσβαση στις 10/09/21 στο [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572799/EPRS_BRI\(2015\)572799_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572799/EPRS_BRI(2015)572799_EN.pdf)

¹²¹ Απόφαση Πλαίσιο του Συμβουλίου της 28ης Νοεμβρίου 2008 σχετικά με την τροποποίηση της απόφασης-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, 2008/919/ΔΕΥ, Βρυξέλλες 09/12/08, πρόσβαση στις 10/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008F0919&from=EN#d1e202-21-1>

¹²² Στην υποχρέωση δηλαδή η αξιόποινη πράξη να αποτελεί έγκλημα και να διώκεται τόσο στην χώρα όπου κρατείται ο φερόμενος δράστης όσο και στη χώρα που επιθυμεί την παράδοσή του για να τον οδηγήσει σε δίκη. Βλ. Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαδικασία παράδοσης μεταξύ των χωρών της ΕΕ και της Ισλανδίας και Νορβηγίας, 24/10/16, πρόσβαση στις 10/09/21 στο https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM%3A230302_1

¹²³ Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης, Απόφαση πλαίσιο του Συμβουλίου της 18ης Δεκεμβρίου 2008 σχετικά με το ευρωπαϊκό ένταλμα συγκέντρωσης αποδεικτικών στοιχείων προς λήψη αντικειμένων,

4.1.8 2011: Η δημιουργία του Δικτύου Ευαισθητοποίησης για τη Ριζοσπαστικοποίηση (RAN)

Ιδρύθηκε το 2011 και αποτελεί ένα δίκτυο που συνδέει επαγγελματίες διαφόρων κλάδων, όπως ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, εκπαιδευτικούς, αστυνομικούς, σωφρονιστικούς υπαλλήλους, που έρχονται σε άμεση επαφή με άτομα που έχουν ήδη ή τείνουν να ριζοσπαστικοποιηθούν. Η διασύνδεση των επαγγελματιών μέσω θεματικών ομάδων, βοηθά τους επαγγελματίες πρώτης γραμμής, να ανταλλάξουν εμπειρίες, αποτελεσματικές πρακτικές, εμπειρογνώσια και επιμόρφωση με στόχο την πιο στοχευμένη αποριζοσπαστικοποίηση¹²⁴ και επανένταξη των ατόμων στο κοινωνικό σύνολο. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην πράξη το RAN δεν έχει αξιοποιηθεί όσο θα έπρεπε στη συγκριτική ανάλυση των μεθόδων κάθε κράτους και στην αντίστοιχη εξαγωγή των βέλτιστων πρακτικών. Η συμμετοχή δε, στο RAN δεν είναι το ίδιο θερμή από όλες τις χώρες ούτε εφαρμόζεται η προσέγγιση του προβλήματος «από τη βάση προς την κορυφή» δηλαδή από τους επαγγελματίες προς τους σχεδιαστές της κεντρικής πολιτικής.¹²⁵

4.1.9 2013 - 2014: Στο επίκεντρο η ριζοσπαστικοποίηση και οι ξένοι μαχητές

Το 2013, περίοδο ανόδου του αποκαλούμενου ISIS και μετακίνησης Ευρωπαίων στις περιοχές σύγκρουσης της Συρίας, μια έκθεση του Συντονιστή Αντιτρομοκρατικής Δράσης της Ε.Ε. θέτει το ζήτημα των ξένων μαχητών στις εμπόλεμες ζώνες και όσων επιστρέφουν από εκεί στην Ευρώπη. Στην έκθεση τίθενται τέσσερις τομείς δράσης της Ε.Ε. που αφορούν στην πρόληψη, στην ανταλλαγή πληροφοριών ώστε να καταγράφονται άμεσα αυτού του είδους οι μετακινήσεις, στην ποινική δίωξη και στην ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας με τρίτες χώρες.¹²⁶ Το 2014 το φαινόμενο της ριζοσπαστικοποίησης σε συνάρτηση και με τις εξελίξεις σε Συρία και Ιράκ, έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις και τίθεται πλέον ψηλά στην ατζέντα της Ε.Ε. Στην αναθεωρημένη ευρωπαϊκή στρατηγική τον Μάιο του 2014 προτείνεται η πρόληψη της ριζοσπαστικοποίησης μέσω της προώθησης μετριοπαθούς ρητορικής, της καταπολέμησης του φαινομένου στρατολόγησης μέσω του διαδικτύου και της στήριξης του ρόλου της Κοινωνίας

εγγράφων και δεδομένων για χρήση σε ποινικές διαδικασίες, 2008/978/ΔΕΥ, Βρυξέλλες 30/12/08, πρόσβαση στις 10/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32008F0978>

¹²⁴ European Commission, Migration and Home Affairs, About RAN, πρόσβαση στις 10/09/21 στο https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/radicalisation-awareness-network-ran/about-ran_en

¹²⁵ Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, Ειδική Έκθεση αριθ. 13, Αντιμετώπιση της ριζοσπαστικοποίησης που οδηγεί στην τρομοκρατία: η Επιτροπή ανταποκρίθηκε στις ανάγκες των κρατών μελών, αλλά ο συντονισμός και η αξιολόγηση εμφανίζουν ορισμένες αδυναμίες, Ειδική Έκθεση αριθ. 13, 2018

¹²⁶ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης, Χρονολόγιο: Η αντίδραση της Ε.Ε. στην τρομοκρατία, πρόσβαση στις 11/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/fight-against-terrorism/history-fight-against-terrorism/>

των Πολιτών.¹²⁷ Τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου, οι υπουργοί εξωτερικών της Ε.Ε. καταλήγουν στο συμβούλιό τους, σε μια ευρεία στρατηγική για τους αλλοδαπούς μαχητές που είχαν ταξιδέψει κυρίως σε Συρία και Ιράκ.¹²⁸

4.1.10 2015: Η Ευρώπη διαμορφώνει την αντιτρομοκρατική της ατζέντα

Οι τρομοκρατικές επιθέσεις στη Γαλλία σε όλη τη διάρκεια του 2015 ήταν αναπόφευκτο να οδηγήσουν σε επικαιροποίηση των μέτρων καταπολέμησης της τρομοκρατίας, εκ των οποίων κάποια δρομολογήθηκαν ή υλοποιήθηκαν μεταγενέστερα, αλλά σίγουρα πιο άμεσα σε σχέση με μέτρα παρελθόντων ετών. Ειδικότερα εγκρίθηκε η οδηγία για τη χρήση καταστάσεων ονομάτων επιβατών (PNR) διεθνών πτήσεων από και προς την Ε.Ε. που θα διαβιβάζονται από τις αεροπορικές εταιρείες στα κράτη μέλη και θα τίθενται υπό επεξεργασία για λόγους πρόληψης ή αποτροπής τρομοκρατικών ενεργειών.¹²⁹ Προωθήθηκε δέσμη μέτρων για την προστασία του χώρου Σένγκεν μέσω της καλύτερης διαχείρισης των εξωτερικών συνόρων της Ε.Ε. Προβλέφθηκε μεταξύ άλλων η τροποποίηση του κώδικα συνόρων Σένγκεν με την οποία τα κράτη μέλη αναλάμβαναν να εντατικοποιήσουν τους ελέγχους τους στις βάσεις δεδομένων όλων των προσώπων -είτε επρόκειτο για πολίτες της Ε.Ε. είτε όχι- που έχουν το δικαίωμα ελεύθερης πρόσβασης στον χώρο Σένγκεν και κυκλοφορίας εντός αυτού.¹³⁰ Επιπλέον προτάθηκε η ενίσχυση φύλαξης των συνόρων με τη μετεξέλιξη του Frontex σε νέο Ευρωπαϊκό Οργανισμό Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής.¹³¹ Η Ε.Ε. πρότεινε επίσης να γίνουν ενέργειες αφαίρεσης από το διαδίκτυο, περιεχομένου που προωθεί την τρομοκρατία και τη ριζοσπαστικοποίηση σε συνεργασία και με τους παρόχους υπηρεσιών και ζητήθηκε από τη Europol να δημιουργήσει μια εξειδικευμένη Μονάδα Αναφοράς Διαδικτυακού

¹²⁷ Καρατράντος, Τ. *Σφάξε με Αγά μου να Αγιάσω*, ό.π., σ. 160-162

¹²⁸ Η στρατηγική περιλάμβανε συν τοις άλλοις, τη συνεργασία με τρίτες χώρες για την διασφάλιση των συνόρων και τον εντοπισμό των αλλοδαπών μαχητών και των ομάδων στρατολόγησης και τέλος την αντιμετώπιση διαρροής οπλικού εξοπλισμού από Συρία και Ιράκ. Βλ. Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Χρονολόγιο: Η αντίδραση της Ε.Ε. στην τρομοκρατία», ό.π.

¹²⁹ Συμβούλιο της Ε.Ε., Οδηγία για το σύστημα καταστάσεων ονομάτων επιβατών της Ε.Ε. (PNR): Το Συμβούλιο επιβεβαιώνει τη συμφωνία που επιτεύχθηκε με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 04/12/15, πρόσβαση στις 10/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2015/12/04/eu-passenger-name-record-directive/>

¹³⁰ Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Χρονολόγιο: Η αντίδραση της Ε.Ε. στην τρομοκρατία», ό.π.

¹³¹ Η πρόταση έγινε το 2015 και ετέθη σε λειτουργία γρήγορα, το 2016, προβλέποντας εφεδρείες συνοριοφυλάκων ταχείας κινητοποίησης, 1500 εμπειρογνώμονες και τεχνικό εξοπλισμό. Ο νέος οργανισμός επιφορτίστηκε με το έργο της παρακολούθησης, εποπτείας και ανάλυσης κινδύνου ενώ έχει το δικαίωμα παρέμβασης εφόσον ζητηθεί από κράτη μέλη ή κριθεί απαραίτητο από την Επιτροπή Βλ. Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Μια Ευρωπαϊκή Συνοριοφυλακή και Ακτοφυλακή για την προστασία των εξωτερικών συνόρων της Ευρώπης, Στρασβούργο, 15/12/15, πρόσβαση στις 10/09/21 στο https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_15_6327

Περιεχομένου.¹³² Επιπλέον το Συμβούλιο της Ε.Ε. ενέκρινε νέους κανόνες που θα εμπόδιζαν τη χρηματοδότηση της τρομοκρατίας και τη νομιμοποίηση παράνομων εσόδων και παράλληλα θα συγκέντρωναν πληροφορίες για τους πραγματικούς δικαιούχους εταιρειών, οι οποίες θα αποθηκεύονταν σε ένα κεντρικό μητρώο. Τέλος αποφασίστηκε να ενταθεί η συνεργασία των υπηρεσιών ανταλλαγής πληροφοριών των αρχών ασφαλείας και των δικαστικών αρχών.¹³³

4.1.11 Ο ρόλος των υπηρεσιών πληροφοριών και η έλλειψη συνεργασίας

Πριν την 11^η Σεπτεμβρίου του 2001 οι αρχές των κρατών δεν ήταν διατεθειμένες να παρέχουν σημαντικές πληροφορίες και δεδομένα στην Europol παρόλο που ο πυρήνας της λειτουργίας και δράσης της βασίζεται στην έννοια της ανταλλαγής πληροφοριών. Στις αρχές της περιόδου που εξετάζουμε, έπρεπε να ξεπεραστούν εμπόδια που είχαν να κάνουν για παράδειγμα με ζητήματα προστασίας δεδομένων ή με τον ανταγωνισμό που υπέβασκε μεταξύ Europol και Eurojust και έθετε προσκόμματα στην αποτελεσματική ανταλλαγή πληροφοριών. Κυρίως όμως, έπρεπε να αντιμετωπιστούν οι ενδοιασμοί των κρατών να μοιραστούν σημαντικές πληροφορίες των εθνικών μυστικών υπηρεσιών τους με μια υπηρεσία στην οποία δεν είχε δοθεί υπερεθνικός ρόλος και εξουσία. Σε αυτό έρχεται να προστεθεί και το γεγονός ότι το πολιτικό, νομικό, οργανωτικό πλαίσιο διαφέρει από το ένα κράτος στο άλλο. Οι δε πληροφορίες στο εσωτερικό κάθε κράτους μοιράζονται μεταξύ διαφορετικών υπουργείων και υπηρεσιών. Αυτή η πολυπλοκότητα καθιστά δύσκολο τον συντονισμό των χωρών μεταξύ τους για τη συγκέντρωση της πληροφορίας.

Στο Έκτακτο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της 21^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 αποφασίστηκε η δημιουργία μιας μονάδας καταπολέμησης της τρομοκρατίας στην Europol που θα λειτουργεί επί 24ωρου βάσεως. Η μονάδα που έγινε αργότερα γνωστή ως Counter Terrorist Task Force (CTTF) περιλάμβανε συνδέσμους μεταξύ κρατικών αξιωματούχων και υπηρεσιών πληροφοριών που συνέλεξαν και ανέλυσαν στοιχεία για επαπειλούμενες τρομοκρατικές επιθέσεις και στόχους. Ωστόσο, η CTTF έγινε αντικείμενο κριτικής για την αποτελεσματικότητά της καθώς θεωρήθηκε ότι υστερούσε στη διαχείριση δεδομένων σε

¹³² Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο Ευρωπαϊκής Ένωσης, «Χρονολόγιο: Η αντίδραση της Ε.Ε. στην τρομοκρατία», ό.π.

¹³³ Συμβούλιο της Ε.Ε., Νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες: Το συμβούλιο εγκρίνει ενισχυμένους κανόνες, 20/04/15, πρόσβαση στις 10/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2015/04/20/money-laundering-strengthened-rules/>

πραγματικό χρόνο, απόρροια ενδεχομένως της γρήγορης δημιουργίας της, χωρίς προηγούμενη εμπειρία ή σαφή επιχειρησιακό σχεδιασμό και πόρους.¹³⁴

Σε αντίθεση με τη συγκέντρωση των υπηρεσιών και των πόρων που παρατηρείται στις ΗΠΑ η Ε.Ε. απέναντι στην τρομοκρατία δεν κατάφερε να μετατρέψει την Europol σε ευρωπαϊκό FBI ούτε το Κέντρο Ανάλυσης Πληροφοριών της Ε.Ε. (INTCEN) σε ευρωπαϊκή Υπηρεσία Πληροφοριών.¹³⁵ Ο ρόλος των δυο ευρωπαϊκών υπηρεσιών παρέμεινε περιορισμένος καθώς η λειτουργία τους εξαρτιόταν από τη συμμετοχή των κρατών μελών στην ανταλλαγή πληροφορίας κάτι που δεν ήταν δεδομένο. Γι' αυτό και η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας θεωρείται πρωτίστως υπόθεση των ίδιων των κρατών καθώς οι αστυνομικές, δικαστικές αρχές και οι υπηρεσίες πληροφοριών παραμένουν όργανα που βρίσκονται κυρίως υπό τον έλεγχο των εθνικών κυβερνήσεων.¹³⁶

4.2 Οι εθνικές πολιτικές αντιμετώπισης της τρομοκρατίας των κρατών μελών της Ε.Ε.

Αν και σε ευρύτερο πλαίσιο η Ε.Ε. έχει σχεδιάσει ένα γενικό περίγραμμα της αντιτρομοκρατικής στρατηγικής της, παρόλα αυτά η αντιμετώπιση από χώρα σε χώρα διαφέρει και είναι αποσπασματική. Στην πολιτική του διάστασης, το φαινόμενο υπό το πρίσμα του φιλελευθερισμού ή του εθνικισμού απαιτεί μια διαφορετική κανονιστική αντιμετώπιση η οποία πολλές φορές καταλήγει σε πολύ απλοϊκά συμπεράσματα, όπως ότι το πρόταγμα της δεξιάς είναι η ασφάλεια και της αριστεράς η ελευθερία. Μέσα σε ένα περιβάλλον ρευστότητας των παραπάνω ιδεολογικών αρχών, φορείς και ακτιβιστές προτείνουν στις κυβερνήσεις πολιτικές που καταλήγουν να είναι ένα συνονθύλευμα αντιτρομοκρατικών μέτρων. Κατακερματίζεται έτσι η ουσία της αντιτρομοκρατικής ατζέντας και δημιουργείται μια σύγχυση στην πολιτική

¹³⁴ Στη διαχείριση επίσης της Europol έχουν ανατεθεί δυο Analysis Work Files (AWF) που συγκεντρώνουν δεδομένα και πληροφορίες από μυστικές υπηρεσίες και αρχές των κρατών μελών. Ένα από τα δυο AWF, που ονομάζεται «Hydra» εστιάζει στην ισλαμική τρομοκρατία. Βλ. Kaunert, C. and Leonard, S. (eds). *European Security, Terrorism and Intelligence Tackling New Security Challenges in Europe*. Palgrave Macmillan, U.K., 2013, σ. 67-69, 72

¹³⁵ Το INTCEN είναι ουσιαστικά η μετεξέλιξη του SITCEN που είχε δημιουργηθεί το 1999 με σκοπό τη συγκέντρωση πληροφοριών από κράτη μέλη και την ανάλυσή τους για τη διαχείριση ζητημάτων ασφάλειας της Ε.Ε. Μετά τις επιθέσεις στις ΗΠΑ το 2001 δημιουργήθηκε στους κόλπους του μια αντιτρομοκρατική ομάδα για την ανταλλαγή σε διεθνές επίπεδο πληροφοριών κάτι που δεν απέδωσε τα αναμενόμενα καθώς μόνο 7 κράτη μέλη της Ε.Ε. διέθεταν εξωτερική υπηρεσία πληροφοριών. Το 2012 μετονομάστηκε σε EU INTCEN Βλ. Στο ίδιο 160

¹³⁶ Edwards, G. and Meyer, C.O. «Introduction: Charting a Contested Transformation», *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 2008, σ. 9

αντιμετώπισης της τρομοκρατίας που αμφιταλαντεύεται μεταξύ της αφομοίωσης, της απέλασης, της συνεννόησης και της πολυπολιτισμικότητας.¹³⁷

4.2.1 Οι διαφορετικές προσεγγίσεις των κρατών μελών

Είναι χαρακτηριστικό ότι τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη – μέλη δεν έχουν επιδείξει ιδιαίτερο ζήλο να συμμετάσχουν στις προσπάθειες που γίνονται σε επίπεδο Ε.Ε. για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Οι προθεσμίες εφαρμογής αντιτρομοκρατικών πολιτικών που έθετε η Ε.Ε. δεν τηρούνταν ποτέ από όλες τις χώρες. Για παράδειγμα μέτρα και διάφορες μέθοδοι που είχαν εγκριθεί από το 2002 δεν είχαν βρει εφαρμογή στο εσωτερικό δίκαιο των μελών ακόμα και 7 χρόνια μετά. Η καθυστέρηση αυτή δε φαίνεται να οφείλεται σε γραφειοκρατικές αγκυλώσεις αλλά στην απροθυμία των κρατών μελών να συντονιστούν συντεταγμένα σε μια κοινή ευρωπαϊκή αντιτρομοκρατική πολιτική. Αυτό συμπεραίνεται από το γεγονός ότι οδηγίες της Ε.Ε. προς τα κράτη μέλη που αφορούν στην εσωτερική αγορά της Κοινότητας, εφαρμόζονται αξιοσημείωτα πιο γρήγορα από τις αντίστοιχες για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας. Αν τα κράτη ήθελαν να συμπράξουν, ήταν σε θέση να το κάνουν γρήγορα και αυτό φάνηκε στην περίπτωση του PNR. Παρά τις απορρίψεις έγκρισής του δυο φορές στο παρελθόν από τα κράτη μέλη για λόγους προστασίας της ιδιωτικής ζωής, αμέσως μετά τις επιθέσεις του 2015 στη Γαλλία που συντάραξαν την Ευρώπη, εγκρίθηκε και ψηφίστηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή μέσα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα και εφαρμόστηκε τάχιστα από τις ευρωπαϊκές χώρες.¹³⁸

Η διαφορά στον βαθμό απειλής που νιώθει ένα κράτος μέλος, το οποίο αποτελεί συστηματικά στόχο τρομοκρατικών επιθέσεων σε σχέση με ένα άλλο κράτος που δεν έχει βιώσει επιθέσεις, είναι κάτι που επίσης εμποδίζει τη συνεργασία μεταξύ χωρών. Το γεγονός ότι σε κάποια κράτη η τρομοκρατία δεν έχει απειλήσει άμεσα την ασφάλειά τους, διατηρεί σε ισχύ το άρθρο 5 της Συνθήκης για την Ε.Ε. βάσει του οποίου η Ένωση θα ενεργεί μόνο αν ένα ζήτημα δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί από τα κράτη μέλη και απαιτείται η συνδρομή σε ενωσιακό επίπεδο. Μάλιστα, χώρες που θεώρησαν ότι με τις αντιτρομοκρατικές πολιτικές της Ε.Ε. διακυβευόταν η εθνική τους κυριαρχία αλλά και το απόρρητο των πληροφοριών και των δικτύων πληροφόρησής τους, έσπευσαν να τις θέσουν ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου

¹³⁷ O'Brien, P. *The Muslim question in Europe: Political controversies and public philosophies*. Temple University Press, 2016, σ. 200-201

¹³⁸ Wiczorek, C. «Improving Counter-Terrorism Policy Integration in the European Union: An Analysis», *Carleton Review of International Affairs* vol. 5, 2018, σ. 50-51

για τη νομιμότητά τους,¹³⁹ έχοντας σαν αποτέλεσμα τόσο την ακύρωση ορισμένων πράξεων όσο και την καθυστέρηση εφαρμογής των υπολοίπων.¹⁴⁰

Από τα πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα διαφοροποίησης, αποτελούν τα κράτη της ομάδας Βίσεγκραντ (Πολωνία, Τσεχία, Σλοβακία, Ουγγαρία) που φαίνεται να είναι διατεθειμένα να προσαρμοστούν μόνο εν μέρει σε υπερεθνικές πολιτικές στο πλαίσιο της Ε.Ε. και του NATO. Η εσωστρέφειά τους και η αυξημένη δυναμική εθνικιστικών και ακροδεξιών δυνάμεων στο εσωτερικό τους, υπονομεύουν τη συμμετοχή τους σε πολιτικές που αποφασίζονται σε επίπεδο Ε.Ε.¹⁴¹ Ο αριθμός των τρομοκρατικών επιθέσεων στις χώρες της ομάδας του Βίσεγκραντ από το 2001 και μετά είναι τέτοιος που για τις κυβερνήσεις των 4 κρατών που έχουν μικρές μουσουλμανικές κοινότητες, η ισλαμική τρομοκρατία δε θεωρείται ότι συνιστά απειλή. Για τις χώρες αυτές, η απειλή της τρομοκρατίας συνδέεται άμεσα με το μεταναστευτικό – προσφυγικό ζήτημα και οι αιτούντες άσυλο θεωρείται ότι αποτελούν σοβαρή απειλή για την ασφάλεια της Ε.Ε. Η κυβέρνηση της Τσεχίας έχει κάνει λόγο για «αδρανή κύτταρα» τρομοκρατίας που έρχονται στην Ευρώπη (sleeper cells) και κινούνται υπό κάλυψη μέχρι να δράσουν. Η κυβέρνηση της Σλοβακίας έχει υποστηρίξει ότι οι ροές προσφύγων και μεταναστών περιλαμβάνουν και άτομα που συνδέονται με την τρομοκρατία ενώ στην Ουγγαρία η μετανάστευση έχει χαρακτηριστεί ως «Δούρειος Ίππος» της τρομοκρατίας στην Ευρώπη.¹⁴²

Σε μια μελέτη του, ο επικεφαλής του προγράμματος «Current and Emerging Threats» του ICCT, Teun van Dongen κατηγοριοποιεί χώρες της Ευρώπης ανάλογα με τον βαθμό ανταπόκρισής τους στους τέσσερις άξονες της αντιτρομοκρατικής πολιτικής δηλαδή την πρόληψη, την προστασία, τη δίωξη και την αντίδραση (χωρίς στη μελέτη αυτή να εξετάζει την

¹³⁹ Στο ίδιο, σ. 53

¹⁴⁰ Μερικά από τα μέτρα που ελήφθησαν για παράδειγμα μετά την 11η Σεπτεμβρίου του 2001 και τέθηκαν από ευρωπαϊκές χώρες στην κρίση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου ήταν η Διατλαντική Συμφωνία για το PNR μεταξύ της Ε.Ε. και των ΗΠΑ, το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης, η παροχή ευρωπαϊκής τεχνικής βοήθειας για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας στις Φιλιππίνες, ο κατάλογος με τα αντικείμενα που απαγορεύονται στις χειραποσκευές και ο κατάλογος της Ε.Ε. με ονόματα ατόμων και ομάδων που συνδέονται με την τρομοκρατία. Βλ. Barros, X. "The external dimension of EU counter-terrorism: the challenges of the European Parliament in front of the European Court of Justice", *European Security*, 21:4, 01 June 2012, σ. 519

¹⁴¹ Cabada, L. and Waisová, Š. «The Visegrad Group as an Ambitious Actor of (Central-) European Foreign and Security Policy», *Politics in Central Europe*. Vol.14, No2, 2018, σ. 45, 52

¹⁴² Έτσι οι χώρες του Βίσεγκραντ προέβαλαν σθεναρή αντίσταση και δε συμμορφώθηκαν με το μέτρο της Ε.Ε. περί υποχρεωτικής ποσόστωσης στην κατανομή των μεταναστών στις χώρες της Ένωσης, προκειμένου το βάρος της προσφυγικής κρίσης να μοιραστεί ισομερώς στα κράτη μέλη, αρνούμενες να σταθούν στο ύψος των υποχρεώσεών τους απέναντι στους Ευρωπαίους εταίρους τους. Βλ. Stempień, M.S., «How Limited Is the Terrorist Threat in the Visegrad Group Member States? Terrorist Activities in the V4 in the Light of the Global Terrorism Database and Its Social Impact», *The Journal of Slavic Military Studies*, 33:2, 3/07/20, σ. 206, 212-213

ορθότητα ή αποτελεσματικότητα των πολιτικών που εφαρμόζονται).¹⁴³ Η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία, η Δανία και η Τσεχία αποτελούν κράτη που αντιμετωπίζουν την τρομοκρατία ως ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο και ασκούν μαξιμαλιστική, όπως την αποκαλεί, πολιτική και στους τέσσερις τομείς. Μεταξύ των χωρών αυτών, η Γερμανία παρουσιάζει την πιο ισορροπημένη δράση καθώς δίνει έμφαση ισομερώς και στους τέσσερις άξονες. Ειδικότερα ως προς την πρόληψη επικεντρώνεται αρκετά στην προσπάθεια βελτίωσης των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών διαβίωσης των ατόμων. Ισοβαρή πολιτική παρουσιάζει επίσης και η Μεγάλη Βρετανία.¹⁴⁴

Ως προς τις υπόλοιπες χώρες, υπάρχουν εκείνες που η προσέγγισή τους εστιάζει περισσότερο στον ανθρώπινο παράγοντα -ο Teun van Donge χρησιμοποιεί τον όρο «human agent approach»- δηλαδή, η αντιτρομοκρατική πολιτική αφορά πρωτίστως τους δράστες των πράξεων και δευτερευόντως τις συνέπειες ή τους πιθανούς στόχους. Για τον λόγο αυτό δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στην πρόληψη και τη δίωξη και δευτερευόντως στους άλλους δυο τομείς. Αυτή την προσέγγιση εφαρμόζουν κυρίως η Ολλανδία και η Ιταλία που δίνουν βαρύτητα στη αντιμετώπιση των ιδίων των τρομοκρατών. Ειδικά η Ολλανδία εφαρμόζει τη λεγόμενη «ευρεία προσέγγιση» που στοχεύει όχι μόνο σε πολιτικές κατά των τρομοκρατικών ομάδων αλλά και σε μέτρα που καταπολεμούν όλα τα στάδια ριζοσπαστικοποίησης. Τέλος, ο Van Dongen χρησιμοποιεί τον όρο «confrontational approach» για να περιγράψει την προσέγγιση που ακολουθούν χώρες όπως η Γαλλία και η Πορτογαλία που θέτουν επίσης σε προτεραιότητα την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας ως ανθρώπινη δράση, δίνοντας όμως λίγο μεγαλύτερη βαρύτητα στον τομέα της δίωξης. Εφαρμόζουν μέτρα που πλήττουν τους τρομοκράτες ή τους τρόπους χρηματοδότησής τους και ακολουθούν μια πιο επιθετική και μονοδιάστατη πολιτική.¹⁴⁵

Όπως γίνεται σαφές, η ασφάλεια των πολιτών παραμένει πρωτίστως μέλημα των ιδίων των κρατών. Για τον λόγο αυτό είναι πολλές οι πολιτικές που ακολουθούνται μεμονωμένα από τα κράτη μέλη στο πλαίσιο του δικού τους αντιτρομοκρατικού σχεδιασμού. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι αναθεωρήσεις του ποινικού κώδικα έγιναν σε χώρες όπως η Γερμανία και το Βέλγιο, όπου αποφασίστηκε να αποτελεί αδίκημα το ταξίδι στο εξωτερικό για εκπαίδευση

¹⁴³ Βαθμολόγησε με έναν βαθμό το επίπεδο αντιτρομοκρατικής τους δράσης βάσει των τροποποιήσεων νόμων, ποινικού δικαίου και κανονισμών που δεν απαιτούν επιπλέον πόρους. Με δυο βαθμούς, βαθμολόγησε τα πιο απτά μέτρα και τις δράσεις που απαιτούν μια συνέχεια στην εφαρμογή τους και με τρεις βαθμούς τις μεγάλες επιχειρήσεις και τη χάραξη εθνικών στρατηγικών. Βλ. Van Dongen, T. «Mapping counterterrorism: a categorisation of policies and the promise of empirically based, systematic comparisons», *Critical Studies on Terrorism*. 2010, σ. 233

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 234

¹⁴⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι δεν υπάρχουν χώρες που θέτουν σε αντίστροφη προτεραιότητα τους 4 τομείς. Δεν έχει παρατηρηθεί δηλαδή κράτος να ιεραρχεί πρώτα στην πολιτική του τα μέτρα προστασίας υποδομών και τους μηχανισμούς αντιμετώπισης κρίσεων θέτοντας σε δεύτερη μοίρα την πρόληψη και τη δίωξη. Βλ. Στο ίδιο, σ. 234-237

τρομοκρατών. Στο Βέλγιο επιπλέον, αποφασίστηκε το 2015 να αφαιρείται η ιθαγένεια από όσους έχουν βελγική υπηκοότητα και έχουν συλληφθεί και καταδικαστεί για τρομοκρατία. Η Γαλλία από την πλευρά της αποφάσισε να χαρακτηρίσει ποινικό αδίκημα τη συχνή πρόσβαση σε τζιχαντιστικές ιστοσελίδες¹⁴⁶ ενώ η Μεγάλη Βρετανία έχει δεχτεί κριτική από τη Διεθνή Αμνηστία για την επιβολή σκληρών αντιτρομοκρατικών νόμων που έθεσαν σε δεύτερη μοίρα τα ανθρώπινα δικαιώματα.¹⁴⁷ Η Ισπανία έχοντας προηγούμενη εμπειρία επί πολλά χρόνια από τη δράση της ΕΤΑ, είχε από το παρελθόν θεσπίσει ποινές για τρομοκρατικά αδικήματα. Μετά την 11^η Σεπτεμβρίου επαναθεώρησε και αύξησε το εύρος των εγκληματικών πράξεων που εμπίπτουν στα αδικήματα της τρομοκρατίας ώστε να περιλαμβάνονται και οι έμμεσες μορφές υποστήριξης τρομοκρατικών ενεργειών. Είναι άξιο λόγου πάντως ότι η χώρα δεν έλαβε πρόσθετα μέτρα και δεν τροποποίησε ή αυστηροποίησε τους νόμους της μετά τη βομβιστική επίθεση που δέχτηκε στη Μαδρίτη το 2004. Εξάλλου οι νόμοι της είχαν ήδη επικριθεί από την Επιτροπή Ηνωμένων Εθνών κατά των βασανιστηρίων και από ομάδες υπεράσπισης ανθρωπίνων δικαιωμάτων, για την αυστηρότητά τους.¹⁴⁸ Τέλος, η Ολλανδία προχώρησε σε νομικές μεταρρυθμίσεις όπως ο νόμος του 2006 για τους προστατευμένους μάρτυρες που δίνει τη δυνατότητα να λαμβάνουν τα δικαστήρια αναφορές από αξιωματικούς υπηρεσιών πληροφοριών ώστε αυτές να αξιοποιούνται ως αποδεικτικά στοιχεία σε βάρος υπόπτων.¹⁴⁹

Ως προς τα μέτρα πρόληψης, σε αρκετά κράτη δημιουργήθηκε βάση δεδομένων με ονόματα και στοιχεία ριζοσπαστικοποιημένων ατόμων, θέτοντας σε ισχύ αντίστοιχες νομοθετικές διατάξεις. Το Βέλγιο έκλεισε χώρους όπου εξτρεμιστές ιερείς απηύθυναν κηρύγματα μίσους. Η Μ. Βρετανία εισήγαγε σε σχολεία και πανεπιστήμια την πολιτική *duty to prevent*¹⁵⁰ που έχει στόχο την πρόληψη και την καταγραφή επίφοβων για ριζοσπαστικοποίηση ατόμων. Νόμος του 2006 δίνει τη δυνατότητα κράτησης υπόπτων μέχρι και 28 ημέρες χωρίς να τους έχει απαγγελθεί κατηγορία για συγκεκριμένο αδίκημα, στοχεύοντας με αυτόν τον τρόπο στη ματαίωση πιθανών τρομοκρατικών ενεργειών. Μετά από επικρίσεις, ο χρόνος κράτησης μειώθηκε στις 14 ημέρες. Επίσης στο πλαίσιο των μέτρων πρόληψης τρομοκρατικών χτυπημάτων, η Μ. Βρετανία δίνει τη δυνατότητα στις αστυνομικές αρχές να υποβάλουν σε έλεγχο οποιοδήποτε άτομο, είτε στον δρόμο, είτε σε πύλες εισόδου και εξόδου της χώρας είτε στην περιουσία του, χωρίς να υπάρχει ένδειξη για συγκεκριμένο αδίκημα. Μετά από απόφαση

¹⁴⁶ Martins, B. And Ziegler, M., ό.π., σ. 334-336

¹⁴⁷ Beckman, J. *Comparative Legal Approaches To Homeland Security and Anti-Terrorism*. Routledge, Great Britain, 2007, σ. 51

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 118-120

¹⁴⁹ Eijkman, Q. and Schuurman, B. «Preventive Counter-Terrorism and Non-Discrimination in the European Union: A Call for Systematic Evaluation», International Centre for Counter Terrorism, Hague, June 2011, σ. 10-11

¹⁵⁰ Martins, B. And Ziegler, M., ό.π., σ. 334-336

του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το μέτρο αυτό τροποποιήθηκε και από το 2010 απαιτείται για τέτοιου είδους ελέγχους η ύπαρξη στοιχείων ώστε το άτομο να θεωρηθεί ύποπτο για τρομοκρατία και να υποβληθεί σε έρευνα. Επιπλέον, οι Βρετανοί - όπως και οι Ολλανδοί - χρησιμοποιούν τις απελάσεις αλλοδαπών υπηκόων για προληπτικούς λόγους, ενώ μπορεί να θέσουν σε περιορισμό (πχ. κατ' οίκον) ύποπτα για τρομοκρατία άτομα για τα οποία ωστόσο δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για την ποινική τους δίωξη.¹⁵¹

Ως προς τον τομέα της δίωξης, στη Γαλλία οι δικαστικές αρχές και οι αξιωματούχοι των μυστικών υπηρεσιών φαίνεται να έχουν μεταξύ τους διάλυο επικοινωνίας ώστε να διευκολύνεται η παροχή ευαίσθητου πληροφοριακού υλικού στα δικαστήρια και κατ' επέκτασιν η άσκηση δίωξης και φυλάκισης υπόπτων, σε αντίθεση με τη Μεγάλη Βρετανία που οι επαφές δεν είναι στενές μεταξύ των δυο υπηρεσιών και οι εισαγγελείς διαδραματίζουν μικρότερο ρόλο στις έρευνες. Διαφορά υπάρχει και ως προς την επιβολή δικαιοσύνης. Στη Μεγάλη Βρετανία δεν υπάρχουν ειδικά δικαστήρια για την τρομοκρατία ενώ και η νομοθεσία είναι πιο συγκεκριμένη ως προς τα αδικήματα, σε αντίθεση με τη Γαλλία που έχει ειδικά δικαστήρια για την τρομοκρατία με πιο γρήγορες δίκες που αφήνουν περιθώρια ευελιξίας για γρηγορότερη καταδίκη τρομοκρατών. Μετά την 11 Σεπτεμβρίου οι συλλήψεις για τρομοκρατία στη Βρετανία ήταν πιο στοχευμένες και προσεκτικές ενώ στη Γαλλία γίνονταν με λιγότερα στοιχεία και ο τρόπος αστυνόμευσης ήταν πιο επεμβατικός. Μάλιστα, έχει διατυπωθεί ότι τα μέτρα που εφαρμόζονται στη Γαλλία έχουν κάνει τον μουσουλμανικό πληθυσμό να χάσει την εμπιστοσύνη του στον τρόπο λειτουργίας του γαλλικού συστήματος.¹⁵²

Στην Ισπανία οι ανακριτικές αρχές που συνεργάζονται με τις αστυνομικές είχαν εξουσία να ελέγχουν λογαριασμούς πολιτών και να διατάζουν έρευνες, ενώ όλα τα δεδομένα επικοινωνίας που ανταλλάσσονταν μέσω διαδικτύου και ηλεκτρονικής αλληλογραφίας συγκεντρώνονταν ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τις αρχές επιβολής του νόμου.¹⁵³ Από την πλευρά της, η Ολλανδία διεύρυνε το πεδίο δίωξης των τρομοκρατικών εγκλημάτων δίνοντας τη δυνατότητα στην αστυνομία να ερευνά υπόπτους για τρομοκρατία ενεργώντας ακόμα και βάσει απλών ενδείξεων ή να προχωρά στην κράτηση υπόπτων για τρομοκρατικά εγκλήματα μέχρι και 27 μήνες. Ειδική διάταξη προέβλεπε ότι αλλοδαποί που ήταν ύποπτοι για απειλή της εθνικής ασφάλειας, για παράδειγμα λόγω φερόμενης εμπλοκής τους στην

¹⁵¹ Η αντιτρομοκρατική στρατηγική της Βρετανίας ονομάζεται CONTEST και χρονολογείται από το 2003. Εστιάζει στην αντιμετώπιση παραγόντων ριζοσπαστικοποίησης μέσα στις τοπικές κοινότητες. Βλ. Eijkman, Q. and Schuurman, B., ό.π., σ. 12-14

¹⁵² Shaffer, R. «Jihad and Counter-Jihad in Europe: Islamic Radicals, Right-Wing Extremists, and Counter-Terrorism Responses», *Terrorism and Political Violence*, 28:2, Routledge Taylor & Francis Group, 2016, σ. 391-392

¹⁵³ Beckman, J., ό.π., σ. 118-120

τρομοκρατία, μπορούσαν στην περίπτωση που δεν υπήρχαν ικανά στοιχεία για δίωξη, να κηρυχθούν ανεπιθύμητοι και να τους απαγορευτεί η παραμονή στη χώρα.¹⁵⁴

Διαφοροποίηση υπάρχει τέλος και στον βαθμό που οι ευρωπαϊκές χώρες οι οποίες έχουν ένα μεγάλο ποσοστό μουσουλμανικού πληθυσμού εντάσσουν στα προγράμματα κατά της ριζοσπαστικοποίησης που σχεδιάζουν, το θεολογικό στοιχείο. Μεταξύ των πολιτικών που έχουν υιοθετηθεί από ευρωπαϊκά κράτη είναι η αναπροσαρμογή του τρόπου με τον οποίο οι ιμάμηδες εκπαιδεύονται και λειτουργούν. Αυτό επιχειρείται να γίνει είτε μέσω της αναγνώρισης μετριοπαθών ισλαμικών οργανώσεων με τις οποίες οι κυβερνήσεις αναπτύσσουν σχέσεις διαλόγου με τις μουσουλμανικές κοινότητες¹⁵⁵ είτε με τη δημιουργία κρατικών ισλαμικών σχολείων και τζαμιών.¹⁵⁶ Τα υπόλοιπα όμως κράτη δε εντάσσουν εύκολα το θρησκευτικό κομμάτι ως μέρος προγραμμάτων για την αποριζοσπαστικοποίηση καθώς δίνουν έμφαση κυρίως στην κοινωνική διάσταση του φαινομένου και στην προσπάθεια ενσωμάτωσης των μουσουλμανικών κοινοτήτων στις ευρωπαϊκές κοινωνίες.

Η διαχείριση του ιδεολογικού υπόβαθρου της ριζοσπαστικοποίησης είναι κάτι που λόγω της δυσκολίας του εγχειρήματος έχουν αποφύγει να πράξουν οι δυτικές κυβερνήσεις οι οποίες για να καλύψουν αυτό το κενό επιλέγουν παράπλευρες οδούς όπως τη στήριξη μουσουλμανικών ΜΚΟ και μετριοπαθών οργανώσεων που θα μπορούσαν να λειτουργήσουν πυροσβεστικά σε εστίες ριζοσπαστικοποίησης. Κάποιες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις προτίθενται να συνεργαστούν με ισλαμικές ομάδες που έχουν επιδείξει μετριοπάθεια θεωρώντας ότι θα είναι πιο αποτελεσματικές στην αποτροπή της τρομοκρατίας σε σχέση με μη μουσουλμάνους ιερείς. Ωστόσο από το 2005 και μετά, κράτη όπως αυτά του Ηνωμένου Βασιλείου που είχαν συνεργαστεί με ισλαμικές οργανώσεις, απομακρύνθηκαν από τις ομάδες αυτές και προσανατολίστηκαν σε μη ισλαμικές οργανώσεις ή ακόμα και σε ομάδες που εναντιώνονται ενεργά απέναντι στους ισλαμιστές.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Eijkman, Q. and Schuurman, B., ό.π., σ. 10-11

¹⁵⁵ Haddad, Y. and Balz, M. «Taming the Imams: European Governments and Islamic Preachers since 9/11», *Islam and Christian-muslim Relations*, 2008, σ. 2

¹⁵⁶ Στην Ευρώπη τα κέντρα εκπαίδευσης των ιμάμηδων που στην πράξη λειτουργούν είναι λίγα. Τα τζαμιά χρειάζονται ιμάμηδες για καθοδήγηση όχι μόνο στην προσευχή και τα θρησκευτικά τους καθήκοντα αλλά και στον τρόπο διαβίωσης των μουσουλμάνων στην Ευρώπη. Η δυσκολία όμως ορισμού ενός εκπροσώπου της μουσουλμανικής κοινότητας καθιστά δύσκολο τον σχεδιασμό της εκπαίδευσης των ιμάμηδων. Από τη μια προκύπτει η ανάγκη κατάρτισής τους σε θεολογικό επίπεδο και από την άλλη η ανάγκη εκπαίδευσής τους στο αστικό δυτικό περιβάλλον. Βλ. King Baudouin Foundation, Husson, F. J. «Training Imams in Europe The current status, King Baudouin Foundation», Brussels, 2007, σ. 29

¹⁵⁷ Rabasa, A., Pettyjohn, L. S., Ghez, J. J. and Boucek, C. «Disengagement and Deradicalization» στο *Deradicalizing Islamist Extremists*, RAND Corporation, 2010, σ. 121-123

Συμπεράσματα

Η συνειδητοποίηση στην αρχή της νέας χιλιετίας, της παγκοσμιοποιημένης μορφής της τρομοκρατίας στο κάδρο της οποίας βρισκόταν πλέον και η Ευρώπη, εμπειρείχε μια παγίδα. Αντιμετωπίζοντας η Ε.Ε. την τρομοκρατία ως μια έξωθεν απειλή, δε διείδε το αβγό του φιδιού που εκκολαπτόταν στους κόλπους της, δηλαδή την εγχώρια ριζοσπαστικοποίηση που οδηγούσε στην ισλαμική τρομοκρατία. Η επίθεση στο Λονδίνο το 2005 που εκτελέστηκε από ριζοσπαστικοποιημένα άτομα εντός Ευρώπης, άλλαξε την οπτική για το φαινόμενο και έστρεψε την προσοχή της Ε.Ε. στον εγχώριο ισλαμικό εξτρεμισμό και στην καταπολέμησή του. Η απειλή δεν είχε πλέον ένα πρόσωπο. Για την ακρίβεια δεν είχε καν πρόσωπο, καθώς είχε εξελιχθεί σε μια «ακέφαλη τζιχάντ» με διάσπαρτες εστίες εντός και εκτός ευρωπαϊκού εδάφους.

Στην εξωτερική της πολιτική, η Ε.Ε. είχε ήδη από το 1995, κάνει στροφή στην πολιτική της απέναντι σε τρίτες χώρες, δίνοντας έμφαση στο ζήτημα της ασφάλειάς της. Με την Ευρωμεσογειακή Εταιρική Σχέση επένδυσε στον εκδημοκρατισμό των τρίτων χωρών και στις μεταρρυθμίσεις μέσω κυρίως της οικονομικής αρωγής προς αυτές. Όμως η πολιτική της δεν είχε την αναμενόμενη αποτελεσματικότητα γιατί η Ευρώπη προώθησε περισσότερο με κανονιστικό τρόπο την εξαγωγή αξιών, αρχών δημοκρατίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη MENA, παραβλέποντας τις ιδιαιτερότητες της ευρύτερης περιοχής. Η αλλαγή πολιτισμικού και διακυβερνητικού μοντέλου είναι μια πολύ πιο σύνθετη εσωτερική διεργασία για να επιτευχθεί απλώς με εξωτερική παρέμβαση ή δια της οικονομικής οδού.

Αν με την Ευρωμεσογειακή Εταιρική Σχέση η Ε.Ε. έδειχνε πνεύμα συνδιαλλαγής και διάθεσης συνεργασίας με τις τρίτες χώρες στο όνομα της ασφάλειας, της δημοκρατίας και του σεβασμού των δικαιωμάτων, στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Γειτονίας φαίνεται να υιοθετεί μια πιο αυστηρή πλέον στάση. Καθιστά σαφές ότι προέχει η ασφάλειά της έστω και αν αυτό την υποχρεώνει να ακολουθεί τακτική στρουθοκαμηλισμού απέναντι στην καταπάτηση δικαιωμάτων και δημοκρατικών αρχών από καθεστώτα στη MENA που ήταν φίλα προσκείμενα στη Δύση και φαινομενικά παρουσιάζονταν ως ανάχωμα στην τρομοκρατία, στην ουσία όμως αποτελούσαν μια από τις αιτίες που θρέφουν τον εξτρεμισμό. Εν ολίγοις, το πρόταγμα της ασφάλειάς της δεν ετίθετο υπό διαπραγμάτευση και η ίδια παρέμεινε γενναιόδωρη αρωγός των μεταρρυθμίσεων αλλά με αυστηρότερους όρους αιρεσιμότητας.

Την ίδια στιγμή, η εσωτερική πολιτική της Ε.Ε. για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας φαινόταν πάντα να ακολουθεί τις εξελίξεις και όχι να τις προλαβαίνει. Για πρώτη φορά ασχολήθηκε με το ζήτημα της ριζοσπαστικοποίησης μετά το 2004 και συνέταξε την

Αντιτρομοκρατική Στρατηγική της το 2005, μετά την επίθεση στο Λονδίνο. Σε αυτό το σημείο προκύπτει το ερώτημα, αν θα μπορούσε η Ευρώπη, χωρίς να υπάρχει προηγούμενο τέτοιας επίθεσης, να είχε δείξει νωρίτερα διορατικότητα και αντί να εστιάζει στην απειλή που προερχόταν μόνο από έξω, να κοιτάζει και στο εσωτερικό της. Θέση αυτή της διπλωματικής εργασίας είναι πως όφειλε να μπορεί να εκτιμήσει από πριν τον κίνδυνο της εγχώριας ριζοσπαστικοποίησης και να επιδείξει τα απαραίτητα αντανεκλαστικά κατόπιν της σωστής λειτουργίας των υπηρεσιών πληροφοριών και των αρχών ασφαλείας.

Ακόμα και μετά το 2005, οι αντιτρομοκρατικές πολιτικές που υιοθέτησε και ο σχεδιασμός της ήταν εν πολλοίς γενικά πλαίσια σε θεωρητική βάση που δε συνοδεύονταν από απτά πρακτικά μέτρα με συγκεκριμένα χρονοδιαγράμματα και σαφείς κατευθυντήριες. Είναι εύκολο να διαπιστώσει κάποιος τη δυστοκία της Ε.Ε. στην εκπόνηση κοινής αντιτρομοκρατικής πολιτικής και στην εφαρμογή της. Ανατρέχοντας στα πρακτικά των συμβουλίων της Ευρώπης μπορεί κάποιος να παρατηρήσει ότι πολλές φορές ανακυκλώνονταν προτάσεις και παραπέμπονταν από το ένα συμβούλιο στα επόμενα δίνοντας την εντύπωση μιας βραδυκίνητης ένωσης κρατών. Επομένως, ακόμα και αν δεχτούμε ότι το 2004 δεν υπήρχαν προηγούμενα σημάδια που να υποδεικνύουν το μέγεθος της εγχώριας ριζοσπαστικοποίησης ώστε να υπάρξουν προληπτικά μέτρα, το 2015 δεν υπήρχε δικαιολογία. Οι πολύνεκρες τρομοκρατικές επιθέσεις στη Γαλλία κλυδώνισαν συθέμελα την ασφάλεια της Ευρώπης. Χρειάστηκε να συμβεί αυτό το τραγικό γεγονός για να ξεπεραστούν αρκετές αγκυλώσεις και η Ευρώπη την ίδια χρονιά να αποφασίσει μέτρα πρακτικά και στοχευμένα που ετέθησαν γρήγορα σε εφαρμογή.

Στην ανάλυσή μας χωρίσαμε σε τρεις περιόδους την πολιτική της Ε.Ε. απέναντι στην τρομοκρατία, από το 2001 μέχρι το 2015. Η πρώτη, από το 2001 μέχρι το 2005, παρουσιάζει μια πιο αμήχανη και θεωρητική προσέγγιση του φαινομένου με έμφαση τη σχέση της Ευρώπης με τις τρίτες χώρες. Η δεύτερη από το 2005 έως το 2015, επιδεικνύει μια καλύτερα σχεδιασμένη και πιο ολιστική προσέγγιση του φαινομένου, χωρίς ωστόσο να προχωρά σε τολμηρά μέτρα και τομές καθώς κινήθηκε και πάλι σε μεγάλο βαθμό σε θεωρητικά πλαίσια. Η τρίτη αρχίζει από το 2015 και παρουσιάζει μια πολιτική σαφή και μετρήσιμη που εμπνέει αποφασιστικότητα και περνά από τη θεωρία στην πράξη.

Η δυσκολία βέβαια, της Ε.Ε. να αποφασίσει και να δράσει σε μια κοινή αντιτρομοκρατική πολιτική για την αντιμετώπιση μιας ασύμμετρης απειλής, είναι εγγενής. Οι πολιτικές της πρέπει να έχουν δυο κατευθύνσεις, πρέπει να στρέφονται και προς τα κράτη της MENA που αποτελούν το πεδίο γέννησης και δράσης ισλαμικών τρομοκρατικών οργανώσεων αλλά και προς το εσωτερικό της. Για να εφαρμόσει πολιτική ως προς τις τρίτες χώρες θα πρέπει

πρώτα να πετύχει συμφωνία μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών μελών – που έχουν διαφορετικά συμφέροντα και θέσεις – και αν τελικά το πετύχει, θα πρέπει τη συμφωνηθείσα αυτή πολιτική να την προωθήσει μέσα από διαπραγματεύσεις ώστε να γίνει δεκτή και από τις τρίτες χώρες. Την ίδια στιγμή, καλείται στην εσωτερική της πολιτική να συγκεράσει διαφορετικές ανάγκες και πρακτικές των κρατών μελών της, καθώς δεν αντιμετωπίζουν όλες οι χώρες στον ίδιο βαθμό την τρομοκρατική απειλή, ούτε ασπάζονται όλες την ίδια αντίληψη για τα αίτια και το ποιος είναι ο ενδεδειγμένος τρόπος αντιμετώπισης της τρομοκρατίας. Επιπλέον, η καταπολέμησή της απαιτεί υιοθέτηση πρακτικών υπερεθνικού χαρακτήρα όπως τον διαμοιρασμό ευαίσθητων πληροφοριών και τη συνεργασία εθνικών υπηρεσιών, κάτι που δεν ήταν πρόθυμα τα κράτη μέλη να πράξουν. Όλα τα παραπάνω κάνουν αντιληπτό τον λόγο για τον οποίο η χάραξη αντιτρομοκρατικής πολιτικής στην Ευρώπη παρουσίασε καθυστερήσεις και διστακτικότητα από τις ευρωπαϊκές χώρες οι οποίες δεν επέδειξαν ιδιαίτερη θέρμη να την εφαρμόσουν γρήγορα.

Αυτό δε σημαίνει ότι πρέπει να μηδενίζεται ό,τι έχει γίνει. Γιατί παρά τις δυσκολίες αυτές, η Ε.Ε. κατάφερε να διαμορφώσει μια ενιαία στρατηγική καταπολέμησης της ισλαμικής τρομοκρατίας λαμβάνοντας σημαντικές αποφάσεις που απαιτούν τη σύμπραξη και συνεργασία των κρατών μελών σε ένα κοινό σκοπό. Ο κίνδυνος της ισλαμικής τρομοκρατίας παραμένει ενεργός γι' αυτό και η Ε.Ε. όχι μόνο δεν πρέπει να εφησυχάζει αντίθετα πρέπει να ενδυναμώσει περισσότερο τις πολιτικές της και τη συνεργασία των κρατών μελών της, να διορθώσει τα τρωτά σημεία της στρατηγικής της και να αναγάγει την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας από μια πρωτίστως κρατική υπόθεση σε μια κυρίως ευρωπαϊκή υπόθεση.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανδριανόπουλος, Α. *Η οργή του ισλάμ και οι φανατικοί της τζιχάντ Ποιοι είναι. Τι θέλουν. Πώς το Επιδιώκουν. Υπάρχουν προοπτικές να πετύχουν;* Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2015.
- Goldshmidt, A. *Ιστορία της Μέσης Ανατολής.* Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2016.
- Καρατράντος, Τ. «Η Νέα Αντιτρομοκρατική Αρχιτεκτονική της Ε.Ε.», ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 2021.
- Καρατράντος, Τ. *Σφάξε με Αγά μου να Αγιάσω Ισλαμικό Κράτος, Ευρωπαϊκή Ασφάλεια και Ελλάδα.* Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2016.
- Κεπέλ, Ζ. *Έξοδος από το χάος Κρίση στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή.* Εκδόσεις Κλειδάριθμος, Αθήνα, 2020.
- Κεπέλ, Ζ. *Τζιχάντ ο Ιερός Πόλεμος.* Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2001.
- Κεφαλά, Β. *Βόρεια Αφρική Εσωτερική Πολιτική, Περιφερειακές και Διεθνείς Σχέσεις.* Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2015.
- Κεφαλά, Β. *Διεθνής πολιτική στη Μέση Ανατολή και ανεπίλυτες συγκρούσεις, Παλαιστίνη, Λίβανος, Συρία, Ιράκ.* Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα, 2021.
- Κιντής, Α. «Πρόσφατες εξελίξεις στον τομέα της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Ασφαλείας και Άμυνας και στο ΝΑΤΟ: Συνέπειες για την Ελλάδα», ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, 2005.
- Λίβας, Σ. *Όψεις της Μέσης Ανατολής Πόλεμος Ιδεολογία Θρησκεία.* Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2017.
- Λυγερός, Σ. *Η ισλαμική τρομοκρατία.* Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2016.
- Μάζης, Θ. Ι. *Γεωγραφία του ισλαμιστικού κινήματος στη Μέση Ανατολή.* Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2012.
- Μαριόρας, Μ. *Ισλαμικός Ριζοσπαστισμός Ιστορικές και θεολογικές προϋποθέσεις του τζιχάντ. Πεδίο,* Αθήνα, 2020.
- Ντάλης, Σ. *Η Δύσκολη Ευρώπη, Σε αναζήτηση της Νέας Ευρωπαϊκής Αλληλεγγύης.* Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2017.

- Ντάλης, Σ. «Η Ευρώπη και το φονταμενταλιστικό ισλάμ» στο Λιούσης, Ν. και Ντάλης, Σ. (επιμ.). *Οι Διεθνείς Σχέσεις στη Μεταπολεμική Εποχή, Από τη Γεωπολιτική στη Γεωοικονομία και οι προκλήσεις του 21^{ου} αιώνα*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 1999.
- Πετρογιάννης, Κ. *Η μελέτη της ανθρώπινης ανάπτυξης υπό το πρίσμα της οικοσυστημικής προσέγγισης του Urie Bronfenbrenner (in Greek)*. Μέρος Τρίτο, Τόμος 30, Δωδώνη, Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2001.
- Napoleoni, L. *Ο ισλαμιστικός Φοίνικας Το Ισλαμικό Κράτος και οι Γεωπολιτικές Ανακατατάξεις στη Μέση Ανατολή*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2014.
- Roy, O. *Το παγκοσμιοποιημένο Ισλάμ*. Αθήνα, Εκδόσεις Scripta, 2006.
- Σακκάς, Γ. *Οι Άραβες στη νεότερη και σύγχρονη εποχή Ιστορία και Κοινωνία*. Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2018.
- Σακκάς, Γ. *Οι δυο όχθες της Μεσογείου Από τη συγκρότηση εθνών – κρατών στην ευρω – μεσογειακή συνεργασία*. Εκδόσεις Bookstars, Αθήνα, 2020.
- Τσαρδανίδης, Χ. «Η νότια διάσταση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας» στο Μπλαβούκος, Σ., Μπουραντώνης, Δ. και Τσάκωνας, Π. (επιμ.), *Εσωτερικές Σχέσεις της Ε.Ε.* Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα, 2019.

Ξενόγλωσση

- Abbas, T. «Far Right and Islamist Radicalisation in an Age of Austerity: A Review of Sociological Trends and Implications for Policy», *International Centre for Counter-Terrorism Policy Brief*, January 2020.
- Amghar, S. «Salafism and Radicalisation of Young European Muslims» στο Amghar, S., Boubekeur, A., Emerson, M. (eds). *European Islam: Challenges for Public Policy and Society*. Centre for European Policy Studies, Brussels, 2007.
- Amin, M.A. E. *Reclaiming Jihad. A Qur'anic Critique of Terrorism*. The Islamic Foundation, United Kingdom, 2014.
- Bakker, E. *Jihadi terrorists in Europe Their characteristics and the circumstances in which they joined the jihad: an exploratory study*. Netherlands Institute of International Relations Clingendael, Hague, 2006.
- Barros, X. «The external dimension of EU counter-terrorism: the challenges of the European Parliament in front of the European Court of Justice», *European Security*, 21:4, 01 June 2012.
- Beckman, J. *Comparative Legal Approaches To Homeland Security and Anti-Terrorism*. Routledge, Great Britain, 2007.

- Bindi, F. (ed.). *The Foreign Policy of the European Union: Assessing Europe's Role in the World*. Brookings Institution Press, Washington, 2010.
- Brzuszkiewicz, S. «Radicalisation in Europe after the Fall of Islamic State: Trends and Risks», *European View*, 17, no. 2, October 2018.
- Cabada, L. and Waisová, Š. «The Visegrad Group as an Ambitious Actor of (Central-) European Foreign and Security Policy», *Politics in Central Europe*. Vol.14, No2, 2018.
- Cilluffo, F. J., Cardash, L. S. and Whitehead, J. A. «Radicalization: Behind Bars and Beyond Borders», *The Brown Journal of World Affairs*, 13, no. 2, 2007.
- Corner, E. and Gill, P. «Is There a Nexus Between Terrorist Involvement and Mental Health in the Age of the Islamic State?», *Combating Terrorism Center at West Point CTC Sentinel*, 2017.
- Dalacoura, K. *Islamist Terrorism and Democracy in the Middle East*. Cambridge University Press, New York, 2011.
- Del Sarto, A. R. *Contested State Identities and Regional Security in the Euro-Mediterranean Area*. Palgrave Macmillan, New York, 2006.
- Dogan, R. *Terrorism and Violence in Islamic History and Theological Responses to the Arguments of Terrorists*. Nova Science Publishers, New York, 2018.
- Edwards, G. and Meyer, C.O. «Introduction: Charting a Contested Transformation», *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 2008.
- Eleftheriadou, M. «Refugee Radicalization/Militarization in the Age of the European Refugee Crisis: A Composite Model», *Terrorism and Political Violence*, Routledge, 2020.
- EU Terrorism Situation & Trend Report (TE-SAT) 2016, Reviewing the terrorism phenomenon, Europol, 2016.
- Eijkman, Q. and Schuurman, B. «Preventive Counter-Terrorism and Non-Discrimination in the European Union: A Call for Systematic Evaluation», *International Centre for Counter Terrorism*, Hague, June 2011.
- Funk, M. and Parkes, R. «Refugees versus terrorists», *European Union Institute for Security Studies, January*, Issue 6, 2016.
- Gartenstein R. D., Barr, N. and Moreng, B. *The Islamic State's Global Propaganda Strategy*. Terrorism and Counter-Terrorism Studies. International Centre for Counter - Terrorism, Hague, 2016.
- Haddad, Y. and Balz, M. «Taming the Imams: European Governments and Islamic Preachers since 9/11», *Islam and Christian-Muslim Relations*, 2008.

- Harrigan, J. and El-Said, H. (eds). *Globalisation, Democratisation, and Radicalisation In the Arab World*. Palgrave Macmillan, UK, 2011.
- Hashas, M., De Ruiter, J., Vinding, N. and Hajji, K. (eds.). *Imams in Western Europe: Developments, Transformations, and Institutional Challenges*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2018.
- Husson, F. J. «Training Imams in Europe The current status, King Baudouin Foundation», *King Baudouin Foundation*, Brussels, 2007.
- Kaunert, C. «The External Dimension of EU Counter-Terrorism Relations: Competences, Interests, and Institutions», *Terrorism and Political Violence*, vol. 22, Routledge, 2009.
- Kaunert, C. and Leonard, S. « EU Counterterrorism and the European Neighbourhood Policy: An Appraisal of the Southern Dimension», *Terrorism and Political Violence*, 23:2, Routledge taylor & Francis Group, 2011.
- Kaunert, C. and Leonard, S. (eds). *European Security, Terrorism and Intelligence Tackling New Security Challenges in Europe*. Palgrave Macmillan, U.K., 2013.
- Kaunert, C., Leonard, S. & Wertman, O., «EU Counter-Terrorism Cooperation with the Middle East and North Africa» στο Cusumano, E. and Hofmaier, S. (eds). *Projecting Resilience Across the Mediterranean*, Palgrave Macmillan, Switzerland, 2020.
- Kepel, G. and Rougier, B., «Addressing Terrorism European Research in social sciences and the humanities in support to policies for inclusion and security A Policy Review», European Commission, Brussels, 2016.
- Laquer, W. *The New Terrorism Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*. Oxford University Press, New York, 1999.
- Lavallee, C., Leonard, S., & Kaunert, C. «Counter-terrorism Cooperation» στο Schumacher, T., Marchetti, A. & T. Demmelhuber (eds.), *The Routledge Handbook on the European Neighbourhood Policy*. London: Routledge, 2017.
- Leman, J. and Pektas, S. (eds). *Militant Jihadism: Today and Tomorrow*. Belgium: Leuven University Press, 2019.
- Lovelace, C. D. (ed.). *Terrorism Commentary on Security Documents The Evolution Of the Islamic State*. Oxford University Press, New York, 2016.
- Martins, B. And Ziegler, M. «Counter-Radicalization as Counter-Terrorism: The European Union Case» στο Steiner, K. and Önnersfors, A. (eds.) *Expressions of Radicalization Global Politics, Processes and Practices*. Palgrave Macmillan, 2018.
- Mason, R. (ed). *Transnational Security Cooperation in the Mediterranean*. Palgrave Macmillan, Switzerland, 2021.

- Mehra, T. «Foreign Terrorist Fighters: Trends, Dynamics and Policy Responses». *International Centre for Counter-Terrorism*, Hague, 2016.
- Meringolo, P. (ed). *Preventing Violent Radicalisation in Europe Multidisciplinary Perspectives*. Springer, Switzerland, 2020.
- Nesser, P. *Islamist Terrorism in Europe*. Hurst & Company, London, 2018.
- Nesser, P., Stenersen, A. and Oftedal, E. «Jihadi Terrorism in Europe: The IS-Effect», *Perspectives on Terrorism*, vol. 10, no. 6, Terrorism Research Initiative, 2016.
- Neumann, R. P. and Rogers, B. *Recruitment and Mobilisation for the Islamist Militant Movement in Europe*. King's College London, U.K., 2007.
- O'Brien, P. *The Muslim question in Europe: Political controversies and public philosophies*. Temple University Press, 2016.
- Perry, M. and Negrin E. H. (eds). *The Theory and Practice of Islamic Terrorism An Anthology*. Palgrave Macmillan, U.S., 2008.
- Precht, T. «Home Grown Terrorism and Islamist Radicalisation in Europe: From Conversion to Terrorism», *Research Report Funded by the Danish Ministry of Justice*, 2007.
- Rabasa, A., Pettyjohn, L. S., Ghez, J. J. and Boucek, C. *Deradicalizing Islamist Extremists*, RAND Corporation, 2010.
- Ran Centre of Excellence, *Islamist Extremism*, Ενημερωτικό Εγχειρίδιο του Δικτύου RAN, 2019.
- Research and Innovation Action (RIA). *D3.3 – Stages of the radicalization and deradicalization process*, Practices Partnership Against Violent Radicalization in Cities Network, Project Number: 740072, 2018.
- Schuurman, B. *Becoming a European Homegrown Jihadist: a Multilevel Analysis of Involvement in the Dutch Hofstadgroup, 2002-2005*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.
- Shaffer, R. «Jihad and Counter-Jihad in Europe: Islamic Radicals, Right-Wing Extremists, and Counter-Terrorism Responses», *Terrorism and Political Violence*, 28:2, Routledge Taylor & Francis Group, 2016.
- Stempień, M.S., «How Limited Is the Terrorist Threat in the Visegrad Group Member States? Terrorist Activities in the V4 in the Light of the Global Terrorism Database and Its Social Impact», *The Journal of Slavic Military Studies*, 33:2, 3/07/20.

- Sude, H. B. «Prevention of Radicalization to Terrorism in Refugee Camps and Asylum Centers» στο Schmid, P. A. (ed.), *Handbook of Terrorism Prevention and Preparedness*. ICCT, The Hague, 2020.
- Tsardanidis, C. «EU and its Neighbours: A Wider Europe through Asymmetrical Interregionalism or Through Dependencia Sub-regionalism?» στο Robinson, N., Rosamond, B., Warleigh, L. A. (eds). *New Regionalism and the European Union. Dialogues, Comparisons and New Research Directions*. Routledge, U.K., 2011.
- United Nations Office on Drugs and Crime. *Investigation, Prosecution and Adjudication of Foreign Terrorist Fighter Cases for South and South-East Asia*. U.N., Vienna, 2018.
- Van Dongen, T. «Mapping counterterrorism: a categorisation of policies and the promise of empirically based, systematic comparisons», *Critical Studies on Terrorism*. 2010.
- Van Dongen, T. «The More Things Change, the More They Stay the Same: The Post-Caliphate Jihadist Modus Operandi in Europe.» στο Pektas, S. and Leman, J. (eds.). *Militant Jihadism: Today and Tomorrow*. Leuven University Press, Belgium, 2019.
- Viejo, P. J. and Boye M. A. «An analysis of the Psycho-Social Factors Involved in Jihadist Radicalization Process and Terrorist Violence» στο Sroka, A., Garrone, C.R. F. and Kumbrián, D.T. R. (eds.). *Radicalism and Terrorism in the 21st Century: Implications for Security*. Frankfurt Am Main: Peter Lang Edition, 2017.
- Wade, M. and Maljevic, A. (eds). *A War on Terror? The European Stance on a New Threat, Changing Laws and Human Rights Implications*. Springer, New York, 2010.
- Weenink, W. A. «Behavioral Problems and Disorders among Radicals in Police Files», *Perspectives on Terrorism*, 9, no. 2, Terrorism Research Initiative, 2015.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid and Scientific Council for Government Policy. *Dynamism in Islamic Activism, Reference Points for Democratization and Human Rights*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.
- Wieczorek, C. «Improving Counter-Terrorism Policy Integration in the European Union: An Analysis», *Carleton Review of International Affairs*, vol. 5, 2018.

Διαδικτυακές πηγές

- Απόφαση πλαίσιο του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας (2002/475/ΔΕΥ), 22/06/02, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32002F0475>
- Απόφαση πλαίσιο του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2002, για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών - Δηλώσεις της

- οποίες έκαναν ορισμένα κράτη μέλη με την ευκαιρία της έκδοσης της απόφασης-πλαίσιο, (2002/584/ΔΕΥ), 18/07/02, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32002F0584>
- Απόφαση πλαίσιο του Συμβουλίου της 28ης Νοεμβρίου 2008 σχετικά με την τροποποίηση της απόφασης-πλαίσιο 2002/475/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, 2008/919/ΔΕΥ, Βρυξέλλες 09/12/08, πρόσβαση στις 10/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008F0919&from=EN#d1e202-21-1>
 - Απόφαση του Συμβουλίου, της 28ης Φεβρουαρίου 2002, σχετικά με τη σύσταση της Eurojust προκειμένου να ενισχυθεί η καταπολέμηση των σοβαρών μορφών εγκλήματος, (2002/187/ΔΕΥ), 06/03/02, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32002D0187>
 - Γνωμοδότηση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής με θέμα «Κοινή ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών — Επανεξέταση της ευρωπαϊκής πολιτικής γειτονίας», (2016/C 303/20), Βρυξέλλες, 25/05/16, πρόσβαση στις 05/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52016AE0518>
 - Council of Europe Parliamentary Assembly, Radicalisation of migrants and diaspora communities in Europe, 25/09/18, πρόσβαση στις 25/08/21 στο <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=25054&lang=en>
 - CVCE, Conclusions and plan of action of the Extraordinary European Council Meeting on 21 September 2001, πρόσβαση στις 06/09/21 στο https://www.cvce.eu/en/obj/conclusions_and_plan_of_action_of_the_extraordinary_european_council_meeting_21_september_2001-en-a012ede7-96d9-4c37-a7ce-cae949ddf401.html
 - European Commission, High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, JOIN(2015) 50, Joint Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Review of the European Neighbourhood Policy, Brussels, 18/11/15, πρόσβαση στις 05/09/21 στο https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/review-european-neighbourhood-policy-enp_en
 - European Commission, Migration and Home Affairs, About RAN, πρόσβαση στις 10/09/21 στο https://ec.europa.eu/home-affairs/networks/radicalisation-awareness-network-ran/about-ran_en
 - Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για την προετοιμασία της Ευρωμεσογειακής Διάσκεψης Υπουργών Εξωτερικών του Τάμπερε (27-28 Νοεμβρίου 2006), Η ευρωμεσογειακή εταιρική σχέση: έφτασε η ώρα για αποτελέσματα, COM(2006)620, Βρυξέλλες, 2006, πρόσβαση στις 02/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0620:FIN:EL:PDF>

- Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Το πρόγραμμα της Χάγης: Δέκα προτεραιότητες για την επόμενη πενταετία, Η εταιρική σχέση για την ανανέωση της Ευρώπης στον τομέα της ελευθερίας, της ασφάλειας και της δικαιοσύνης, COM(2005)184 Βρυξέλλες 10/05/05, πρόσβαση στις 07/09/21 στο [https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM\(2005\)184&lang=el](https://ec.europa.eu/transparency/documents-register/detail?ref=COM(2005)184&lang=el)
- Επιτροπή Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ανακοίνωση της Επιτροπής στο Συμβούλιο, στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, Πρόληψη και Καταπολέμηση της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας με την ενίσχυση συντονισμού σε εθνικό επίπεδο και με τη βελτίωση της διαφάνειας των οργανισμών μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, COM(2005) 620, Βρυξέλλες, 29/11/05, πρόσβαση στις 07/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A52005DC0620>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Μια Ευρωπαϊκή Συνοριοφυλακή και Ακτοφυλακή για την προστασία των εξωτερικών συνόρων της Ευρώπης, Στρασβούργο, 15/12/15, πρόσβαση στις 10/09/21 στο https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/IP_15_6327
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ύπατη Εκπρόσωπος της Ε.Ε. για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, COM(2011) 200, Κοινή ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Εταιρική Σχέση με τις Χώρες της Νότιας Μεσογείου για τη Δημοκρατία και την Κοινή Ευημερία, Βρυξέλλες, 08/03/11, πρόσβαση στις 05/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=CELEX:52011DC0200>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Ύπατη Εκπρόσωπος της Ε.Ε. για θέματα εξωτερικής πολιτικής και πολιτικής ασφαλείας, COM(2011) 303, Κοινή ανακοίνωση προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών, Μια νέα απάντηση σε μια γειτονιά που αλλάζει, Βρυξέλλες 25/05/11 πρόσβαση στις 05/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0303&from=EL>
- European Parliament Briefing, Counter – terrorism Funding in the EU budget, June 2015
- European Parliament, The EU’s mutual assistance clause, First ever activation of article 42(7) TEU, Briefing November 2015, πρόσβαση στις 10/09/21 στο [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572799/EPRS_BRI\(2015\)_572799_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572799/EPRS_BRI(2015)_572799_EN.pdf)
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Δήλωση για την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, Βρυξέλλες, 25/03/04, πρόσβαση στις 07/09/21 στο https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/el/ec/79648.pdf

- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ενωσιακός κατάλογος τρομοκρατών, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/fight-against-terrorism/terrorist-list/>
- Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Χρονολόγιο: Η αντίδραση της Ε.Ε. στην τρομοκρατία, πρόσβαση στις 11/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/fight-against-terrorism/history-fight-against-terrorism/>
- «Η τζιχαντιστική τρομοκρατία στην Ε.Ε. από το 2015», Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο Επικαιρότητα, 01/08/18, πρόσβαση στις 13/8/21 στο <https://www.europarl.europa.eu/news/el/headlines/security/20180703STO07127/i-tzichantiki-tromokratia-stin-ee-apo-to-2015>
- Ντόκος, Θ. "Πώς μπορεί να καταπολεμηθεί η τρομοκρατία;", ΕΛΙΑΜΕΠ, 26/07/16, πρόσβαση στις 24/08/21 στο <https://bit.ly/3nCL9h1>
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Απόφαση πλαίσιο του Συμβουλίου της 18ης Δεκεμβρίου 2008 σχετικά με το ευρωπαϊκό ένταλμα συγκέντρωσης αποδεικτικών στοιχείων προς λήψη αντικειμένων, εγγράφων και δεδομένων για χρήση σε ποινικές διαδικασίες, 2008/978/ΔΕΥ, Βρυξέλλες 30/12/08, πρόσβαση στις 10/09/21 στο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32008F0978>
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Διαδικασία παράδοσης μεταξύ των χωρών της ΕΕ και της Ισλανδίας και Νορβηγίας, 24/10/16, πρόσβαση στις 10/09/21 στο https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM%3A230302_1
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφαλείας, Μια ασφαλής Ευρώπη σ' έναν καλύτερο κόσμο, Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Λουξεμβούργο, 2009, πρόσβαση στις 06/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/media/30807/qc7809568elc.pdf>
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Προεδρία και Συντονιστής Αντιτρομοκρατικής Δράσης, Η αντιτρομοκρατική στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Πρόληψη, Προστασία, Καταδίωξη, Αντίδραση, 14469/4/05 REV4, Βρυξέλλες 30/11/05, πρόσβαση στις 08/09/21 στο <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST%2014469%202005%20REV%204/EL/pdf>
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες: Το συμβούλιο εγκρίνει ενισχυμένους κανόνες, 20/04/15, πρόσβαση στις 10/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2015/04/20/money-laundering-strengthened-rules/>
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Οδηγία για το σύστημα καταστάσεων ονομάτων επιβατών της Ε.Ε. (PNR): Το Συμβούλιο επιβεβαιώνει τη συμφωνία που επιτεύχθηκε με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 04/12/15, πρόσβαση στις 10/09/21 στο <https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2015/12/04/eu-passenger-name-record-directive/>

- UNHRC, Global trends 2013, War's Human Cost, πρόσβαση στις 24/08/21 στο <https://www.unhcr.org/statistics/country/5399a14f9/unhcr-global-trends-2013.html>
- United Nations Security Council, CTED Trends Report, The Challenge of Returning and Relocating Foreign Terrorist Fighters: Research Perspectives, March 2018, πρόσβαση στις 02/08/21 στο <https://www.un.org/securitycouncil/ctc/sites/www.un.org.securitycouncil.ctc/files/files/documents/2021/Jan/cted-trends-report-march-2018.pdf>